-: પ્રાપ્તિસ્થાન :-

શ્રી પંચાશક પ્રકાશન સમિતિ
C/o. શાહ શાંતિલાલ ખુમચંદ
મુ. સિરોહરા (ઝોડગા) જી. નાસીક

પ્રસ્તુત પુસ્તકના પ્રકાશનમાં આર્થિક સહાયકો

માલેગામ જૈન સંઘ ત્રણ હજાર રૂ.	જ્ઞાનખાતામાંથી
અહમદનગર જૈન સંઘ એક હજાર રૂ.	,,
યેવલા જૈન સંઘ એક હજાર રૂપિયા	,,
નાસિક જૈન સંઘ ત્રણ હજાર રૂપિયા	,,
પાટણ નગીનભાઈ પૌષધશાલા એક હજાર રૂ.	,,
શ્રી મોતીશા લાલબાગ ટ્રસ્ટ-મુંબઈ એક હજાર રૂ.	,,
શ્રી આરાધના ભવન દાદર-મુંબઈ ત્રણ હજાર રૂ.	,,

-: મુદ્રક -

કાંતિલાલ ડી. શાહ
ભરત પ્રિન્ટરી
દાણાપીઠ પાછળ,
પાલીતાણા ૩૬૪૨૭૦

નિવેદન

મંગલ પ્રારંભ :– જે ગ્રંથનો ગુજરાતીમાં અનુવાદ ન થયો હોય તે ગ્રંથનો ગુજરાતીમાં ભાવાનુવાદ કરવાની ભાવના થઈ. તેવામાં એક પદસ્થ સાધુ ભગવંતે પંચાશક ગ્રંથનો ગુજરાતીમાં અનુવાદ કરવા માટે મને સૂચના કરી. આથી મેં તેનો અનુવાદ કરવાનો નિર્ણય કર્યો. પરાર્થપરાયણ પ. પૂ. મારા ગુરુદેવશ્રીએ આપેલા મુહૂર્ત પ્રમાણે તે કાર્યનો મંગલ પ્રારંભ કર્યો.

અનુવાદની માહિતી :– મૂળ ગાથાઓનો જ ભાવાનુવાદ કરવાની ઈચ્છાથી પ્રારંભમાં બીજાથી છઠ્ઠા પંચાશક સુધી તે પ્રમાણે કર્યું. પણ ટીકા વાંચતાં વાંચતાં જણાયું કે કેવળ મૂળ ગાથાઓનો જ ભાવાનુવાદ કરવામાં ટીકામાં આવેલા ઘણા મહત્ત્વના પદાર્થો રહી જાય છે. આથી ટીકા સહિત સંપૂર્ણ ગ્રંથનો ભાવાનુવાદ કરવાનો નિર્ણય કર્યો. પછી પહેલા પંચાશકનો તે પ્રમાણે ભાવાનુવાદ કર્યો. બીજાથી છઠ્ઠા પંચાશકના તૈયાર કરેલા અનુવાદમાં રહી ગયેલા ટીકાના વિશેષ પદાર્થો ઉમેરી દીધા. પછી સાતમાથી અંતિમ પંચાશક સુધી સંપૂર્ણ ગ્રંથનો સટીક ભાવાનુવાદ કર્યો.

ટીકામાં આવતી અવાંતર ગાથાઓ પણ લખીને તેનો ભાવાનુવાદ લખ્યો છે. તથા તે ગાથાઓ કયા ગ્રંથની છે તેનો નંબર સહિત નિર્દેશ કર્યો છે. આ નિર્દેશ ક્યાંક ગાથા સાથે કર્યો છે તો ક્યાંક ટિપ્પણમાં કર્યો છે. આ ગ્રંથમાં આવેલા તે તે વિષયો બીજા કયા કયા ગ્રંથોમાં કયા કયા સ્થળે આવેલા છે તેનો પણ ટિપ્પણમાં નિર્દેશ કર્યો છે.

બધા સ્થળે કાઉંસનું લખાણ ટીકા સિવાયનું વિશેષ લખાણ છે. અનેક સ્થળે ટીપ્પણ કરીને અને કાઉંસમાં લખીને તે તે

વિષયનું વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે. જ્યાં કાઉંસ વિના ટીકા સિવાયનું વિશેષ લખ્યું છે ત્યાં ટિપ્પણ આદિમાં તેનો નિર્દેશ કર્યો છે. ત્રીજા પંચાશકની ૬ અને ૩૦ એ બે ગાથાઓમાં, સાતમા પંચાશકની ૭, ૮ અને ૩૩-૩૪ એ ચાર ગાથાઓમાં, ૧૩ મા પંચાશકની સાતમી ગાથામાં ટીકા સિવાયનું વિશેષ લખ્યું છે આ સિવાય પ્રાયઃ કયાંય કાઉંસ વિના ટીકા સિવાયનું વિશેષ લખ્યું નથી. જો કે ભાવાનુવાદમાં કાઉંસ કે ટિપ્પણ સિવાય ટીકા સિવાયનું વિશેષ લખાણ ન લખવું જોઈએ. પણ અનુપયોગ આદિથી ઉક્ત સ્થળોમાં આમ બની ગયું છે.

ગ્રંથનું સ્વરૂપ :- આ ગ્રંથમાં શ્રાવકધર્મ અને સાધુધર્મ એમ વિભાગ છે. પહેલા વિભાગમાં (૧ થી ૧૦ પંચાશકમાં) શ્રાવકધર્મનું અને બીજા વિભાગમાં (૧૧ થી ૧૯ પંચાશકમાં) સાધુધર્મનું વર્ણન છે. પહેલા વિભાગમાં શ્રાવક-ધર્મસંબંધી દશ વિષયોનું વર્ણન છે. બીજા વિભાગમાં સાધુધર્મ સંબંધી ૯ વિષયોનું વર્ણન છે. આમ આ ગ્રંથમ કુલ ૧૯ વિષયો છે. દરેક વિષયનું પચાસ ગાથાઓથી વર્ણન કર્યુ હોવાથી આ ગ્રંથનું **પંચાશક** નામ છે. મૂલગ્રંથ પ્રાકૃત ભાષામાં ગાથારૂપે છે. તેના ઉપર સંસ્કૃત ટીકા છે. મૂલ ગ્રંથમાં અને ટીકામાં અનેક વિશિષ્ટ બાબતો બતાવવામાં આવી છે. તે તે વિષયની પુષ્ટિ માટે અનેક યુક્તિઓ-પ્રમાણો આપવામાં આવેલ છે. એટલે આ ગ્રંથ યુક્તિ પ્રધાન-પ્રમાણ પ્રધાન છે એમ કહી શકાય. અહીં આપેલી અનુ-ક્રમણિકા વાંચવાથી ગ્રંથના વિષયોનો સામાન્ય ખ્યાલ આવી જશે. આમ છતાં તેમાં રહેલી વિશેષતાઓને જાણવા સંપૂર્ણ ગ્રંથ વાંચવાની જરૂર છે.

મૂલગ્રંથ નિર્માણ હેતુ :- આ ગ્રંથની રચનાના મુખ્ય બે હેતુ છે. એક હેતુ એ છે કે જિનાગમમાં શું લખ્યું છે એવી જિજ્ઞાસાવાળા જીવોને જિનાગમમાં કહેલા કેટલાક વિષયો જણાવવા. આ હેતુનો ટીકા-કાર મહર્ષિએ પ્રારંભમાં જ નિર્દેશ કર્યો છે. (આ પુસ્તકના પહેલા

પાનામાં ભૂમિકા જુઓ) મૂલગ્રંથની રચનાનો બીજો હેતુ એ છે કે તે તે વિષયોમાં રહેલાં રહસ્યો જણાવવાં. આ હેતુનો મૂલગ્રંથકાર મહર્ષિએ પોતે જ પહેલી ગાથામાં '**भावत्थसंगयं**' એ પદથી નિર્દેશ કર્યો છે. (આ પુસ્તકના ૭ મા પેજમાં જુઓ.) આનો તાત્પર્યાર્થ એ થયો કે "જિજ્ઞાસુઓને રહસ્યો સાથે કેટલાક વિષયો બતાવવા માટે" આ ગ્રંથની રચના કરવામાં આવી છે. આમ તો આ ગ્રંથમાં જણાવેલા વિષયો બીજા ગ્રંથોમાં પણ છે. પણ આમાં તે તે સ્થળે જે રહસ્યો બતાવેલાં છે તે બીજા ગ્રંથોમાં દુર્લભ છે. આના લીધે જ આ ગ્રંથની મહત્તા છે.

આમ આ ગ્રંથમાં અન્ય ગ્રંથોમાં દુર્લભ એવાં અનેક રહસ્યો ભરેલાં હોવાથી આ ગ્રંથ સાધુ અને શ્રાવક એ બંને માટે ઘણો ઉપયોગી છે. જેઓ આ ગ્રંથને શાંતિથી એકાગ્ર ચિત્તે વાંચશે તેને જ એમાં રહેલાં રહસ્યોનો ખ્યાલ આવશે.

ગ્રંથકારની માહિતી :- મૂલગ્રંથના કર્તા પ. પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય **હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ** છે. તેઓશ્રી વિક્રમની આઠમી શતાબ્દિમાં થઇ ગયા છે. તેમણે આચાર, દર્શન, ન્યાય, યોગ, ધ્યાન વગેરે અનેક વિષયોના કુલ ૧૪૦૦* ગ્રંથોનું સર્જન કર્યું છે. તેઓશ્રી મહાન શાસનપ્રભાવક હતા. જિનાજ્ઞાને યથાર્થ સમજવામાં આજે એમના ગ્રંથો મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે.

ટીકાકારની માહિતી :- મૂલ ગ્રંથ ઉપર પ. પૂ. આચાર્ય ભગવંત **શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજે** ટીકા રચી છે. તેઓશ્રી વિક્રમની બારમી શતાબ્દિમાં થઇ ગયા. તેમણે નવ અંગો ઉપર વૃત્તિ રચીને નવાંગી વૃત્તિકાર તરીકે પ્રસિદ્ધિ મેળવી. તેઓશ્રી એક સમર્થ શાસ્ત્રકાર અને મહાન શાસનપ્રભાવક હતા.

---

* ૧૪૪૪ ગ્રંથોની રચના કરી છે એવો ઉલ્લેખ પણ મળે છે.

વિષયનું વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે. જ્યાં કાઉંસ વિના ટીકા સિવાયનું વિશેષ લખ્યું છે ત્યાં ટિપ્પણ આદિમાં તેનો નિર્દેશ કર્યો છે. ત્રીજા પંચાશકની ૬ અને ૩૦ એ બે ગાથાઓમાં, સાતમા પંચાશકની ૭, ૮ અને ૩૩-૩૪ એ ચાર ગાથાઓમાં, ૧૩ મા પંચાશકની સાતમી ગાથામાં ટીકા સિવાયનું વિશેષ લખ્યું છે આ સિવાય પ્રાયઃ ક્યાંય કાઉંસ વિના ટીકા સિવાયનું વિશેષ લખ્યું નથી. જો કે ભાવાનુવાદમાં કાઉંસ કે ટિપ્પણ સિવાય ટીકા સિવાયનું વિશેષ લખાણ ન લખવું જોઈએ. પણ અનુપયોગ આદિથી ઉક્ત સ્થળોમાં આમ બની ગયું છે.

ગ્રંથનું સ્વરૂપ :- આ ગ્રંથમાં શ્રાવકધર્મ અને સાધુધર્મ એમ બે વિભાગ છે. પહેલા વિભાગમાં (૧ થી ૧૦ પંચાશકમાં) શ્રાવકધર્મનું અને બીજા વિભાગમાં (૧૧ થી ૧૯ પંચાશકમાં) સાધુધર્મનું વર્ણન છે. પહેલા વિભાગમાં શ્રાવક-ધર્મ સંબંધી દશ વિષયોનું વર્ણન છે. બીજા વિભાગમાં સાધુધર્મ સંબંધી ૯ વિષયોનું વર્ણન છે. આમ આ ગ્રંથમાં કુલ ૧૯ વિષયો છે. દરેક વિષયનું પચાસ ગાથાઓથી વર્ણન કર્યું હોવાથી આ ગ્રંથનું **પંચાશક** નામ છે. મૂલગ્રંથ પ્રાકૃત ભાષામાં ગાથારૂપે છે. તેના ઉપર સંસ્કૃત ટીકા છે. મૂલ ગ્રંથમાં અને ટીકામાં અનેક વિશિષ્ટ બાબતો બતાવવામાં આવી છે. તે તે વિષયની પુષ્ટિ માટે અનેક યુક્તિઓ-પ્રમાણો આપવામાં આવેલ છે. એટલે આ ગ્રંથ યુક્તિ પ્રધાન-પ્રમાણ પ્રધાન છે એમ કહી શકાય. અહીં આપેલી અનુક્રમણિકા વાંચવાથી ગ્રંથના વિષયોનો સામાન્ય ખ્યાલ આવી જશે. આમ છતાં તેમાં રહેલી વિશેષતાઓને જાણવા સંપૂર્ણ ગ્રંથ વાંચવાની જરૂર છે.

મૂલગ્રંથ નિર્માણ હેતુ :- આ ગ્રંથની રચનાના મુખ્ય બે હેતુ છે. એક હેતુ એ છે કે જિનાગમમાં શું લખ્યું છે એવી જિજ્ઞાસાવાળા જીવોને જિનાગમમાં કહેલા કેટલાક વિષયો જણાવવા. આ હેતુનો ટીકાકાર મહર્ષિએ પ્રારંભમાં જ નિર્દેશ કર્યો છે. (આ પુસ્તકના પહેલા

પાનામાં ભૂમિકા જુઓ) મૂલગ્રંથની રચનાનો બીજો હેતુ એ છે કે તે તે વિષયોમાં રહેલાં રહસ્યો જણાવવાં. આ હેતુનો મૂલગ્રંથકાર મહર્ષિએ પોતે જ પહેલી ગાથામાં '**भावत्थसंगयं**' એ પદથી નિર્દેશ કર્યો છે. (આ પુસ્તકના ૭ મા પેજમાં જુઓ.) આનો તાત્પર્યાર્થ એ થયો કે "જિજ્ઞાસુઓને રહસ્યો સાથે કેટલાક વિષયો બતાવવા માટે" આ ગ્રંથની રચના કરવામાં આવી છે. આમ તો આ ગ્રંથમાં જણાવેલા વિષયો બીજા ગ્રંથોમાં પણ છે. પણ આમાં તે તે સ્થળે જે રહસ્યો બતાવેલાં છે તે બીજા ગ્રંથોમાં દુર્લભ છે. આના લીધે જ આ ગ્રંથની મહત્તા છે.

આમ આ ગ્રંથમાં અન્ય ગ્રંથોમાં દુર્લભ એવાં અનેક રહસ્યો ભરેલાં હોવાથી આ ગ્રંથ સાધુ અને શ્રાવક એ બંને માટે ઘણો ઉપયોગી છે. જેઓ આ ગ્રંથને શાંતિથી એકાગ્ર ચિત્તે વાંચશે તેને જ એમાં રહેલાં રહસ્યોનો ખ્યાલ આવશે.

ગ્રંથકારની માહિતી :– મૂલગ્રંથના કર્તા પ. પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય **હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ** છે. તેઓશ્રી વિક્રમની આઠમી શતાબ્દિમાં થઇ ગયા છે. તેમણે આચાર, દર્શન, ન્યાય, યોગ, ધ્યાન વગેરે અનેક વિષયોના કુલ ૧૪૦૦* ગ્રંથોનું સર્જન કર્યું છે. તેઓશ્રી મહાન શાસનપ્રભાવક હતા. જિનાજ્ઞાને યથાર્થ સમજવામાં આજે એમના ગ્રંથો મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે.

ટીકાકારની માહિતી :– મૂલ ગ્રંથ ઉપર પ. પૂ. આચાર્ય ભગવંત **શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજે** ટીકા રચી છે. તેઓશ્રી વિક્રમની બારમી શતાબ્દિમાં થઇ ગયા. તેમણે નવ અંગો ઉપર વૃત્તિ રચીને નવાંગી વૃત્તિકાર તરીકે પ્રસિદ્ધિ મેળવી. તેઓશ્રી એક સમર્થ શાસ્ત્રકાર અને મહાન શાસનપ્રભાવક હતા.

---

* ૧૪૪૪ ગ્રંથોની રચના કરી છે એવો ઉલ્લેખ પણ મળે છે.

ઉપકાર સ્મરણ :- આવા પ્રૌઢ વિષયોના રહસ્યપૂર્ણ ગ્રંથના ગુજરાતીમાં ભાવાનુવાદનું કાર્ય મારા જેવા મંદમતિ માણસ માટે કઠિન ગણાય. આમ છતાં મને આમાં મળેલી યત્કિંચિત્ સફળતાનું મુખ્ય કારણ સ્વ. પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રી પ્રેમસૂરિ મહારાજા તથા પરમ ગુરુદેવ પ. પૂ. આચાર્યદેવ શ્રી હીરસૂરિ મહારાજની અમાપ કૃપાદૃષ્ટિ છે. સ્વ. પૂજ્યપાદ આચાર્ય ભગવંત શ્રી પ્રેમસૂરિ મહારાજે સંયમનું પ્રદાન કર્યું, સંયમની રક્ષા-વિશુદ્ધિની કાળજી રાખી, સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ભાષા આદિનો સંગીન અભ્યાસ કરાવ્યો.......................
એ મહાપુરુષના આવા અગણિત ઉપકારોની સ્મૃતિ આજે પણ આંખમાં ઝળઝળિયાં લાવી દે છે. ક્યારેક ક્યારેક તો એ ઝળઝળિયાંને પ્રયત્ન કરવા છતાં રોકી શકાતાં નથી. પરમ ગુરુદેવ પ. પૂ. આચાર્યભગવંત **શ્રી હીરસૂરિ મહારાજ** મને અલૌકિક માતૃવાત્સલ્ય આપીને મારી સંયમનૌકાના સફળ સુકાની બન્યા છે.

પરાર્થપરાયણ પ. પૂ. ગુરુદેવ ગણિવર્ય **શ્રી લલિતશેખર વિ. મહારાજનો** પણ આમાં ઘણો સહકાર છે. પ્રુફ સંશોધન આદિમાં મળેલા તેઓશ્રીના વિવિધ સહકારથી મને આ કાર્યમાં ઘણી જ રાહત રહી.

સુવિશુદ્ધ સંયમી પ. પૂ. પંન્યાસ **શ્રી જયઘોષવિજયજી** ગણિવર્યને પણ આ પ્રસંગે ભૂલી શકું તેમ નથી. પ્રશ્નોના ઉત્તરો, સમયસર પુસ્તકો પહોંચાડવા વગેરે અનેક રીતે તેઓશ્રી તરફથી મને મદદ મળી છે.

આ ભાવાનુવાદમાં ક્યાંય પણ ક્ષતિ જણાય તો મને જણાવવા વાંચકોને મારી હાર્દિક વિનંતિ છે. આમાં મારાથી જિનાજ્ઞાથી વિરુદ્ધ કંઇ લખાઇ ગયું હોય તો મિચ્છામિ દુક્કડં.

–મુનિ રાજશેખરવિજય

શુદ્ધિપત્રક

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
૩	૫	થવથી	થવાથી
૯	૫	નિદેશથી	નિર્દેશથી
૨૬	૬	घज्जित्त	वज्जित्तु
૨૬	૬	तओ, सम्मं	तओ सम्मं,
૪૩	૮	નિષધ	નિષેધ
૪૪	૧૫	વસ્તુ	વસ્તુ.
૪૫	૧૨	-संतोस मो	संतोसमो
૫૯	૧૪	છઠ્ઠા અણુવ્રતના	બીજા ગુણવ્રતના
૬૫	૧૩	આવશે.	આવશે
૬૯	૭	પડે.	પડે
૭૭	૨૪	કાયો	કાર્યો
૭૮	૧૮	कारेणेण	कारणेण
૮૨	૧૬	ઉભા	ઊભા
૮૩	૧૨	અનવસ્થિતિ	અનવસ્થિત
૮૬	૬	એજ	એ જ
૯૯	૪	જાઇએ.	જોઇએ.
૧૦૦	૫	સારુ	સારું
૧૦૩	૨૪	સમ ક્ત્વાદિ	સમ્યક્ત્વાદિ

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
૧૦૬	૨૨	હાઇ	હોઇ
૧૦૬	૨૩	-द्यअ	-द्यओ
૧૦૬	૨૩	लिंगामह	लिंगमिह
૧૦૯	૨૪	जम्मिय	जम्मि य
૧૧૭	૭	वदणाई	वंदणाई
૧૨૨	૧૯	આતચારે	અતિચારે
૧૨૭	૧૩	છટ્ઠું	છઠ્ઠું
૧૩૪	૧૪	धम्मा	धम्मो
૧૩૯	૨૩	-मच्चयवसान-	-मध्यवसान-
૧૪૨	૨૧	૮-૯ એ બે	૮-૯-૧૦ એ ત્રણ
૧૪૩	૧૦	એવા	×
૧૪૩	૧૮	છઠા	છઠ્ઠા
૧૪૩	૨૩	-च्तिदृछन्न-	-च्छिन्नतद्-
૧૪૭	૧૩	લોકનિંદા	લોક નિંદા
૧૫૪	૨૩	પછી.	પછી
૧૫૮	૧૯	सुद्द-	सुह-
[illegible]	૩	સાધ મક	સાધર્મિક
[illegible]	૧૧	દીક્ષા નું	દીક્ષાનું
[illegible]	[illegible]	કર્મ	કામ
[illegible]	[illegible]	કર્યો.	કર્યો. આથી આડી
[illegible]	૨૩	અપુનર્બંધક	અપુનર્બંધક

વિષય　　　　પૃષ્ઠ

૨ જિનદીક્ષાવિધિ પંચાશક

વિષય પૃષ્ઠ

૨ જિનદીક્ષાવિધિ પંચાશક

વિષય	પૃષ્ઠ

વિષય	પૃષ્ઠ

૪ પૂજાવિધિ પંચાશક

૫ પ્રત્યાખ્યાન પંચાશક

૬ સ્તવવિધિ પંચાશક

૭ જિનભવનવિધિ પંચાશક

૧૦ ઉપાસક પ્રતિમાવિધિ પંચાશક

આ ગ્રંથમાં આવેલાં દૃષ્ટાંતો

શ્રી ધરણેંદ્ર-પદ્માવતી-સંપૂજિતાય
શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથાય નમ:.
શ્રી દાન પ્રેમ-હીરસૂરિસદ્‌ગુરુભ્યો નમ:.

ऐं नमः

સુગૃહીતનામધેય શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ વિરચિત
પરમ પૂજ્ય આચાર્યદેવ-
શ્રી અભયદેવસૂરિ મ. રચિત ટીકા સહિત

પંચાશક ગ્રંથનો

ગુજરાતી ભાવાનુવાદ

ભૂમિકા : શ્રી જિનાગમ સ્ફુરાયમાન સઘળા અતિશયો-રૂપ તેજનું ધામ હોવા છતાં દુઃષમાકાળના પ્રભાવથી તેનો મહિમા (તેજ) ઘટતો ગયો, તેમાંથી પૂર્વગત વગેરે ઘણા ગ્રંથો અદૃશ્ય બની ગયા. આથી ધર્મ વગેરે પુરુષાર્થને સાધવાની ઈચ્છાવાળા અને જિનાગમમાં શું કહ્યું છે તે જાણવાની ઈચ્છાવાળા આ કાળના મંદમતિ મનુષ્યોને જેનાથી ધર્મ આદિ પુરુષાર્થ સાધી શકાય તેવા પોતાની નજરમાં આવેલા જિનવચનના કેટલાક પદાર્થો બતાવવાની ઈચ્છા થવાથી સૂક્ષ્મદર્શી સુગૃહીત નામધેય આચાર્ય શ્રી હરિ-ભદ્રસૂરિ મહારાજે પંચાશક નામના આ ગ્રંથની રચના કરી છે. આ ગ્રંથમાં ૧૯ પ્રકરણો છે. દરેક પ્રકરણમાં પચાસ પચાસ ગાથાઓ હોવાથી આ ગ્રંથનું પંચાશક એવું

નામ છે. શ્રાવકધર્મનો અભ્યાસ કર્યા પછી સાધુધર્મની યોગ્યતા આવે છે. આથી સર્વ પ્રથમ ' શ્રાવકધર્મ ' પંચાશક કહે છે.

卐

૧ શ્રાવકધર્મ-પંચાશક

મંગલ, સંબંધ, અભિધેય અને પ્રયોજનનું પ્રતિપાદન :-

नमिऊण वद्धमाणं, सावगधम्मं समासओ वोच्छं ।
सम्मत्ताई भावत्थसंगयं सुत्तणीईए ॥ १ ॥

શ્રી વર્ધમાનસ્વામીને નમસ્કાર કરીને ભાવાર્થ (રહસ્યાર્થ)થી યુક્ત સમ્યક્ત્વ વગેરે શ્રાવકધર્મને ગણધરપ્રણીત સૂત્રોના અનુસારે સંક્ષેપથી કહીશ.

ધર્મ એટલે દુર્ગતિના ખાડામાં પડતા જીવોને બચાવી લેનારા આત્માના (શુભ) પરિણામ અને તેવા પરિણામ પૂર્વક થતાં અનુષ્ઠાનો.

ગ્રંથના પ્રારંભમાં મંગલ, સંબંધ, અભિધેય અને પ્રયોજન એ ચારનો નિર્દેશ કરવો જોઇએ. વિઘ્નવિનાશ, શિષ્યપ્રવૃત્તિ અને શિષ્ટાચારપાલન એ ત્રણ કારણોથી ઇષ્ટદેવ નમસ્કાર રૂપ ભાવમંગલ કરવું જોઇએ. તથા શ્રોતૃજનપ્રવૃત્તિ માટે સંબંધ, અભિધેય અને પ્રયોજન એ ત્રણનો નિર્દેશ કરવો જોઇએ. તે આ પ્રમાણે—

વિઘ્નવિનાશ માટે મંગલ:-

કલ્યાણકારી કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરનારને પ્રાયઃ વિઘ્ન સંભવિત છે. પ્રસ્તુત શાસ્ત્રની રચના સ્વર્ગ અને મોક્ષનું કારણ

હોવાથી કલ્યાણકારી છે. આથી આ શાસ્ત્રરચનામાં વિઘ્ન આવવાનો સંભવ છે. શાસ્ત્રની રચનામાં વિઘ્ન આવે તો શાસ્ત્રકારની શક્તિ હણાઇ જાય. પરિણામે રચવા ધારેલું શાસ્ત્ર પૂરું ન થવ થી ઇષ્ટ (શાસ્ત્રનિર્માણ રૂપ) પુરુષાર્થ પૂર્ણ ન થાય. આથી વિઘ્નના વિનાશ માટે મંગલ કરવું જોઈએ. કહ્યું છે કે,—

बहुविग्घाइं सेयाइं तेण कयमंगलोवयारेहिं ।
सत्थे पयट्टियव्वं, विज्जाए महानिहीए व्व ॥
॥ विशेषा० १२ ॥

"કલ્યાણકારી કાર્યો બહુ વિઘ્નવાળાં હોય છે. આથી શાસ્ત્રમાં વિદ્યા અને મહાનિધાનની જેમ મંગલ અને (ઉપચાર=) ધર્માચરણપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ."

શિષ્યપ્રવૃત્તિ માટે મંગલઃ—

પ્રશ્ન— ગ્રંથના પ્રારંભમાં વાચિક નમસ્કાર રૂપ મંગલ વાક્યનો ઉલ્લેખ કર્યો વિના જ માનસિક નમસ્કાર, તપશ્ચર્યા આદિ અન્ય મંગલથી જ વિઘ્નોનો વિનાશ થઇ જવાથી ઇષ્ટકાર્યની સિદ્ધિ થઈ જશે. આથી ગ્રંથનું કદ વધારનારા વાચિક નમસ્કારની જરૂર નથી.

ઉત્તર— વાત સત્ય છે. માનસિક નમસ્કાર આદિથી વિઘ્નવિનાશ થઈ શકતો હોવા છતાં જો ગ્રંથના પ્રારંભમાં ઇષ્ટદેવનમસ્કારરૂપ મંગલવાક્યનો ઉલ્લેખ ન કરવામાં આવે તો કોઈક પ્રમાદી શિષ્ય ઈષ્ટદેવનમસ્કારરૂપ મંગળ કર્યા વિના જ ગ્રંથનું અધ્યયન શ્રવણ વગેરે કરે, આથી તેને વિઘ્નો આવવાનો

સંભવ હોવાથી તેની તે ગ્રંથમાં પ્રવૃત્તિ ન થાય. ગ્રંથમાં મંગલવાક્યનો ઉલ્લેખ કરવાથી પ્રમાદી શિષ્ય પણ મંગલ વાક્યના પાઠપૂર્વક અધ્યયન આદિ કરે. એ મંગલવચનથી થયેલા દેવસંબંધી શુભ ભાવથી, વિઘ્નો દૂર થવાથી શાસ્ત્રમાં નિર્વિઘ્ન પ્રવૃત્તિ થાય છે. ગ્રંથના પ્રારંભમાં વાચિક નમસ્કાર કરવાથી બીજો લાભ એ થાય છે કે આ શાસ્ત્ર અમુક દેવે કહેલા આગમને અનુસરનારું છે માટે ઉપાદેય છે એવી બુદ્ધિ થાય છે. આથી શિષ્ય તેમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. આમ શિષ્યપ્રવૃત્તિ માટે પણ ગ્રંથના પ્રારંભમાં મંગલવાક્યનો ઉલ્લેખ કરવાની જરૂર છે. કહ્યું છે કે,—

मंगलपुव्वपवत्तो, पमत्तसीसोवि पारमिह जाइ ।
सत्थे विसेसणाणा, तु गोरवादिह पयट्टेजा ॥१॥

"ગ્રંથના પ્રારંભમાં મંગલવચનના ઉલ્લેખથી પ્રમાદી શિષ્ય પણ મંગલપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરીને શાસ્ત્રના પારને પામે છે, તથા વિશેષપ્રકારના (આ શાસ્ત્ર અમુક દેવે કહેલા આગમને અનુસરનારું છે એવા) જ્ઞાનથી ગૌરવપૂર્વક શાસ્ત્રમાં પ્રવૃત્તિ કરે."

શિષ્ટાચારપાલન માટે મંગલ-

પ્રશ્ન-પ્રારંભમાં મંગલવચનના ઉલ્લેખ વિના પણ ઘણાં શાસ્ત્રો પૂર્ણ થયેલાં દેખાતાં હોવાથી અને તે શાસ્ત્રોમાં શ્રોતાઓની પ્રવૃત્તિ પણ દેખાતી હોવાથી મંગલ વિના પણ ચાલી શકે છે. આથી ગ્રંથનું કદ વધારનાર આ મંગલવચનની જરૂર નથી.

ઉત્તર-તમારી વાત સત્ય છે. પણ શિષ્ટાચારના પાલન માટે મંગલનો ઉલ્લેખ જરૂરી છે. શિષ્ટપુરુષો ઇષ્ટકાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે ત્યારે પ્રાયઃ ઇષ્ટદેવને નમસ્કાર કરીને કરે છે. આ આચાર્ય (શ્રીહરિભદ્રસૂરિ મહારાજ) પણ શિષ્ટ છે. આથી શિષ્ટાચારના પાલન માટે મંગલવચન જરૂરી છે. કહ્યું છે કે,—

शिष्टाः शिष्टत्वमायान्ति, शिष्टमार्गानुपालनात्।
तल्लंघनादशिष्टत्वं, तेषां समनुपद्यते ॥ १ ॥

"શિષ્ટપુરુષો શિષ્ટમાર્ગનું પાલન કરવાથી શિષ્ટપણાને પામે છે, શિષ્ટમાર્ગનું ઉલ્લંઘન કરવાથી અશિષ્ટપણું પામે છે."

શ્રોતૃજનપ્રવૃત્તિ માટે સંબંધ આદિ ત્રણ-

જેમ કોઈ જાતના સંબંધ વિના 'દશ દાડમ' વગેરે વાક્યો બોલે તો કોઈ પ્રવૃત્તિ ન કરે, સાંભળનાર તે વાક્ય તરફ લક્ષ્ય ન આપે, તેમ જે ગ્રંથમાં કોઈ સંબંધ ન બતાવવામાં આવે તે ગ્રંથમાં બુદ્ધિમાન કોઈ પ્રવૃત્તિ ન કરે. એ રીતે જે ગ્રંથમાં અભિધેય (ગ્રંથમાં શું કહેવાનું છે તે) ન જણાવ્યું હોય તે ગ્રંથમાં પણ બુદ્ધિમાન પુરુષો કાગડાના * દાંતની પરીક્ષાની જેમ પ્રવૃત્તિ ન કરે.

* કાગડાને દાંત જ ન હોવાથી તેની પરીક્ષા કોઈ કરતું નથી. તેમ અભિધેય વિના આ ગ્રંથમાં શું છે તેનું જ્ઞાન ન હોવાથી પ્રવૃત્તિ ન થાય.

તે રીતે જે ગ્રંથમાં પ્રયોજન (=ગ્રંથ રચનાનું કારણ) ન બતાવ્યું હોય તે ગ્રંથમાં પણ બુદ્ધિમાન પુરુષો *કાંટાવાળી ડાળના મર્દનની જેમ પ્રવૃત્તિ ન કરે.

શિષ્ટાચારપાલન માટે સંબંધ આદિ ત્રણ—

પ્રશ્નઃ– અસર્વજ્ઞ અને અવીતરાગ (રાગી) નાં વચનો અસત્ય પણ હોય. એથી સંબંધ વગેરેના નિર્ણય વિના બુદ્ધિમાન પુરુષોની સંબંધ આદિથી પ્રવૃત્તિ ભલે ન થાય, પણ સંશયથી પણ પ્રવૃત્તિ થાય છે. જે ગ્રંથમાં સંબંધ આદિ ત્રણ ન હોય તે ગ્રંથમાં પણ સંશય થાય છે. અર્થાત્ આ ગ્રંથ સર્વજ્ઞ–વીતરાગ દેવના વચનને અનુસરનારો હશે ઇત્યાદિ સંશયથી ગ્રંથમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. એટલે સંબંધાદિનો નિર્દેશ શ્રોતાઓની પ્રવૃત્તિમાં (એકાંતે) કારણ નથી.

ઉત્તરઃ– તમારી વાત સત્ય છે, તો પણ સંબંધાદિનો નિર્દેશ નિરર્થક નથી. કારણ કે સંબંધાદિના નિર્દેશથી શિષ્ટાચારનું પાલન થાય છે શાસ્ત્રકારો પ્રાયઃ સંબંધાદિના નિર્દેશ પૂર્વક શાસ્ત્રરચનાની પ્રવૃત્તિ કરે છે, એવું દેખાય છે. સર્વથા વચનપ્રામાણ્યનો સ્વીકાર નહિ કરનારા બૌદ્ધો× પણ સંબંધાદિના નિર્દેશપૂર્વક શાસ્ત્રરચનાની પ્રવૃત્તિ કરે છે. આથી સંબંધાદિ ત્રણનો નિર્દેશ શિષ્ટાચારના પાલન માટે છે

* કાંટાવાળી ડાળના મર્દનથી કોઈ લાભ ન થતો હોવાથી સમજુ તેમાં પ્રવૃત્તિ ન કરે. તેમ પ્રયોજનના નિર્દેશ વિના ગ્રંથના અધ્યયનાદિના લાભનું જ્ઞાન ન થવાથી પ્રવૃત્તિ ન થાય.

× બૌદ્ધો શબ્દને પ્રમાણ માનતા નથી. બૌદ્ધો શબ્દને કેમ પ્રમાણ

અહીં नमिऊण वद्धमाणं=શ્રી વર્ધમાનસ્વામીને નમસ્કાર કરીને એ પદોથી મંગલ કરવામાં આવ્યું છે. सावगधम्मं वोच्छं= શ્રાવકધર્મને કહીશ એ પદોથી અભિધેય જણાવ્યું છે. समासओ= સંક્ષેપથી એ પદથી પ્રયોજન જણાવ્યું છે. પૂર્વાચાર્યોએ શ્રાવક-ધર્મને જણાવનારા ગ્રંથોની રચના કરી છે તો તમારે રચના કરવાની શી જરૂર છે આવા પ્રશ્નના ઉત્તર માટે समासओ= સંક્ષેપથી એમ જણાવ્યું છે. પૂર્વાચાર્યોએ વિસ્તારથી કહ્યું છે. હું મંદબુદ્ધિવાળા જીવોના અનુગ્રહ માટે સંક્ષેપથી કહીશ. સંક્ષિપ્ત ગ્રંથનું પઠન આદિ સુખપૂર્વક અને જલદી થઈ શકે વગેરે કારણોથી શ્રોતાઓ વિસ્તૃત ગ્રંથને છોડીને આ ગ્રંથમાં પ્રવૃત્તિ કરે. भावत्थसंगयं= ભાવાર્થથી (રહસ્યાર્થથી) યુક્ત એ પદથી પણ પ્રયોજન જણાવ્યું છે. વાચકવર્યશ્રી ઉમાસ્વાતિ મહારાજ વગેરેએ સંક્ષેપમાં સમ્યક્ત્વાદિ શ્રાવકધર્મ કહ્યો છે, તો તમારે કહેવાની શી જરૂર છે એ પ્રશ્નના ઉત્તર માટે भावत्थसंगयं=ભાવાર્થથી યુક્ત એ પદ છે. પૂર્વાચાર્યોએ વ્રતો અતિચારો વગેરેના જે અર્થો બતાવ્યા છે તે ગંભીર-ગહન છે. તેમાંથી જે અર્થો મંદબુદ્ધિવાળા શિષ્યોને મુશ્કેલીથી સમજાય તેવા છે તે અર્થોનો ભાવાર્થ-તાત્પર્યાર્થ આમાં કહેવામાં આવશે. આથી પણ શ્રોતાઓ અન્ય (કઠીન) ગ્રંથોનો ત્યાગ કરીને આ ગ્રંથમાં પ્રવૃત્તિ કરશે.

માનતા નથી વગેરે ચર્ચા સર્વસાધારણ ઉપયોગી ન હોવાથી અહીં (ટીપ્પણમાં) કરી નથી. વિદ્વાનોએ પડ્દર્શન સમુચ્ચય, રત્નાકર અવતા-રિકા વગેરે ગ્રંથોમાંથી તે ચર્ચા જોઇ લેવી.

सुत्तणीईए=ગણધર પ્રણીત સૂત્રોના અનુસારે હું પણ આ ગ્રંથમાં સ્વતંત્રપણે નહિ, કિન્તુ વીતરાગ-સર્વજ્ઞ વચનના આધારે કહીશ એમ જણાવ્યું છે.

પ્રયોજનનું વિશેષ વર્ણન—

પ્રયોજન અનંતર અને પરંપર એમ બે પ્રકારે છે. એ બંને પ્રકારના પ્રયોજનના કર્તા અને શ્રોતાની અપેક્ષાએ બે પ્રકાર છે. આથી પ્રયોજનના કુલ ચાર ભેદ થાય.

૧ કર્તાનું અનંતર પ્રયોજન-શિષ્યોને સંક્ષેપથી શ્રાવકધર્મનો બોધ.

૨ કર્તાનું પરંપર પ્રયોજન-પરોપકાર દ્વારા કર્મક્ષયથી મોક્ષ.

૩ શ્રોતાનું અનંતર પ્રયોજન-સહેલાઈથી શ્રાવકધર્મનો બોધ.

૪ શ્રોતાનું પરંપર પ્રયોજન-(ચારિત્ર આદિથી) મોક્ષપ્રાપ્તિ.

આ હકીકત (મૂળગાથામાં) પ્રયોજન અને અભિધેયના નિર્દેશથી ગર્ભિત રીતે કહેવાઇ ગઇ છે. કારણ કે સાધુ પુરુષો (ધર્મ-મોક્ષ) પુરુષાર્થમાં અનુપયોગી વાત કહે નહિ, કહે તો તેમના સાધુપણામાં ખામી આવે.

સંબંધઃ- શ્રોતાઓની પ્રવૃત્તિ માટે સંબંધ વગેરે જરૂરી છે તો મૂળ ગાથામાં સંબંધ કેમ જણાવ્યો નથી?

ઉત્તરઃ- મૂળગાથામાં પ્રયોજન જણાવ્યું છે. પ્રયોજન જણાવવા દ્વારા ગર્ભિત રીતે સાધ્ય-સાધન ભાવરૂપ સંબંધ પણ જણાવ્યો છે. તે આ પ્રમાણે:- આ ગ્રંથ સાધન છે કારણ કે બીજા કોઇ ઉપાયથી સંક્ષેપથી શ્રાવકધર્મનો બોધ

ન થઈ શકે. આ ગ્રંથ સંક્ષેપથી શ્રાવકધર્મનો બોધ કરવાનું સાધન છે. માટે જ સંક્ષેપથી શ્રાવકધર્મનો બોધ સાધ્ય છે. સાધ્ય-સાધન ભાવરૂપ આ સંબંધ મૂળગાથામાં સાક્ષાત્ ન કહ્યો હોવા છતાં પ્રયોજનના નિર્દેશથી ગર્ભિત રીતે કહેવાઈ જ ગયો છે. કહ્યું છે કેઃ-

सम्बन्धः प्रोक्त एव स्यादेतस्येतत्प्रयोजनम् ।
इत्युक्ते तेन नो वाच्यो भेदेनासौ प्रयोजनात् ॥ १ ॥

"આનું આ પ્રયોજન છે એમ કહેવાથી સંબંધ કહેવાઈ જ ગયો છે. આથી પ્રયોજનના નિર્દેશથી અલગ સંબંધનો નિર્દેશ નહિ કરવો જોઈએ. અર્થાત્ પ્રયોજનના નિર્દેશમાં સંબંધનો નિર્દેશ આવી જતો હોવાથી સંબંધનો જુદો નિર્દેશ કરવાની જરૂર નથી." (૧)

શ્રાવકશબ્દનો અર્થ:—

परलोयहियं सम्मं, जो जिणवयणं सुणेइ उवउत्तो ।
अइतिव्वकम्मविगमा, सुक्कोसो सावगो एत्थ ॥२॥

પરલોક માટે હિતકર જિનવચનને અતિતીવ્ર કર્મનો નાશ થવાથી દંભરહિત ઉપયોગપૂર્વક જે સાંભળે છે તે ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવક છે.

અહીં 'जो=જે 'પદથી એ જણાવ્યું છે કે ઉક્ત રીતે જે કોઈ જિનવચનને સાંભળે તે શ્રાવક છે. જેમ બ્રાહ્મણકુળમાં જ ઉત્પન્ન થયેલો બ્રાહ્મણ કહેવાય છે, તેમ અમુક કુળમાં જ ઉત્પન્ન થયેલો શ્રાવક કહેવાય છે એવું નથી. કારણ કે શ્રાવક-

લાષ (ઈચ્છા) છે. અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં તથા સિદ્ધોમાં મન ન હોવાના કારણે કોઈ જાતનો માનસિક અભિલાષ ન હોવાથી સમ્યક્ત્વ કેવી રીતે હોઈ શકે? જ્યારે આગમમાં અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં અને સિદ્ધોમાં પણ સમ્યક્ત્વ હોય એમ કહ્યું છે. કારણ કે શાસ્ત્રોમાં સંસારી જીવોમાં સમ્યક્ત્વનો ઉત્કૃષ્ટકાળ (સાધિક) ૬૬ સાગરોપમ કહ્યો છે. એક ભવમાં આટલો કાળ ન ઘટી શકે. એકથી વધારે ભવમાં આટલો કાળ ઘટે. જીવ સમ્યક્ત્વ સહિત બીજા ભવમાં જાય ત્યારે પ્રારંભમાં અંતર્મુહૂર્ત સુધી અપર્યાપ્ત જ હોય છે. આમ અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં સમ્યક્ત્વ હોય તો જ સમ્યક્ત્વનો ઉક્ત કાળ ઘટી શકે છે. તથા સિદ્ધોમાં સમ્યક્ત્વનો સાદિ-અનંત કાળ કહ્યો છે. આથી જિનોક્ત તત્ત્વોની શ્રદ્ધાને સમ્યક્ત્વ કહેવામાં આગમનો વિરોધ આવે છે.

ઉત્તરઃ-આમાં આગમવિરોધ નથી. તે આ પ્રમાણેઃ- તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધા સમ્યક્ત્વનું કાર્ય છે. મિથ્યાત્વના ક્ષયોપશમાદિથી થતો રુચિરૂપ આત્મપરિણામ સમ્યક્ત્વ છે. કહ્યું છે કે;- से य सम्मत्ते पसत्थसम्मत्तमोहणीयकम्माणुवेयणोवसमखयसमुत्थे पसमसंवेगाइलिंगे सुहे आयपरिणामे पन्नत्ते "વિશુદ્ધ સમ્યક્ત્વમોહનીય કર્મના ઉદયથી, ઉપશમથી કે ક્ષયથી પ્રગટેલા અને શમ-સંવેગ આદિ લિંગોથી જણાતા શુભ આત્મપરિણામને સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે."

આ રીતે સમ્યક્ત્વ આત્મપરિણામ રૂપ હોવાથી મનરહિત સિદ્ધોમાં અને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં હોઈ શકે છે.

ઉદય હોય ત્યારે તેજ ભવમાં મોક્ષે જનારા પણ જીવો અવશ્ય સમ્યગ્દર્શન પામતા નથી."

તેમ સમ્યક્ત્વ હોય ત્યારે શુશ્રુષાદિગુણો હોય છે એમ કહી શકાય.

પ્રશ્નઃ- અહીં સમ્યક્ત્વ હોય ત્યારે શુશ્રૂષાદિગુણો હોય છે એમ કહ્યું છે. તે ગુણોમાં દેવ-ગુરુની વૈયાવચ્ચના નિયમનો પણ સમાવેશ છે. હવે પ્રશ્ન થાય છે કે વૈયાવચ્ચનો નિયમ તપનો ભેદ હોવાથી ચારિત્રના અંશરૂપ છે. ચારિત્રનો અંશ પાંચમા ગુણસ્થાને હોય છે. સમ્યક્ત્વની હાજરીમાં આ ગુણ અવશ્ય હોવાથી સમ્યક્ત્વવાળા બધા જ જીવોને પાંચમું ગુણસ્થાન આવશે એથી ચોથું ગુણસ્થાન જ નહિ રહે. અર્થાત્ કેવળ સમ્યક્ત્વવાળો જીવ પણ દેશવિરત કહેવાશે.

ઉત્તરઃ- વૈયાવચ્ચ નિયમ રૂપ ચારિત્ર અતિઅલ્પ પ્રમાણમાં હોવાથી અહીં તેની ચારિત્રરૂપે વિવક્ષા કરી નથી. જેમ સંમૂર્છિમ (અસંજ્ઞી) જીવોમાં સંજ્ઞા હોવા છતાં અતિશય અલ્પપ્રમાણમાં હોવાથી તે અસંજ્ઞી જ કહેવાય છે. વિશેષ સંજ્ઞા હોય તેવા જ જીવોને સંજ્ઞી કહેવાય છે. તેજ રીતે અહીં જેને મહાવ્રત કે અણુવ્રત આદિ વિશેષ ચારિત્ર હોય તેને જ વિરત કહેવાય છે. વ્યવહારમાં આપણે જોઇએ છીએ કે જેની પાસે માત્ર એક રૂપિયો હોય તે ધનવાન્ કહેવાતો નથી. તેમ વૈયાવચ્ચના નિયમરૂપ ચારિત્રવાળો ચારિત્રી ન કહેવાય.

પ્રશ્નઃ- અહીં સમ્યક્ત્વ હોય ત્યારે શુશ્રૂષા વગેરે ગુણો અવશ્ય હોય એમ કહ્યું છે. પણ તે યુક્ત નથી. કારણ કે ઉપશાંતમોહ વગેરે જીવોમાં સમ્યક્ત્વ હોવા છતાં શુશ્રૂષા વગેરે ગુણો હોતા નથી. કારણ કે તે મહાત્માઓનું અંતઃકરણ સર્વ વિકલ્પોથી (=વિચારણા, ચિંતા, ઈચ્છા વગેરે માનસિક વિકલ્પોથી) રહિત હોય છે. જ્યારે શુશ્રૂષાદિગુણો વિકલ્પરૂપ છે.

ઉત્તરઃ- ઉપશાંતમોહ આદિ જીવોમાં સાક્ષાત્ શુશ્રૂષાદિ ગુણો હોતા નથી, કારણ કે તેઓ કૃતકૃત્ય બની ગયા છે, પણ ફલરૂપે હોય છે. અર્થાત્ શુશ્રૂષાદિનું ફળ મોહની શાંતિ વગેરે છે, તે ફળ તેઓમાં છે. આથી ફલરૂપે શુશ્રૂષાદિ ગુણો તેમનામાં રહેલા છે. આ પ્રશ્નનું બીજી રીતે સમાધાન આ પ્રમાણે છેઃ-અહીં શ્રાવકધર્મનો અધિકાર છે. આથી શ્રાવક અવસ્થામાં રહેલા જીવોને સમ્યક્ત્વ હોય ત્યારે પ્રગટતા શુશ્રૂષાદિ ગુણો વિવક્ષિત છે. આથી ઉપર્યુક્ત દોષ નહિ આવે. (૩)

શુશ્રૂષાદિ ગુણોઃ—

सुस्सूस धम्मराओ, गुरुदेवाणं जहासमाहीए ।
वेयावच्चे णियमो, वयपडिवत्तीइ भयणा उ ॥४॥

સમ્યક્ત્વ હોય ત્યારે ધર્મશાસ્ત્રશ્રવણની ઈચ્છા, ચારિત્ર-ધર્મ ઉપર રાગ તથા ગુરુ અને દેવની વૈયાવચ્ચનો યથા-

શક્તિ નિયમ એ ત્રણ ગુણો હોય છે, પણ અણુવ્રત વગેરે વ્રતોનો સ્વીકાર હોય કે ન પણ હોય.×

સમ્યગ્દૃષ્ટિનો જિનવાણીશ્રવણનો રાગ સદ્બોધનું અવંધ્ય કારણ છે. અર્થાત્ સમ્યગ્દૃષ્ટિને જિનવાણીશ્રવણના રાગથી (જિનવાણીશ્રવણ આદિ દ્વારા) અવશ્ય સદ્બોધ થાય છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિને જિનવાણીશ્રવણનો રાગ કેવો હોય તે અંગે કહ્યું છે કે—

यूनो वैदग्ध्यवतः, कान्तायुक्तस्य कामिनोऽपि दृढम् ।
किन्नरगेयश्रवणाद्–धिको धर्मश्रुतौ रागः+ ॥ १ ॥

"યુવાન, ચતુર, પ્રિયપ્રિયાયુક્ત, અતિશયકામી પુરુષ જે રાગથી=આનંદથી દેવતાઈ સંગીત સાંભળે તેનાથી પણ અધિક રાગ સમ્યગ્દૃષ્ટિને ધર્મશ્રવણમાં હોય."

કર્મના દોષથી ચારિત્રનો સ્વીકાર ન કરી શકવા છતાં, જંગલમાં ભટકીને થાકી ગયેલા અને અતિશય ભૂખ્યા બનેલા દરિદ્ર બ્રાહ્મણને ઘેબર જમવામાં જેવો રાગ-ઇચ્છા હોય, તેનાથી પણ અતિશય વિશેષ રાગ-ઈચ્છા સમ્યગ્દૃષ્ટિને ચારિત્ર ધર્મમાં હોય.

પ્રશ્નઃ— ગુરુથી દેવ મહાન છે. આથી મૂળગાથામાં "देवगुरूणं=દેવ ગુરુની" એમ દેવશબ્દ ગુરુશબ્દની પહેલા લખવો જોઇએ, એના બદલે "गुरुदेवाणं=ગુરુ અને દેવ" એમ ગુરુશબ્દ પહેલાં લખ્યો અને દેવશબ્દ પછી લખ્યો તેનું શું કારણ?

× શ્રાવક ધર્મવિધિ પ્રકરણ ૬૯

+ પંચા. ૫-૫, ષોડ. ૧૧-૩, યોગબિંદુ ૨૫૩ થી ૨૬૨.

ઉત્તરઃ- અપેક્ષાએ દેવથી ગુરુ અધિક પૂજ્ય છે. કારણ કે સુગુરુના ઉપદેશ વિના સર્વજ્ઞ દેવનું જ્ઞાન થતું નથી. આથી અહીં દેવશબ્દની પહેલાં ગુરુશબ્દ લખ્યો છે.

ગુરુ-દેવની વૈયાવચ્ચનો નિયમ એટલે ગુરુ-દેવની વૈયાવચ્ચ મારે અવશ્ય કરવી એવો નિર્ણયાત્મક હાર્દિકભાવ.

અહીં શુશ્રૂષાદિ ત્રણમાં યથોત્તર કારણ-કાર્યભાવ છે. અર્થાત્ શુશ્રૂષાનું કાર્ય ધર્મરાગ છે. ધર્મરાગનું કાર્ય ગુરુ-દેવની વૈયાવચ્ચનો નિયમ છે. આથી જેમ જેમ શુશ્રૂષા વધે તેમ તેમ ધર્મરાગ વધે. જેમ જેમ ધર્મરાગ વધે તેમ તેમ ગુરુદેવની વૈયાવચ્ચના નિયમમાં વધારો થાય (૪)

સમ્યક્ત્વની હાજરીમાં વ્રતોની ભજનાનું કારણઃ—

जं सा अहिगयराओ, कम्मखओवसमओ ण य तओऽवि।
होइ परिणामभेया, लहुंति तम्हा इहं भयणा ॥ ५ ॥

સમ્યક્ત્વ હોય ત્યારે વ્રતોનો સ્વીકાર હોય કે ન પણ હોય. કારણ કે વ્રતોનો સ્વીકાર ચારિત્રમોહના ક્ષયોપશમથી થાય છે. સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ દર્શનમોહના ક્ષયોપશમથી થાય છે. દર્શનમોહનો ક્ષયોપશમ થયા પછી (लहु=) તુરત ચારિત્રમોહનો પણ ક્ષયોપશમ થાય જ એવો નિયમ નથી. આથી સમ્યક્ત્વ હોય ત્યારે વ્રતોનો સ્વીકાર હોય કે ન પણ હોય. દર્શનમોહનો ક્ષયોપશમ થયા પછી જ્યાં સુધી આ ચારિત્રમોહનો ક્ષયોપશમ ન થાય ત્યાં સુધી એકલું સમ્યક્ત્વ જ હોય, જ્યારે ચારિત્રમોહનો ક્ષયોપશમ થાય ત્યારે સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર બંને હોય.

પ્રશ્ન: દર્શનમોહના ક્ષયોપશમ પછી તુરત ચારિત્ર મોહનો ક્ષયોપશમ કેમ થતો નથી ?

ઉત્તર:– (પરિણામભેદાત્) દર્શનમોહના ક્ષયોપશમ માટે જે પરિણામ જોઈએ તેના કરતાં ચારિત્રમોહના ક્ષયોપશમ માટે વિશેષ પરિણામ જોઈએ. આથી જ્યારે વિશેષ પરિણામ થાય ત્યારે ચારિત્રમોહનો ક્ષયોપશમ થાય.* (૫) કેટલી કર્મસ્થિતિ ઘટે ત્યારે વ્રતપ્રાપ્તિ થાય તેનો નિયમ:—

सम्मा पलियपुहुत्ते–वगए कम्माण भावओ होंति ।
वयपभिईणि भवण्णव–तरंडतुल्लाणि णियमेण ॥ ६ ॥

સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ પછી આયુષ્ય સિવાય મોહનીય આદિ સાત કર્મોની બેથી નવ પલ્યોપમ જેટલી સ્થિતિ ઘટે ત્યારે સંસારસાગર તરવા નાવ સમાન અણુવ્રતો વગેરે અવશ્ય ભાવથી હોય છે.÷ આ વિશે કહ્યું છે કે—

सम्मत्तंमि उ लद्धे, पलियपुहुत्तेण सावओ होज्जा ।
चरणोवसमखयाणं, सागरसंखंतरा होंति ॥ १२२२ विशेषा०

"સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ વખતે રહેલી (અંતઃકોડાકોડિ) કર્મ સ્થિતિમાંથી બેથી નવ પલ્યોપમ જેટલી કર્મસ્થિતિનો ક્ષય થાય ત્યારે દેશવિરતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેમાંથી પણ સંખ્યાત સાગરોપમ જેટલી કર્મસ્થિતિ ઘટે ત્યારે સર્વવિરતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેમાંથી પણ સંખ્યાતા સાગરોપમ જેટલી કર્મસ્થિતિ

---

* શ્રાવકધર્મવિધિપ્રકરણ–૭૦

÷ શ્રાવકધર્મવિધિપ્રકરણ–૭૧

ઘટે છે ત્યારે ઉપશમશ્રેણિની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેમાંથી પણ સંખ્યાતા સાગરોપમની સ્થિતિ ઘટે છે ત્યારે ક્ષપક શ્રેણિની પ્રાપ્તિ થાય છે."

પ્રશ્ન:— બેથી નવ પલ્યોપમ વગેરે કર્મસ્થિતિ ક્રમશઃ જ ઘટે કે જલદી પણ ઘટે ?

ઉત્તર:— બંને રીતે ઘટે છે. કોઈ જીવની ક્રમશઃ તેટલી સ્થિતિ ઘટે તો કોઇ જીવની વીર્યોલ્લાસથી વિશેષ પરિણામ પ્રગટે તો જલદી પણ ઘટી જાય.* કહ્યુ છે કે—

एवं अप्परिवडिए, सम्मत्ते देव–मणुयजम्मेसु ।
अण्णयरसेढिवज्जं, एगभवेणं वा सव्वाइं ॥
१२२३ विशेषा०

"સમ્યક્ત્વ ટકી રહે તો દેવ-મનુષ્યભવમાં ઉત્પત્તિ થાય છે. દેવ-મનુષ્યભવમાં ઉત્પન્ન થતા તે જીવને બીજા બીજા મનુષ્યભવમાં દેશવિરતિ આદિનો લાભ થાય. અર્થાત્ મનુષ્યભવમાં સમ્યક્ત્વ પામેલો જીવ દેવલોકનો ભવ કરીને મનુષ્યભવમાં દેશવિરતિ પામે. પછી દેવલોકનો ભવ કરીને મનુષ્ય ભવમાં સર્વવિરતિ પામે. આમ ક્રમશઃ અન્ય અન્ય મનુષ્યભવમાં દેશવિરતિ આદિ પામે અથવા એકજ ભવમાં

* ક્રમશઃ અને જલદી એમ બંને રીતે સ્થિતિ ઘટતી હોવા છતાં મોટા ભાગના જીવોની કર્મસ્થિતિ ક્રમશઃ ઘટે છે, બહુ જ ઓછા જીવોની જલદી ઘટે છે. આથી સામાન્યથી સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ અને દેશવિરતિ-પ્રાપ્તિનો અંતરકાલ બેથી નવ પલ્યોપમ છે. ઉ. ર. ગા. ૨૩ની ટીકા.

જો સ્થિતિમાંથી કોઈ એક ભાગ [illegible] દેશવિરતિ આદિ ગુણો પામે.”

પ્રશ્નઃ— જ્યારે સમ્યક્ત્વયુક્ત જીવ નવ પલ્યોપમથી અધિક સ્થિતિવાળા દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે દેવનું આયુષ્ય પૂરું થાય તો પહેલા જ એટલી નવ પલ્યોપમ જેટલી કર્મસ્થિતિ ઘટી જવાથી તેને દેશવિરતિની પ્રાપ્તિનો પ્રસંગ આવે, જ્યારે દેવોને વિરતિ ન હોય.

ઉત્તરઃ— ભવસ્વભાવથી જ દેવો જેટલી કર્મસ્થિતિ ખપાવે છે તેટલી જ નવી બાંધે છે. આથી દેવોમાં* દેશોન કોટાકોટિ સાગરોપમથી ઓછી સ્થિતિ ન થતી હોવાથી દેશવિરતિની પ્રાપ્તિનો પ્રસંગ આવતો નથી.

સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ પછી દેશવિરતિ આદિની પ્રાપ્તિ માટે અહીં જણાવેલ કર્મસ્થિતિના હ્રાસનો નિયમ ભાવથી દેશવિરતિ આદિ માટે છે. આથી જ મૂળગાથામાં भावओ= ભાવથી એમ જણાવ્યું છે. દ્રવ્યથી દેશવિરતિ આદિ તેટલી સ્થિતિ ઘટ્યા વિના પણ હોઈ શકે છે. કહ્યું છે કે—

सव्वजियाणं जम्हा, सुत्ते गेविज्जगेसु उववाओ ।
भणिओ जिणेहि सो न य, लिंगं मोत्तुं जओ भणियं ॥ १०३८॥
जं दंसणवावण्णा लिंगगहणं करिंति सामन्ने ।
तेसिं पिय उववाओ, उक्कोसो जाव गेविज्जा ॥
१०३९ ॥ विशेषा० ॥

× સૈદ્ધાંતિક મતે એકભવમાં બે શ્રેણિ ન હોય.

* દેવના ઉપલક્ષણથી નરક આદિ [illegible] સમાધાન સમજવું

"પ્રજ્ઞાપના વગેરે શાસ્ત્રોમાં વ્યવહારરાશિમાં આવેલા સર્વ જીવોની નવે ગ્રૈવેયકમાં ઉત્પત્તિ જણાવી છે. જિનોક્ત સાધુવેશના સ્વીકાર વિના નવ ગ્રૈવેયકમાં ઉત્પત્તિ ન થાય. (૧૦૩૮) કારણ કે આગમજ્ઞ પૂર્વાચાર્યોએ કહ્યું છે કે, જેઓ સાધુપણામાં રહીને સાધુપણાનું પાલન કરતા નથી, કિંતુ માત્ર બાહ્યવેશ ધારણ કરે છે તે સમ્યક્ત્વથી પતિત થયેલા નિહ્નવ વગેરે પણ ઉત્કૃષ્ટથી નવ ગ્રૈવેયક સુધી ઉત્પન્ન થાય છે." (૧૦૩૯)

જો બેથી નવ પલ્યોપમ વગેરે સ્થિતિ ઘટી ગઈ હોય તો ભાવથી જ દેશવિરતિ આદિ પામે, અને ભાવથી દેશવિરતિ આદિની પ્રાપ્તિ અનંતીવાર થાય નહિ. જ્યારે ઉક્ત પાઠના આધારે અનંતીવાર દેશવિરતિ આદિની પ્રાપ્તિ થઇ છે. આથી અનંતીવાર થયેલી દેશવિરતિ આદિની પ્રાપ્તિ દ્રવ્યથી હતી એ સિદ્ધ થાય છે. એટલે સ્થિતિહ્રાસનો નિયમ દ્રવ્યથી દેશવિરતિ આદિ માટે નથી કિંતુ ભાવથી દેશવિરતિ આદિ માટે છે. (૬)

મતોનો નિર્દેશઃ—

पंच उ अणुव्वयाइं, थूलगपाणवहविरमणाईणि ।
उत्तरगुणा तु अन्ने, दिसिव्वयाई इमेसिं तु ॥७॥

સ્થૂલપ્રાણવધવિરમણ વગેરે પાંચ અણુવ્રતો છે. તે અણુવ્રતોના બીજા દિગ્વિરતિ વગેરે સાત ઉત્તર ગુણો છે.*

---

* શ્રાવકધર્મવિધિપ્રકરણ-૭૨

બધા જ તીર્થંકરોના શાસનમાં અણુવ્રતો પાંચ હોય છે. જેમ પહેલા-છેલ્લા અને ૨૨ જિનેશ્વરોના શાસનમાં અનુક્રમે પાંચ અને ચાર મહાવ્રત હોય છે, તેમ અણુવ્રતો માટે ભેદ નથી. કારણ કે જ્ઞાતા સૂત્રમાં "શૈલક રાજાએ નેમનાથ ભગવાનના શિષ્ય પાસે પાંચ અણુવ્રત અને સાત* શિક્ષાવ્રત રૂપ શ્રાવકધર્મનો સ્વીકાર કર્યો" એવો પાઠ છે.

અણુશબ્દનો અર્થ:- અણુ એટલે નાનું. નાનાં વ્રતો તે અણુવ્રતો. મહાવ્રતોની અપેક્ષાએ શ્રાવકના વ્રતો નાનાં છે. અથવા નાનાનાં વ્રતો તે અણુવ્રતો. સાધુની અપેક્ષાએ શ્રાવક નાનો છે. અથવા અણુ એટલે (અનુ-) પછી. પછી અપાતા વ્રતો તે અણુવ્રતો. ધર્મ લેવા આવેલાને પ્રથમ મહાવ્રતો સમજાવવા, જો તે મહાવ્રતો ન લઈ શકે તો પછી અણુવ્રતો સમજાવવા, એવો શાસ્ત્રવિધિ છે. કહ્યું છે કે— जइधम्मस्सऽसमत्थे जुज्जति तद्देसणं पि साहूणं= "સાધુધર્મનો સ્વીકાર કરવા અસમર્થને સાધુ શ્રાવકધર્મની દેશના આપે તે ...ણ યોગ્ય છે." આમ મહાવ્રતો પછી શ્રાવકના વ્રતો અપાતા ...વાથી અણુવ્રતો છે.

...થૂલ પ્રાણુવધ વિરમણ શબ્દમાં આવેલા સ્થૂલ ...બ્દનો અર્થ:—

જીવો સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ એમ બે પ્રકારે છે. જેને મિથ્યા...ષ્ટિઓ પણ જીવ તરીકે માને તે સ્થૂલ. જેને સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા-

* ત્રણ ગુણવ્રત અને ચાર શિક્ષાવ્રત હોવા છતાં અપેક્ષાએ સાતેય ...નો શિક્ષાવ્રત તરીકે નિર્દેશ કર્યો છે.

એ જ જીવ તરીકે માને તે સૂક્ષ્મ. બેઇંદ્રિય, તેઇંદ્રિય, ચઉરિંદ્રિય, અને પંચેંદ્રિય જીવો સ્થૂલ છે. કારણ કે મિથ્યાદૃષ્ટિઓ પણ પ્રાયઃ તેમને જીવ તરીકે માને છે. એકેંદ્રિય જીવો સૂક્ષ્મ છે. કારણ કે પ્રાયઃ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવો જ તેમને જીવ તરીકે માને છે.

મૂલગુણ-ઉત્તરગુણઃ- પાંચ અણુવ્રતો શ્રાવકધર્મરૂપ વૃક્ષના મૂળિયા સમાન હોવાથી મૂલગુણ કહેવાય છે. બીજાં સાત વ્રતો અણુવ્રતોની પુષ્ટિ-વૃદ્ધિ કરે છે. આથી તે શ્રાવક ધર્મરૂપ મહાન વૃક્ષના શાખા-પ્રશાખા તુલ્ય હોવાથી ઉત્તર ગુણ કહેવાય છે. (૭)

પહેલા અણુવ્રતનું સ્વરૂપઃ-

थूलगपाणवहस्सा, विरई दुविहो य सो वहो होइ ।
संकप्पारंभेहिं, वज्जइ संकप्पओ विहिणा ॥ ८ ॥

વિધિપૂર્વક સ્થૂલપ્રાણીઓના વધની વિરતિ એ (સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત વિરમણરૂપ) પહેલું અણુવ્રત છે. સંકલ્પ અને આરંભ એમ બે પ્રકારે વધ થાય છે. સ્થૂલ પ્રાણવધ વિરતિનો સ્વીકાર કરનાર શ્રાવક સંકલ્પથી પ્રાણવધનો ત્યાગ કરે છે.÷

સંકલ્પ એટલે મારવાની બુદ્ધિ. આરંભ એટલે જેમાં જીવહિંસા થાય તેવી ખેતી, રસોઇ આદિની ક્રિયા. આ બેમાંથી શ્રાવક સંકલ્પથી હિંસાનો ત્યાગ કરી શકે છે.

÷ શ્રાવક પ્રજ્ઞપ્તિ-૧૦૭, શ્રાવકધર્મવિધિપ્રકરણ-૭૮

પણ આરંભનો નિયમ ન કરી શકે. કારણ કે ગૃહસ્થાવસ્થામાં ખેતી, રસોઇ આદિ ક્રિયાનો ત્યાગ અશક્ય છે. (૮)

પ્રાણવધ વિરતિના સ્વીકારની વિધિઃ-

गुरुमूले सुयधम्मो, संविग्गो इत्तरं व इयरं वा ।
वज्जित्तु तओ, सम्मं वज्जेइ इमे य अइयारे ॥९॥

ગુરુ પાસે જેણે ધર્મ સાંભળ્યો છે એવો સંવિગ્ન શ્રાવક થોડા ટાઈમ સુધી કે જીવનપર્યંત પ્રાણવધનું પ્રત્યાખ્યાન કરે, તથા નીચેની ગાથામાં કહેવાશે તે પાંચ અતિચારોનો ભાવશુદ્ધિથી ત્યાગ કરે.*

સમ્યગ્જ્ઞાન અને ક્રિયાથી યુક્ત હોય તથા ધર્મશાસ્ત્રના અર્થોનો સાચો ઉપદેશ આપે તે ગુરુ છે. કહ્યું છે કે—

धर्मज्ञो धर्मकर्ता च, सदा धर्मपरायणः ।
सत्त्वेभ्यो धर्मशास्त्रार्थ- देशको गुरुरुच्यते ॥१॥

"ધર્મને જાણનાર, ધર્મને આચરનાર, સદા ધર્મમાં તત્પર અને જીવોને ધર્મશાસ્ત્રના અર્થોનો (સાચો) ઉપદેશ આપનાર ગુરુ કહેવાય છે." અથવા—

जो जेण सुद्धधम्मे, निओजिओ संजएण गिहिणा वा ।
सो चेव तस्स भण्णति, धम्मगुरू धम्मदाणाओ ॥ २ ॥

"સાધુએ કે ગૃહસ્થે, જેણે જેને શુદ્ધધર્મમાં જોડ્યો હોય તે જ તેનો ધર્મદાતા હોવાથી ધર્મગુરુ કહેવાય છે."

---

* [illegible]

અહીં "ગુરુ પાસે જેણે ધર્મ સાંભળ્યો છે એવો શ્રાવક" એમ કહીને ત્રણ બાબતો જણાવી છે. તે આ પ્રમાણે :— (૧) ધર્મ ગુરુ પાસે સાંભળવો જોઇએ. કારણ કે બીજા પાસે સાંભળવાથી વિપરીત બોધ થવાનો સંભવ છે. (૨) ધર્મ-શ્રવણ વિના જીવાદિ તત્ત્વોનો બોધ ન થવાથી વ્રતસ્વીકાર બરોબર થતો નથી.

કહ્યું છે કે "जस्स नो इमं उवगयं भवइ इमे जीवा इमे अजीवा इमे तसा इमे थावरा तस्स नो सुपच्चक्खायं भवति, दुपच्चक्खायं भवति, से दुपच्चक्खाइ मोसं भासं भासत्ति, नो सच्चं भासं भासइ त्ति" જેને આ જીવો છે, આ જીવો નથી, આ ત્રસ જીવો છે, આ સ્થાવર જીવો છે, એવું જ્ઞાન નથી તેનું આ પ્રત્યાખ્યાન સુપ્રત્યાખ્યાન નથી, કિંતુ દુષ્પ્રત્યાખ્યાન છે. દુષ્પ્રત્યાખ્યાન કરનાર તે અસત્ય બોલે છે, સાચું બોલતો નથી."

(૩) જેણે ગુરુ વિના જાતેજ શાસ્ત્રો વાંચ્યા હોય તેને પણ વ્રતસ્વીકારનો નિષેધ છે. જાતે શાસ્ત્રો વાંચ્યા હોય તેને શાસ્ત્રોના અર્થોનું બરોબર જ્ઞાન ન થવાથી સમ્યક્પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી નથી. કહ્યું છે કે—

न हि भवति निर्विगोपकमनुपासितगुरुकुलस्य विज्ञानम् ।
प्रकटितपश्चाद्भागं पश्यत नृत्यं मयूरस्य ॥ १ ॥

"જેણે ગુરુની ઉપાસના કરવા પૂર્વક ગુરુપાસેથી શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન મેળવ્યું નથી તેનું જ્ઞાન રક્ષણ કરનારું થતું નથી. મયૂરનું નૃત્ય જુઓ, મયૂર નૃત્ય કરે ત્યારે તેનો પાછળનો ગુહ્યભાગ ખુલ્લો થઈ જાય છે. જેમ નૃત્યકળાથી અજ્ઞાત

મયૂરનું નૃત્ય તેના ગુહ્યભાગનું રક્ષણ કરનારું બનતું નથી, તેમ ગુરુ વિના જાતે શાસ્ત્રો વાંચી લેનારનું જ્ઞાન આત્માનું રક્ષણ કરનારું બનતું નથી.”

સંવિગ્ન એટલે મોક્ષસુખનો અભિલાષી. ગુરુ પાસે ધર્મ સાંભળવાથી જ સાચા મોક્ષાભિલાષી બની શકાય છે. આથી જેણે ગુરુ પાસે ધર્મનું શ્રવણ કર્યું નથી અને મોક્ષસુખનો અભિલાષી નથી તેનો વ્રતસ્વીકાર મોક્ષ માટે ન થાય.

અતિચાર એટલે વ્રતની મલિનતા.

પ્રશ્ન:- અતિચારો સર્વવિરતિમાં જ હોય. કારણ કે શાસ્ત્રમાં સંજ્વલન કષાયના ઉદયથી અતિચારો કહ્યા છે. કહ્યું છે કે—

सव्वे वि य अइयारा, संजलणाणं तु उदयओ होंति।
मूलच्छेज्जं पुण होइ बारसण्हं कसायाणं ॥ आ. नि ११२॥

“સઘળા અતિચારો સંજ્વલન કષાયના ઉદયથી થાય છે. બાર કષાયોના ઉદયથી મૂળથી નાશ થાય છે.”

આથી દેશવિરતિમાં અતિચારો ન હોય. યુક્તિથી પણ આ વાત ઘટે છે. તે આ પ્રમાણે;- મોટા શરીરમાં ચાંદી વગેરે રોગો હોય, કુંથુઆ વગેરેના નાના શરીરમાં નહિ. તેવી રીતે દેશવિરતિનાં વ્રતો અનેક અપવાદોથી અતિશય નાનાં છે. અતિચારો ચાંદી વગેરેના રોગો સમાન છે. એથી અતિચારો દેશવિરતિમાં ન હોય. અતિચાર એટલે દેશથી=અંશથી ભંગ. અણુવ્રતો સ્વયં મહાવ્રતોના અતિશય નાના દેશ-અંશ

રૂપ હોવાથી તેનો અંશથી ભંગ એટલે સંપૂર્ણ નાશ. જેમ કે કુંથુઆનું શરીર. કુંથુઆનું શરીર એટલું નાનું છે કે એનો પાંખ વગેરેથી આંશિક ભંગ ન થાય, કિંતુ સંપૂર્ણ નાશ જ થાય. મહાવ્રતોમાં અતિચારો હોય. કારણ કે તે મોટાં છે. જેમ હાથીનું શરીર મોટું હોવાથી તેમાં ચાંદી વગેરે રોગ હોય છે તેમ મહાવ્રતો મોટાં હોવાથી ચાંદી વગેરેના રોગ રૂપ અતિચારો હોય છે.

ઉત્તરઃ- તમારું કહેવું સાચું નથી. કારણ કે શાસ્ત્રોમાં અણુવ્રતોના અતિચારો સંપૂર્ણ ભંગથી અલગ રૂપે સંમત છે. કહ્યું છે કે—

जारिसओ जइभेओ, जह जायइ जह य तत्थ दोसगुणा ।
जयणा जह अइयारा, भंगो तह भावणा णेया ॥ १ ॥

(પંચાશક અવચૂર્ણિ, નવપદ પ્રકરણ.)

"આ દ્વાર ગાથા છે. તેમાં સમ્યક્ત્વ આદિ પદાર્થોના વિશેષ બોધ માટે વિચારવાનાં નવ દ્વારો (-પ્રકારો) બતાવ્યા છે. તે આ પ્રમાણે (૧) સ્વરૂપઃ-સમ્યક્ત્વાદિ ગુણોનું સ્વરૂપ. (૨) ભેદઃ-સમ્યક્ત્વાદિના પ્રકારો. (૩) ઉત્પત્તિઃ- સમ્યક્ત્વાદિ કેવી રીતે પ્રગટે છે. (૪) દોષઃ-સમ્યક્ત્વાદિના અભાવમાં થતા દોષો. (૫) ગુણઃ- સમ્યક્ત્વાદિની પ્રાપ્તિથી થતા લાભો. (૬) જયણાઃ- સમ્યક્ત્વાદિની પ્રાપ્તિ થયા પછી તેની રક્ષા આદિ માટે તે તે ગુણનાં વિરોધી કાર્યો ન થાય તેની કાળજી. (૭)અતિચારઃ-વ્રતના આંશિક પાલન અને આંશિક ભંગ રૂપ અતિચારો. (૮) ભંગઃ-સમ્યક્ત્વાદિ ગુણોનો સર્વથા નાશ કેવી

રીતે થાય. (૯) ભાવનાઃ-સમ્યક્ત્વાદિ ગુણોની વિશુદ્ધિ આદિ માટે તે તે ગુણ સંબંધી શુભ ભાવના.

આ ગાથામાં વ્રતના સર્વથા ભંગથી અતિચારો અલગ જણાવ્યા છે. આ ગાથા પૂર્વાન્તર્ગત છે એમ મહાપુરુષોએ કહ્યું હોવાથી પ્રમાણભૂત છે.

તથા પૂર્વે સાક્ષીગાથા આપીને બધા અતિચારો સંજ્વલન કષાયના ઉદયથી થાય છે એમ જે કહ્યું તે સત્ય છે, પણ તે ગાથા સર્વવિરતિની અપેક્ષાએ છે, દેશવિરતિની અપેક્ષાએ નહિ. સર્વવિરતિમાં સઘળા અતિચારો સંજ્વલન કષાયના ઉદયથી થાય છે. પૂર્વોક્ત "सव्वे वि य अइयारा" ઈત્યાદિ ગાથાની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે.— "સંજ્વલન કષાયના ઉદયથી સર્વવિરતિમાં અતિચારો લાગે છે. બીજા કષાયોના ઉદયથી સર્વવિરતિનો મૂળથી ભંગ થાય છે." આ અર્થથી દેશવિરતિના અતિચારોનો અભાવ થતો નથી. અથવા આ ગાથાના ઉત્તરાર્ધનો અર્થ આ પ્રમાણે છેઃ- ત્રીજા કષાયોના ઉદયથી સર્વવિરતિનો, બીજા કષાયોના ઉદયથી દેશવિરતિનો અને પહેલા કષાયોના ઉદયથી સમ્યક્ત્વનો મૂળથી ભંગ થાય છે. આ અર્થથી પણ દેશવિરતિના અતિચારોનો અભાવ થતો નથી.

કષાયોનો ઉદય વિચિત્ર છે. આથી તે તે કષાયનો ઉદય તે તે ગુણની પ્રાપ્તિમાં પ્રતિબંધક (રોકનાર) બનતો નથી, પણ તે તે ગુણમાં અતિચારો લગાડે છે. જેમકે સંજ્વલન કષાયનો ઉદય. સંજ્વલન કષાયનો ઉદય સર્વવિરતિ ગુણની

પ્રાપ્તિમાં પ્રતિબંધક બનતો નથી, પણ તેમાં અતિચારો કરાવે છે. એટલે જેમ સંજ્વલન કષાયોનો ઉદય હોય ત્યારે સર્વવિરતિગુણનો લાભ થાય છે અને અતિચારો લાગે છે, તેમ પ્રત્યાખ્યાનાવરણનો ઉદય હોય ત્યારે દેશવિરતિનો લાભ થાય છે અને તેમાં અતિચારો લાગે છે, અને તેમ અપ્રત્યાખ્યાન કષાયનો ઉદય હોય ત્યારે સમ્યક્ત્વગુણનો લાભ થાય છે અને તેમાં અતિચારો લાગે છે. આમ દેશવિરતિમાં અતિચારોનો અભાવ થતો નથી.

બીજાઓ કહે છે કે— સમ્યક્ત્વ અને દેશવિરતિમાં અતિચારો અનુક્રમે પહેલા અને બીજા કષાયોના ઉદયથી થાય છે. એ બે કષાયોનો ઉદય વિચિત્ર છે. આથી તે સર્વથી અને દેશથી વિરાધનાનું કારણ બને છે.

કુંથુઆનું દૃષ્ટાંત પણ અસંગત છે. કારણ કે બીજા દૃષ્ટાંતથી તેનો બાધ થઈ જાય છે. તે આ પ્રમાણે:- હાથીના શરીરથી મનુષ્યનું શરીર ઘણું નાનું છે છતાં તેમાં ચાંદી વગેરે રોગો હોય છે.

અનંતાનુબંધી આદિ ૧૨ કષાયોને આગમમાં સર્વઘાતી કહ્યા હોવાથી તેમના ઉદયથી સમ્યક્ત્વાદિનો ભંગ જ થાય એમ જે કહેવાય છે તે અયુક્ત છે. સર્વવિરતિની અપેક્ષાએ જ ૧૨ કષાયોને સર્વઘાતી કહ્યા છે. આમ દેશવિરતિમાં અતિચારો સંભવે છે. (૯)

પ્રથમવ્રતના અતિચારો:—

वंधवहं छविच्छेयं, अइभारं भत्तपाणवोच्छेयं ।
कोहाइदूसियमणो, गोमणुयाईण णो कुणइ ॥१०॥

સ્થૂલ પ્રાણિવધનો ત્યાગ કરનાર શ્રાવક ક્રોધ, લોભ આદિ દુષ્ટ ભાવથી બંધ, વધ, છવિચ્છેદ, અતિભાર અને ભક્તપાનવિચ્છેદ કરતો નથી.

બંધ એટલે દોરડા આદિથી બાંધવું. વધ એટલે ચાબુક આદિથી મારવું. છવિચ્છેદ એટલે શરીરના હાથ વગેરે અંગોનો છેદ કરવો=અંગોને કાપવા. અતિભાર એટલે પશુ વગેરે પાસે તેની શક્તિથી અધિક ભાર ઉપડાવવો. ભક્તપાનવિચ્છેદ એટલે આહાર-પાણી ન આપવાં કે સમયસર ન આપવાં.

ક્રોધ, લોભ આદિ દુષ્ટભાવથી બંધ આદિ કરવાથી અતિચાર લાગે છે. પણ પુત્રાદિના અવિનય, રોગ આદિ અનર્થો દૂર કરવાના શુભ આશયથી બંધ આદિ કરવામાં આવે તો અતિચાર લાગે નહિ. અર્થાત્ નિરપેક્ષણે, એટલે કે પ્રાણનાશની દરકાર વિના નિર્દયપણે, બંધ આદિ કરવાથી અતિચાર લાગે છે, પણ સાપેક્ષપણે, એટલે કે દયાર્દ્ર હૃદયથી, બંધ આદિ કરવાથી અતિચાર ન લાગે.

બંધ:- આવશ્યકચૂર્ણિમાં જણાવેલ બંધ સંબંધી વિધિ આ પ્રમાણે છે.- બેપગા કે ચારપગા પ્રાણીઓનો બંધ સકારણ અને નિષ્કારણ એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં નિષ્કારણ બંધ કરવો યોગ્ય નથી. સકારણ બંધ સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ એમ બે પ્રકારે છે. નિર્દય બનીને અતિશય મજબૂત બાંધવામાં આવે તે નિરપેક્ષબંધ. આગ વગેરેના પ્રસંગે છોડી શકાય કે છેદી શકાય તેવી રીતે દોરીની ગાંઠ આદિથી બાંધવું તે સાપેક્ષબંધ. ચારપગા પ્રાણીના બંધની હકીકત કહી.

બેપગા (મનુષ્ય) પ્રાણીના બંધની હકીકત પણ એ પ્રમાણે જાણવી. અર્થાત્ દાસ-દાસી, ચોર, ભણવામાં પ્રમાદી પુત્ર વગેરેને જો બાંધવાની જરૂર પડે તો તે ચાલી શકે-ખસી શકે કે અવસરે છૂટી શકે તે રીતે (ઢીલા બંધનથી) બાંધવું કે જેથી આગ વગેરેના પ્રસંગે તેનું મૃત્યુ ન થાય. શ્રાવકે બાંધ્યા વિના જ રાખી શકાય તેવા જ બેપગા અને ચોપગા પ્રાણી રાખવા જોઇએ.

વધઃ- વધમાં પણ બંધની જેમ જાણવું. તેમાં નિરપેક્ષ વધ એટલે નિર્દયપણે મારવું. સાપેક્ષ વધ અંગે એવો વિધિ છે કે શ્રાવકે ભીતપર્ષદ્ બનવું જોઇએ. જેથી પુત્રાદિ પરિવાર અવિનય વગેરે ન કરે અને મારવાનો પ્રસંગ જ ન આવે. છતાં કોઈ અવિનય વગેરે કરે એથી મરવાનો પ્રસંગ આવે તો મર્મસ્થાનોને છોડીને લાત કે દોરીથી એક કે બે વાર મારવું.

છવિચ્છેદઃ- છવિચ્છેદ અંગે પણ બંધની જેમ જાણવું. નિર્દયપણે હાથ, પગ, કાન, નાક વગેરેનો છેદ કરવો એ નિરપેક્ષ છવિચ્છેદ છે. શરીરમાં થયેલ ગુમડું, ઘા-ચાંદી વગેરેને કાપી નાખવું કે બાળી નાખવું વગેરે સાપેક્ષ છવિચ્છેદ છે.

અતિભારઃ- શ્રાવકે પશુ આદિ ઉપર તે ન ઉપાડી શકે તેટલો ભાર ન મૂકવો જોઇએ. શ્રાવકે પ્રાણી ઉપર ભાર ઊંચકાવીને આજીવિકા ચાલે તેવો ધંધો બંધ કરવો જોઇએ. તેમ ન બની શકે તો મનુષ્ય પાસે તે સ્વયં ઊંચકી શકે

અને નીચે ઉતારી શકે તેટલો જ ભાર ઊંચકાવવો જોઈએ. પશુ પાસે ઉચિતભારથી કંઈક ઓછો ભાર ઉપડાવવો જોઈએ. હળ, ગાડા વગેરેમાં જોડેલા પશુઓને સમયસર છોડી દેવા જોઈએ.

ભક્તપાનવિચ્છેદઃ- આહારપાણીનો વિચ્છેદ કોઈને ન કરવો જોઈએ. અન્યથા અતિશય ભૂખથી મૃત્યુ થાય. ભક્તપાનવિચ્છેદના પણ સકારણ નિષ્કારણ વગેરે પ્રકારો બંધની જેમ જાણવા. રોગના વિનાશ માટે ભક્તપાનનો વિચ્છેદ સાપેક્ષ છે. અપરાધ કરનારને "આજે તને આહાર આદિ નહિ આપું" એમ કહેવું. (પણ સમય થતાં આહારપાણી આપવા.) શાંતિ નિમિત્તે ઉપવાસ કરાવવો. વિશેષ શું કહેવું ? ટુંકમાં ભાવ એ છે કે- વ્રતમાં અતિચાર ન લાગે તેમ કાળજીથી વર્તવું.

પ્રશ્નઃ- વ્રતમાં પ્રાણનાશનું પ્રત્યાખ્યાન હોવાથી અતિચારમાં જણાવેલ બંધ આદિ કરવાથી દોષ ન લાગે. કારણ કે તેનાથી પ્રત્યાખ્યાન અખંડ રહે છે. હવે જો એમ કહેવામાં આવે કે પ્રાણનાશના પ્રત્યાખ્યાન સાથે બંધ વગેરેનું પણ પ્રત્યાખ્યાન થઈ જાય છે તો બંધ આદિ કરવાથી વ્રતભંગ જ થાય. કારણ કે પ્રત્યાખ્યાન ખંડિત થાય છે. તથા વ્રતોની ચોક્કસ સંખ્યા પણ ન રહે. કારણ કે દરેક વ્રતમ પાંચ પાંચ અતિચારો વધી જાય. આથી બંધ વગેરે અતિચાર રૂપ નથી.

ઉત્તર - વ્રત લેનારે પ્રાણનાશનું જ પ્રત્યાખ્યાન કર્યું છે, બંધ આ[illegible] એ વાત સત્ય છે. પણ પરમાર્થથી

પ્રાણનાશનું પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી બંધ આદિનું પ્રત્યાખ્યાન થઇ જાય છે. કારણ કે બંધઆદિ પ્રાણવિનાશનું કારણ છે. (કાર્યના પ્રત્યાખ્યાનમાં કારણનું પ્રત્યાખ્યાન આવી જાય છે.)

પ્રશ્નઃ- તો પછી બંધ આદિથી વ્રતભંગ કેમ ન થાય?

ઉત્તરઃ- વ્રત અંતર્વૃત્તિથી અને બહિર્વૃત્તિથી એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં જ્યારે મારી નાખવાની બુદ્ધિ ન હોવા છતાં ક્રોધ આદિ આવેશથી મરી ન જાય તેની દરકાર રાખ્યા વિના બંધ આદિ કરે ત્યારે મૃત્યુ ન થવા છતાં દયાહીન બની જવાના કારણે વિરતિ નિરપેક્ષ બની જવાથી અંતર્વૃત્તિથી વ્રતનો ભંગ છે, પણ મૃત્યુ ન થવાથી બહિર્વૃત્તિથી વ્રતનું પાલન છે. આમ આંશિક વ્રતપાલન અને આંશિક વ્રતભંગ થવાથી અતિચારનો વ્યવહાર થાય છે. કહ્યું છે કે-

न मारयामीतिकृतव्रतस्य, विनैव मृत्युं क इहातिचारः? ।
निगद्यते यः कुपितो वधादीन्, करोत्यसौ स्यान्नियमानपेक्षः ॥१॥
मृत्योरभावान्नियमोऽस्ति तस्य, कोपाद् दयाहीनतया तु भग्नः ।
देशस्य भङ्गादनुपालनाच्च, पूज्या अतीचारमुदाहरन्ति ॥२॥

પ્રશ્ન "મારે પ્રાણનાશ ન કરવો એવો નિયમ લેનારને મૃત્યુ વિના જ (માત્ર બંધ, વધ આદિથી) અતિચાર કેવી રીતે લાગે? (निगद्यते=)

ઉત્તરઃ- જે ગુસ્સે થઇને વધ વગેરે કરે છે તે વ્રતથી નિરપેક્ષ છે. આવી રીતે વધાદિ કરવામાં મૃત્યુ ન થવાથી નિયમ રહે છે, કોપથી દયાહીન બની જવાથી પરમાર્થથી

અને નીચે ઉતારી શકે તેટલો જ ભાર ઊંચકાવવો જોઇએ. પશુ પાસે ઉચિતભારથી કંઈક ઓછો ભાર ઉપડાવવો જોઇએ. હળ, ગાડા વગેરેમાં જોડેલા પશુઓને સમયસર છોડી દેવા જોઇએ.

ભક્તપાનવિચ્છેદઃ- આહારપાણીનો વિચ્છેદ કોઈને ન કરવો જોઈએ. અન્યથા અતિશય ભૂખથી મૃત્યુ થાય. ભક્તપાનવિચ્છેદના પણ સકારણ નિષ્કારણ વગેરે પ્રકારો બંધની જેમ જાણવા. રોગના વિનાશ માટે ભક્તપાનનો વિચ્છેદ સાપેક્ષ છે. અપરાધ કરનારને "આજે તને આહાર આદિ નહિ આપું" એમ કહેવું. (પણ સમય થતાં આહારપાણી આપવા.) શાંતિ નિમિત્તે ઉપવાસ કરાવવો. વિશેષ શું કહેવું ? ટૂંકમાં ભાવ એ છે કે- વ્રતમાં અતિચાર ન લાગે તેમ કાળજીથી વર્તવું.

પ્રશ્નઃ— વ્રતમાં પ્રાણનાશનું પ્રત્યાખ્યાન હોવાથી અતિચારમાં જણાવેલ બંધ આદિ કરવાથી દોષ ન લાગે. કારણ કે તેનાથી પ્રત્યાખ્યાન અખંડ રહે છે. હવે જો એમ કહેવામાં આવે કે પ્રાણનાશના પ્રત્યાખ્યાન સાથે બંધ વગેરેનું પણ પ્રત્યાખ્યાન થઈ જાય છે તો બંધ આદિ કરવાથી વ્રતભંગ જ થાય. કારણ કે પ્રત્યાખ્યાન ખંડિત થાય છે. તથા વ્રતોની ચોક્કસ સંખ્યા પણ ન રહે. કારણ કે દરેક વ્રતમાં પાંચ પાંચ અતિચારો વધી જાય. આથી બંધ વગેરે અતિચાર રૂપ નથી.

ઉત્તર – વ્રત લેનારે પ્રાણનાશનું જ પ્રત્યાખ્યાન કર્યું છે, બંધ આદિનું નહિ, એ વાત સત્ય છે. પણ પરમાર્થથી

પ્રાણનાશનું પચ્ચખ્ખાણ કરવાથી બંધ આદિનું પચ્ચખ્ખાણ થઈ જાય છે, કારણ કે બંધાદિ પ્રાણવિનાશનું કારણ છે. (કાર્યના પચ્ચખ્ખાણમાં કારણનું પચ્ચખ્ખાણ આવી જાય છે.)

પ્રશ્નઃ- તો પછી બંધ આદિથી વ્રતભંગ કેમ ન થાય?

ઉત્તરઃ- વ્રત અંતર્વૃત્તિથી અને બહિર્વૃત્તિથી એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં જ્યારે મારી નાખવાની બુદ્ધિ ન હોવા છતાં ક્રોધ આદિ આવેશથી બીજો ન મરે તેની દરકાર રાખ્યા વિના બંધ આદિ કરે ત્યારે મૃત્યુ ન થવા છતાં દયાહીન બની જવાના કારણે વિરતિ નિરપેક્ષ બની જવાથી અંતર્વૃત્તિથી વ્રતનો ભંગ છે, પણ મૃત્યુ ન થવાથી બહિર્વૃત્તિથી વ્રતનું પાલન છે. આમ આંશિક વ્રતપાલન અને આંશિક વ્રતભંગ થવાથી અતિચારનો વ્યવહાર થાય છે. કહ્યું છે કે-

न मारयामीति कृतव्रतस्य, विनैव मृत्युं क इहातिचारः? ।
निगद्यते यः कुपितो वधादीन्, करोत्यसौ स्यान्नियमानपेक्षः ॥१॥

मृत्योरभावान्नियमोऽस्ति तस्य, कोपाद् दयाहीनतया तु भग्नः ।
देशस्य भङ्गादनुपालनाच्च, पूज्या अतीचारमुदाहरन्ति ॥२॥

પ્રશ્ન "મારે પ્રાણનાશ ન કરવો એવો નિયમ લેનારને મૃત્યુ વિના જ (માત્ર બંધ, વધ આદિથી) અતિચાર કેવી રીતે લાગે? ([illegible])

ઉત્તરઃ- જે ગુસ્સે થઈને વધ વગેરે કરે છે તે વ્રતથી નિરપેક્ષ છે. આવી રીતે વધાદિ કરવામાં મૃત્યુ ન થવાથી નિયમ રહે છે, કોપથી દયાહીન બની

નિયમનો ભંગ થાય છે. પૂજ્ય પુરુષો વ્રતના એક દેશના ભંગને અને એકદેશના પાલનને અતિચાર કહે છે."

વ્રતોની ચોક્કસ સંખ્યા નહિ રહે એમ જે પૂર્વે કહ્યું હતું તે પણ યુક્ત નથી. કારણ કે વિશુદ્ધ રીતે હિંસાદિની વિરતિ થાય, અર્થાત્ નિરતિચારપણે વ્રતોનું પાલન થાય, ત્યારે બંધાદિ ન હોય.

બંધ આદિના નિર્દેશના ઉપલક્ષણથી મંત્ર-તંત્ર વગેરે બીજા પણ અતિચારો આ પ્રમાણે સમજી લેવા. (૧૦)

બીજા વ્રતનું સ્વરૂપઃ—

थूलमुसावायस्स य, विरई सो पंचहा समासेणं ।
कण्णागोभोमालिय–णासहरणकूडसक्खिज्जे ॥११॥

અસત્યના સંક્ષેપથી કન્યા-અસત્ય, ગાય-અસત્ય, ભૂમિ-અસત્ય, ન્યાસ-અપહરણ અને કૂટસાક્ષી એ પાંચ પ્રકાર છે. આ પાંચ અસત્યનો ત્યાગ એ સ્થૂલ મૃષાવાદ વિરમણ વ્રત છે.

(૧) કન્યા-અસત્યઃ— ખંડિતશીલવાળી કન્યાને અ-ખંડિત શીલવાળી અને અખંડિત શીલવાળી કન્યાને ખંડિત-શીલવાળી કહેવી વગેરે કન્યાસંબંધી અસત્ય બોલવું. કન્યા અસત્યના ઉપલક્ષણથી બે પગવાળા સર્વ પ્રાણી સંબંધી અસત્યનો પણ ત્યાગ થઈ જાય છે.

(૨) ગાય-અસત્યઃ— ઘણું દૂધ આપતી ગાયને અલ્પ દૂધ આપનારી અને ઓછું દૂધ આપતી ગાયને ઘણું દૂધ

આપનારી કહેવી વગેરે ગાય અસત્ય છે. ગાય અસત્યના ઉપલક્ષણથી ચારપગવાળા સર્વપ્રાણી સંબંધી અસત્યનો પણ ત્યાગ થઈ જાય છે.

(૩) **ભૂમિ-અસત્યઃ**— પોતાની જમીનને પારકી કહેવી પરની જમીનને પોતાની કહેવી વગેરે ભૂમિ અસત્ય છે. ભૂમિ અસત્યના ઉપલક્ષણથી પગ વિનાનાં સર્વ દ્રવ્યો સંબંધી અસત્યનો પણ ત્યાગ થઈ જાય છે.

પ્રશ્નઃ— કન્યાઅસત્યથી બે પગવાળા પ્રાણીસંબંધી, ગાય-અસત્યથી ચાર પગવાળા પ્રાણી સંબંધી, અને ભૂમિ-અસત્યથી પગ વિનાના દ્રવ્ય સંબંધી અસત્યનો ત્યાગ થાય છે તો બે પગવાળા પ્રાણી, ચારપગવાળા પ્રાણી અને પગ વિનાના દ્રવ્યસંબંધી અસત્યનો ત્યાગ એમ ન કહેતાં અનુક્રમે કન્યા, ગાય, અને ભૂમિસંબંધી અસત્યનો ત્યાગ એમ કેમ કહ્યું ?

ઉત્તરઃ— કન્યા અસત્ય વગેરે ત્રણ અસત્યો લોકમાં અતિ નિંદિત હોવાથી ઘણા પ્રસિદ્ધ બની ગયા છે. આથી અહીં એ ત્રણનો સાક્ષાત્ નિર્દેશ કર્યો છે.

(૪) **ન્યાસ-અપહરણઃ**— ન્યાસ એટલે મૂકવું, બીજાએ વિશ્વાસથી મૂકેલી ધન વગેરે વસ્તુનું અપહરણ કરવું. એટલે કે નથી આપી વગેરે અસત્ય બોલીને તે વસ્તુ પાછી ન આપવી. આમાં પારકી વસ્તુ પાછી ન આપવી-લઈ લેવી એ ચોરી છે. તેમાં જે જુઠું બોલવામાં આવે તે અસત્ય છે. આમાં ચોરી અને અસત્ય બંને હોવાથી આનો જુદો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

નિયમનો ભંગ થાય છે. પૂજ્ય પુરુષો વ્રતના એક દેશના ભંગને અને એકદેશના પાલનને અતિચાર કહે છે."

વ્રતોની ચોક્કસ સંખ્યા નહિ રહે એમ જે પૂર્વે કહ્યું હતું તે પણ યુક્ત નથી. કારણ કે વિશુદ્ધ રીતે હિંસાદિની વિરતિ થાય, અર્થાત્ નિરતિચારપણે વ્રતોનું પાલન થાય, ત્યારે બંધાદિ ન હોય.

બંધ આદિના નિર્દેશના ઉપલક્ષણથી મંત્ર-તંત્ર વગેરે બીજા પણ અતિચારો આ પ્રમાણે સમજી લેવા. (૧૦)

બીજા વ્રતનું સ્વરૂપઃ-

थूलमुसावायस्स य, विरई सो पंचहा समासेणं ।
कण्णागोभोमालिय–णासहरणकूडसक्खिज्जे ॥११॥

અસત્યના સંક્ષેપથી કન્યા-અસત્ય, ગાય-અસત્ય, ભૂમિ-અસત્ય, ન્યાસ-અપહરણ અને કૂટસાક્ષી એ પાંચ પ્રકાર છે. આ પાંચ અસત્યનો ત્યાગ એ સ્થૂલ મૃષાવાદ વિરમણ વ્રત છે.

(૧) કન્યા-અસત્યઃ- ખંડિતશીલવાળી કન્યાને અખંડિત શીલવાળી અને અખંડિત શીલવાળી કન્યાને ખંડિત-શીલવાળી કહેવી વગેરે કન્યાસંબંધી અસત્ય બોલવું. કન્યા અસત્યના ઉપલક્ષણથી બે પગવાળા સર્વ પ્રાણી સંબંધી અસત્યનો પણ ત્યાગ થઈ જાય છે.

(૨) ગાય-અસત્યઃ- ઘણું દૂધ આપતી ગાયને અલ્પ દૂધ આપનારી અને થોડું દૂધ આપતી ગાયને ઘણું દૂધ

આપનારી કહેવી વગેરે ગાય અસત્ય છે. ગાય અસત્યના ઉપલક્ષણથી ચારપગવાળા સર્વપ્રાણી સંબંધી અસત્યનો પણ ત્યાગ થઈ જાય છે.

(૩) **ભૂમિ-અસત્યઃ**— પોતાની જમીનને પારકી કહેવી પરની જમીનને પોતાની કહેવી વગેરે ભૂમિ અસત્ય છે. ભૂમિ અસત્યના ઉપલક્ષણથી પગ વિનાનાં સર્વ દ્રવ્યો સંબંધી અસત્યનો પણ ત્યાગ થઈ જાય છે.

પ્રશ્નઃ— કન્યાઅસત્યથી બે પગવાળા પ્રાણીસંબંધી, ગાય-અસત્યથી ચાર પગવાળા પ્રાણી સંબંધી, અને ભૂમિ-અસત્યથી પગ વિનાના દ્રવ્ય સંબંધી અસત્યનો ત્યાગ થાય છે તો બે પગવાળા પ્રાણી, ચારપગવાળા પ્રાણી અને પગ વિનાના દ્રવ્યસંબંધી અસત્યનો ત્યાગ એમ ન કહેતાં અનુક્રમે કન્યા, ગાય, અને ભૂમિસંબંધી અસત્યનો ત્યાગ એમ કેમ કહ્યું ?

ઉત્તરઃ— કન્યા અસત્ય વગેરે ત્રણ અસત્યો લોકમાં અતિ નિંદિત હોવાથી ઘણા પ્રસિદ્ધ બની ગયા છે. આથી અહીં એ ત્રણનો સાક્ષાત્ નિર્દેશ કર્યો છે.

(૪) **ન્યાસ-અપહરણઃ**— ન્યાસ એટલે મૂકવું, બીજાએ વિશ્વાસથી મૂકેલી ધન વગેરે વસ્તુનું અપહરણ કરવું. એટલે કે નથી આપી વગેરે અસત્ય બોલીને તે વસ્તુ પાછી ન આપવી. આમાં પારકી વસ્તુ પાછી ન આપવી—લઈ લેવી એ ચોરી છે. તેમાં જે જુઠું બોલવામાં આવે તે અસત્ય છે. આમાં ચોરી અને અસત્ય બંને હોવાથી આનો જુદો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

અતિચારોની ઘટના: વેશ્યાને ભાડું આપીને થોડો સમય પોતાની કરેલી હોવાથી "આ મારી સ્ત્રી છે" એવી બુદ્ધિના કારણે વ્રત સાપેક્ષ હોવાથી વ્રતભંગ ન થાય, પણ થોડા સમય માટે સ્વીકાર કર્યો હોવાથી પરમાર્થથી તો પોતાની સ્ત્રી ન હોવાથી વ્રતભંગ છે. આમ દેશથી ભંગ અને દેશથી અભંગ રૂપ હોવાથી ઇત્વર પરિગૃહીતાગમ અતિચાર છે. અનાભોગ આદિથી કે અતિક્રમ આદિ અપરિગૃહીતા સાથે વિષયસેવનથી અપરિગૃહીતાગમન અતિ- ચાર લાગે છે.

આ બે અતિચારો પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરનારની અપેક્ષાએ નથી, કિંતુ સ્વસ્ત્રીમાં સંતોષ રાખનારની અપેક્ષાએ છે. કારણ કે ઇત્વરપરિગૃહીતા વેશ્યા હોવાથી અને અપરિગૃહીતાનો કોઈ પતિ ન હોવાથી પરસ્ત્રી ન કહેવાય. અર્થાત્ ઇત્વ ગૃહીતા અને અપરિગૃહીતા પરસ્ત્રી ન હોવાથી પરસ્ત્રી ત્યાગ કરનારને તે બે સાથે વિષયસેવન કરવાથી અતિચાર ન લાગે, પણ સ્વસ્ત્રીમાં સંતોષ રાખનારને ઉપર જણાવ્યું તેમ અતિચાર લાગે. બીજાઓ કહે છે કે સ્વસ્ત્રીસંતોષીની અપેક્ષાએ ઇત્વર પરિગૃહીતાગમન અને પરસ્ત્રી ત્યાગીની અપેક્ષાએ અપરિગૃહીતાગમન અતિચાર છે. તેમાં પ્રથમ અતિ ચારની ઘટના પૂર્વે કહ્યું તેમ સમજવી. બીજાની ઘટના આ પ્રમાણે:–બીજાનું મૂલ્ય લીધું હોય ત્યારે વેશ્યા સાથે વિષય- સેવન કરે તો પરસ્ત્રીગમનથી જે દોષો લાગે છે તે દોષો લાગવાનો સંભવ હોવાથી તથા અપેક્ષાએ (તેટલા ટાઇમ માટે તે વેશ્યા બીજાની હોવાથી) પરસ્ત્રી હોવાથી વ્રતનો

ભંગ થાય, પણ વેશ્યા હોવાથી કોઈની સ્ત્રી તરીકે પ્રસિદ્ધ ન હોવાથી વ્રતનો ભંગ ન થાય. આમ ભંગાભંગરૂપ હોવાથી અતિચાર ગણાય.

અહીં બીજાઓ વળી બીજી રીતે કહે છે. તે આ પ્રમાણે-

परदारवज्जिणो पंच होंति तिन्नि उ सदारसंतुट्ठे।
इत्थीइ तिन्नि पंच व, भंगविगप्पेहि नायव्वं ॥

- સંબોધ પ્ર૦ શ્રાવકવ્રતા૦ ૪૧

"પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરનારને પાંચ, અને સ્વસ્ત્રીમાં સંતોષ રાખનારને* ત્રણ, સ્ત્રીને અપેક્ષાએ ત્રણ, અને અપેક્ષાએ પાંચ અતિચારો હોય છે."

આની ઘટના આ પ્રમાણે છે:- બીજાએ થોડા સમય માટે સ્વીકારેલી વેશ્યા સાથે વિષયસેવન કરવાથી પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરનારને અતિચાર લાગે. કારણ કે અપેક્ષાએ તે પરની (જેણે થોડા સમય સુધી સ્વીકાર કર્યો છે તેની) સ્ત્રી છે, અને અપેક્ષાએ (=લોક વ્યવહારની દૃષ્ટિએ) પરસ્ત્રી નથી. અપરિગૃહીત કુમારિકા આદિ સાથે વિષયસેવનથી પણ પરસ્ત્રી ત્યાગીને અતિચાર લાગે. કારણ કે લોકમાં તેની પરસ્ત્રી તરીકે પ્રસિદ્ધિ છે, પણ મૈથુનસેવનની અપેક્ષાએ તેનો પતિ ન હોવાથી પરસ્ત્રી નથી. બાકીના ત્રણ અતિચારો પરસ્ત્રીત્યાગી અને સ્વસ્ત્રીસંતોષી એ બંનેને લાગે. તે આ પ્રમાણે:—

* આ મત પ્રમાણે સ્વસ્ત્રી સંતોષીને ઈત્વરપરિગૃહીતાગમન અને અપરિગૃહીતાગમનથી વ્રત ભંગ જ થાય એ દૃષ્ટિએ ત્રણ અતિચાર છે.

સ્વસ્ત્રીસંતોષીએ સ્વસ્ત્રીમાં પણ અને પરસ્ત્રીત્યાગીએ વેશ્યાદિ અને સ્વસ્ત્રી એ બંનેમાં અનંગક્રીડા નહિ કરવી જોઈએ. જો કે અનંગક્રીડાનું સાક્ષાત્ પ્રત્યાખ્યાન કર્યું નથી, છતાં શ્રાવકે તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. કારણ કે શ્રાવક અતિશય પાપભીરુ હોવાથી સંપૂર્ણ બ્રહ્મચર્યની ભાવના હોવા છતાં વેદોદયને (=કામપીડાને) સહન ન કરી શકવાથી સંપૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળી શકતો નથી. આથી જ્યારે વેદોદયને સહન ન કરી શકાય ત્યારે માત્ર વેદોદયને (=કામપીડાને) શમાવવા માટે સ્વસ્ત્રીસંતોષ કે પરસ્ત્રીત્યાગરૂપ વ્રત ગ્રહણ કરે છે. મૈથુનના અંગો (સ્ત્રીયોનિ–પુરુષચિન્હ)થી વિષયસેવન કરવાથી વેદોદય શમી જતો હોવાથી પરમાર્થથી પરસ્ત્રીના ત્યાગની કે સ્વસ્ત્રીના સંતોષ સ્વીકારની સાથે અનંગક્રીડાનું પ્રત્યાખ્યાન થઈ જાય છે. એ જ પ્રમાણે પરવિવાહ અને તીવ્રકામાભિલાષનું પણ પરમાર્થથી પ્રત્યાખ્યાન થઈ જાય છે. આમ અનંગક્રીડા આદિ ત્રણનો અપેક્ષાએ નિયમ હોવાથી એ ત્રણ આચરવાથી નિયમભંગ થાય, અને અપેક્ષાએ નિયમ ન હોવાથી એ ત્રણ આચરવાથી નિયમભંગ ન થાય. આથી એ ત્રણ અતિચાર છે.

બીજાઓ અનંગક્રીડાની ઘટના આ પ્રમાણે કરે છે :— મારે મૈથુન સેવનનો નિયમ છે, અનંગક્રીડાનો નહિ; આવી બુદ્ધિથી વેશ્યા આદિમાં કે સ્વસ્ત્રીમાં આલિંગનાદિ અનંગક્રીડા કરનાર વ્રતસાપેક્ષ હોવાથી વ્રતનો અભંગ છે, અને પરમાર્થથી વ્રત ભંગ છે.

પરવિવાહની ઘટના આ પ્રમાણે છે :- સ્વસ્ત્રીસંતોષી સ્વસ્ત્રી સિવાય બીજી કોઈ સ્ત્રી સાથે, પરસ્ત્રીત્યાગી સ્વસ્ત્રી અને

વેશ્યા સિવાય બીજી કોઈ સ્ત્રી સાથે, મન-વચન-કાયાથી મૈથુન ન કરવું અને ન કરાવવું એવું વ્રત લે ત્યારે પરવિવાહ કરવાથી પરમાર્થથી પરને મૈથુન કરાવ્યું ગણાય. પણ વ્રત લેનાર એમ માને કે હું વિવાહ જ કરાવું છું, મૈથુન નહિ. આથી વ્રતસાપેક્ષ હોવાથી અતિચાર થાય છે.

પ્રશ્નઃ- પરવિવાહ કરણ અતિચાર લાગવામાં કન્યાફલની ઇચ્છા કારણ જણાવેલ છે. પણ તે ઘટતું નથી. જો વ્રત લેનાર સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય તો તેને કન્યાફલની ઇચ્છા ન હોય. (કારણ કે કન્યાફલની ઇચ્છા મિથ્યાત્વ છે.) હવે જો તે મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય તો તેને અણુવ્રતો જ ન હોઈ શકે. (કારણ કે સમ્યક્ત્વ વિના વાસ્તવિક વિરતિ ન હોય.) આથી કન્યાફલની ઇચ્છા પરવિવાહ કરણનું કારણ શી રીતે બને ?

ઉત્તરઃ- જેની બુદ્ધિ વિકસિત બની નથી તેવા સમ્યગ્દૃષ્ટિમાં કન્યાફલની ઇચ્છા પણ હોઈ શકે છે. તથા ગીતાર્થો ભદ્રિક મિથ્યાદૃષ્ટિને પણ સત્યમાર્ગમાં પ્રવેશ કરાવવા માત્ર અભિગ્રહરૂપ વ્રતો આપે છે. જેમ કે આર્ય સુહસ્તિ મહારાજે ભિખારીને સર્વવિરતિ આપી હતી.

પરવિવાહ કરવાનો ત્યાગ પોતાનાં સંતાનો સિવાય બીજાઓના વિવાહ અંગે યોગ્ય છે, પોતાનાં સંતાનો અંગે નહિ, કારણ કે પોતાના સંતાનોનો વિવાહ ન કરે તો પોતાની કન્યા વ્યભિચારિણી બને. તેમ થાય તો (ધર્મી માતા-પિતાના ધર્મની નિંદા દ્વારા) શાસનની હીલના થાય. લગ્ન થઇ ગયા હોય તો પતિનું નિયંત્રણ હોવાથી તેમ ન બને.

વ્રતના અનેક પ્રકારો :- આ વ્રત લેનાર દરેકનું મન=મનની ભાવના સમાન ન હોય. કોઈની પાસે ધન ઘણું હોય પણ મૂર્છા ઓછી હોય. જ્યારે કોઈની પાસે ધન ઓછું હોય પણ મૂર્છા ઘણી હોય. આથી દરેક પોતાની ભાવના પ્રમાણે પરિગ્રહનું પરિમાણ કરે. તેથી આ વ્રત બધાનું સમાન હોતું નથી. ધન પણ બધા પાસે સમાન ન હોય. કોઇ ગરીબ હોય તો કોઇ ધનવાન હોય. આથી પણ બધાનું પરિગ્રહનું પરિમાણ સમાન ન હોય. કોઇ દેશમાં લોકો ધાન્ય-પશુ વગેરેનો અધિક સંગ્રહ કરે, તો કોઇ દેશમાં ઓછો સંગ્રહ કરે. કોઇ રાજકુલમાં જન્મેલો હોય તો કોઇ બ્રાહ્મણ કુળમાં જન્મેલો હોય. આમ પરિગ્રહ પરિમાણ લેનારાઓનાં ચિત્ત આદિ ભિન્ન ભિન્ન હોવાથી આ વ્રત અનેક પ્રકારનું છે. (૧૭)

પાંચમા વ્રતના અતિચારો:-

खेत्ताइहिरण्णाईधणाइदुपयाइकुप्पमाणकमे ।
जोयणपयाणबंधणकारणभावेहि णो कुणइ ॥१८॥

પાંચમું અણુવ્રત લેનાર શ્રાવક યોજન, પ્રદાન, બંધન, કારણ અને ભાવથી અનુક્રમે ક્ષેત્ર-વાસ્તુ, હિરણ્ય-સુવર્ણ, ધન-ધાન્ય, દ્વિપદ-ચતુષ્પદ અને કુપ્ય એ પાંચના પરિમાણનો અતિક્રમ (=ઉલ્લંઘન) કરતો નથી, અર્થાત્ ધારેલા પરિમાણથી વધારે રાખતો નથી.

યોજન એટલે જોડવું. પ્રદાન એટલે આપવું. બંધન એટલે બાંધવું. કારણ એટલે પેટમાં રહેલ ગર્ભ. ભાવ એટલે

મૂળ વસ્તુમાં ફેરફાર કરવો. આ પાંચ શબ્દોનો ભાવાર્થ અતિચારોની ઘટનાથી ખ્યાલમાં આવી જશે.

(૧) ક્ષેત્ર-વાસ્તુ પરિમાણાતિક્રમઃ- જેમાં અનાજ વગેરે ઉત્પન્ન થાય તેવી ભૂમિ ક્ષેત્ર છે. ક્ષેત્રના સેતુ, કેતુ અને સેતુ-કેતુ એમ ત્રણ ભેદ છે. જેમાં વાવ આદિના પાણીથી ખેતી થાય તે સેતુભૂમિ છે. જેમાં આકાશના (વર્ષાદના) પાણીથી ખેતી થાય તે કેતુભૂમિ છે. જેમાં વાવ આદિ અને આકાશ એ બંનેના પાણીથી ખેતી થાય તે સેતુ-કેતુ ભૂમિ છે. વાસ્તુ એટલે ઘર, ગામ, નગર વગેરે (વસવા લાયક) પ્રદેશ. ઘરના ખાત, ઉચ્છ્રિત અને ખાતોચ્છ્રિત એમ ત્રણ ભેદ છે. જે જમીનની અંદર હોય તે ભોંયરું વગેરે ખાત છે. જે જમીનની ઉપર હોય તે ઘર-દુકાન-મહેલ વગેરે ઉચ્છ્રિત છે. ભોંયરા આદિ સહિત ઘર વગેરે ખાતોચ્છ્રિત છે.

એક ક્ષેત્ર કે વાસ્તુને બીજા ક્ષેત્ર કે વાસ્તુ સાથે જોડીને તેના પરિમાણનું ઉલ્લંઘન કરવાથી અતિચાર લાગે છે. તે આ પ્રમાણેઃ- કોઈએ મારે એકથી વધારે ઘર ન રાખવું એવો નિયમ કર્યો પછી બીજા ઘરની જરૂર પડતાં કે ઇચ્છા થતાં વ્રતભંગના ભયથી જૂના ઘરની બાજુમાં જ નવું ઘર લે. પછી તે બંનેને એક કરવા ભીંત વગેરે પાડી નાંખે. આથી બે ઘર મળીને એક ઘર થઈ જાય. આ રીતે નવા ઘરને જૂના ઘર સાથે જોડવાથી અતિચાર લાગે. આમ કરવામાં વ્રતભંગનો ભય હોવાના કારણે વ્રતસાપેક્ષ હોવાથી વ્રતનો

ભંગ નથી, પણ પરમાર્થથી બે સંખ્યા થવાથી પરિમાણનું ઉલ્લંઘન થવાથી વ્રતનો ભંગ છે.

(૨) હિરણ્ય-સુવર્ણાતિક્રમઃ- હિરણ્ય એટલે ચાંદી. પરિમાણથી અધિક ચાંદી અને સુવર્ણ બીજાને આપીને પરિમાણનું ઉલ્લંઘન કરવાથી અતિચાર લાગે છે. તે આ પ્રમાણેઃ- કોઈએ ચાર મહિના સુધી અમુક પરિમાણથી વધારે ચાંદી-સોનું નહિ રાખું એવો નિયમ કર્યો. નિયમ દરમ્યાન ખુશ થયેલા રાજા આદિ પાસેથી તેને કરેલા પરિમાણથી અધિક ચાંદી-સોનું મળ્યું. વ્રતભંગના ભયથી તેણે ચાર મહિના (વગેરે) પછી લઈ લઈશ એમ કહીને તે ચાંદી-સોનું બીજાને આપી દીધું. આમ કરવામાં વ્રતભંગનો ભય હોવાથી વ્રત સાપેક્ષ હોવાથી વ્રતનો ભંગ નથી, પણ પરમાર્થથી બીજાને આપ્યું હોવાં છતાં તેનું જ હોવાથી પરિમાણ વધી જવાથી વ્રતનો ભંગ છે.

(૩) ધન-ધાન્ય પરિમાણાતિક્રમઃ- ધનના ગણિમ, ધરિમ, મેય, અને પરિછેદ્ય એમ ચાર પ્રકાર છે. ગણીને લેવડ-દેવડ થાય તે સોપારી વગેરે ગણિમ છે. જોખીને લેવડ-દેવડ થાય તે ગોળ વગેરે ધરિમ છે. માપીને લેવડ-દેવડ થાય તે ઘી વગેરે મેય છે. પરીક્ષા કરીને લેવડ-દેવડ થાય તે રત્ન, વસ્ત્ર વગેરે પરિછેદ્ય છે. ચોખા વગેરે ધાન્ય છે. બાંધીને રાખી મૂકવા આદિ રૂપ બંધનથી ધન-ધાન્યના પરિમાણનું ઉલ્લંઘન કરવાથી અતિચાર લાગે છે. તે આ પ્રમાણેઃ- કોઈએ ધન આદિનું પરિમાણ કર્યું. પછી કોઈ

પરિમાણથી અધિક ધન વગેરે આપવા આવ્યો. મારો નિયમ પૂરો થશે એટલે અથવા ઘરમાં રહેલું ધન વેચાઇ જશે એટલે લઈશ એમ વિચારીને આપનારને ત્યાંજ દોરી આદિથી બાંધીને રાખી મુકયું, અથવા અમુક સમય પછી હું આ લઇ જઈશ એવી ખાતરી આપીને આપનારને ત્યાં જ રાખી મુક્યું * અહીં વ્રતભંગના ભયથી આમ કરે છે. આથી વ્રત-સાપેક્ષ હોવાથી વ્રતનો ભંગ નથી, પણ પરમાર્થથી પરિ-માણથી અધિક થવાથી વ્રતભંગ છે.

(૪) દ્વિપદ-ચતુષ્પદ પરિમાણાતિક્રમઃ- દ્વિપદ એટલે બે પગવાળા પ્રાણી. ચતુષ્પદ એટલે ચાર પગવાળા પ્રાણી. પુત્ર વગેરે દ્વિપદના અને ગાય વગેરે ચતુષ્પદના પરિ-માણનું કારણથી =ગર્ભાધાનથી ઉલ્લંઘન કરવાથી અતિચાર લાગે છે. તે આ પ્રમાણે :— કોઈ ૧૨ માસ વગેરે સમય સુધી દ્વિપદ-ચતુષ્પદનું પરિમાણ કરે. હવે ૧૨ માસ વગેરે કાળમાં કોઇનો જન્મ થાય તો પરિમાણથી સંખ્યા વધી જાય. આથી અમુક સમય ગયા બાદ ગાય વગેરેને ગર્ભ ધારણ કરાવે. જેથી ૧૨ માસ વગેરે સમય પછી જન્મ થાય. અહીં ગર્ભમાં હોવાથી પરિમાણની સંખ્યા વધી જવાથી વ્રતભંગ છે, પણ બહાર જન્મ ન થયો હોવાથી વ્રતભંગ નથી. આથી આ રીતે ગર્ભધારણ કરાવવાથી અતિચાર લાગે.

---

* અહીં પ્રથમ વિકલ્પમાં જાતે જ બાંધીને આપનારને ત્યાં રહેવા દે છે. બીજા વિકલ્પમાં પોતે બાંધવું વગેરે કશું કરતો નથી, માત્ર હું પછી લઈશ એવી ખાતરી આપે છે. આપનાર પોતાને ત્યાં બાંધીને રાખી મૂકે છે.

વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે :- જે એકવાર કરાય તે શસ્ત્ર વેપાર વગેરે અપેક્ષાએ ઉપભોગ કહેવાય છે. જે વારંવાર કરાય તે અપેક્ષાએ પરિભોગ છે. કેટલાકો કર્મમાં ઉપભોગ-પરિભોગ શબ્દનો અર્થ ઘટાવતા નથી.

પ્રશ્ન:- ઉપભોગ-પરિભોગ પરિમાણ વ્રતમાં ઉપભોગ-પરિભોગની વસ્તુઓનું પરિમાણ આવે, જ્યારે અહીં કર્મનું પરિમાણ પણ જણાવ્યું છે, આનું શું કારણ ?

ઉત્તર:- કર્મ ઉપભોગ-પરિભોગની વસ્તુઓનું કારણ છે. વેપાર આદિ કર્મ વિના ઉપભોગ-પરિભોગની વસ્તુઓ પ્રાપ્ત ન થાય. પાપભીરુએ ઉપભોગ-પરિભોગની વસ્તુઓના પરિમાણની જેમ તેના કારણ કર્મનું પણ પરિમાણ કરવું જોઈએ. આથી ઉપભોગ-પરિભોગ પરિમાણ વ્રતમાં કર્મના પરિમાણનો પણ સમાવેશ છે. (૨૧)

બીજા ગુણવ્રતના અતિચારો:-

सच्चित्तं पडिबद्धं, अपउलदुपओलतुच्छभक्खणयं ।
वज्जइ कम्मयओ वि य, इत्थं अंगालकम्माइं ॥२२॥

શ્રાવક બીજા ગુણવ્રતમાં ભોજન સંબંધી પાંચ અને કર્મ સંબંધી પંદર અતિચારોનો ત્યાગ કરે છે. સચિત્ત, સચિત્તસંબદ્ધ, અપક્વ, દુષ્પક્વ અને તુચ્છ એ પાંચ પ્રકારનો આહાર કરવો તે ભોજનસંબંધી પાંચ અતિચાર છે. અંગાર કર્મ આદિ પંદર પ્રકારનો વ્યવસાય કરવો તે કર્મ સંબંધી પંદર અતિચાર છે.

શ્રાવકે મુખ્યતયા ભોજનમાં અચિત્ત આહાર લેવો જોઈએ અને કર્મમાં (=વ્યવસાયમાં) અલ્પ પાપવાળો વ્યવસાય કરવો જોઈએ. આ દૃષ્ટિએ ભોજનમાં પાંચ અને કર્મમાં પંદર અતિચારો છે.

(૧) **સચિત્તઆહારઃ**— સચિત્ત એટલે જીવસહિત. કંદ, ફળ વગેરે સચિત્ત વસ્તુ વાપરવાથી અતિચાર લાગે.

પ્રશ્ન – સચિત્તત્યાગી સચિત્ત આહાર કરે તો નિયમભંગ જ થાય. તો અહીં તેને અતિચાર કેમ કહ્યો ?

ઉત્તરઃ– સહસા, અનુપયોગ કે અતિક્રમ આદિથી સચિત્ત આહાર કરે તો વ્રતસાપેક્ષ હોવાથી અતિચાર ગણાય. જો જાણી જોઈને સચિત્ત આહાર કરે તો વ્રતભંગ જ થાય. આ સમાધાન હવે કહેવામાં આવશે. તે સચિત્ત સંબદ્ધ આદિ ચાર અતિચારો વિષે પણ સમજવું.

(૨) **સચિત્તસંબદ્ધ આહારઃ**— સચિત્ત વસ્તુ સાથે જોડાયેલી અચિત્ત વસ્તુ સચિત્ત સંબદ્ધ કહેવાય. જેમ કે–સચિત્ત વૃક્ષમાં રહેલ અચિત્ત ગુંદર, પાકાં ફળો વગેરે. (પાકાં ફળોમાં બીજ સચિત્ત છે અને ગર્ભ વગેરે અચિત્ત છે.) આવી વસ્તુ અનાભોગ આદિથી વાપરે તો અતિચાર લાગે. અથવા ખજૂરનો ઠળિયો સચિત્ત હોવાથી ફેંકી દઈશ અને એનો ગર્ભ અચિત્ત હોવાથી ખાઈ જઈશ એમ વિચારી પાકી ખજૂર મોઢામાં નાખે તો સચિત્તસંબદ્ધ અતિચાર લાગે.

પ્રશ્ન:- તુચ્છ આહાર અપક્વ, દુષ્પક્વ કે સુપક્વ (=ખરાબર પકાવેલ) હોય. તેમાં જો અપક્વ અને દુષ્પક્વ હોય તો તેનો ત્રીજા અને ચોથા અતિચારમાં સમાવેશ થઇ જાય છે. સુપક્વ હોય તો દોષ જ નથી. આથી આ અતિચાર વધારે છે.

ઉત્તર:- વાત સત્ય છે. પણ જેમ પહેલા બે અને પછીના બે અતિચારો સચિત્તની અપેક્ષાએ સમાન હોવા છતાં (સચિત્ત આહાર અને અપક્વ આહાર સમાન છે તથા સચિત્ત-સંબદ્ધ આહાર અને દુષ્પક્વ આહાર સમાન છે.) પહેલા બે અતિચારો કંદ, ફલ વગેરે સંબંધી હોવાથી અને પછીના બે અતિચારો અનાજ સંબંધી હોવાથી વિષયભેદના કારણે પહેલા બે અને પછીના બે અતિચારોમાં વિશેષતા છે, તેમ અહીં (અપક્વ, દુષ્પક્વ અને તુચ્છ એ ત્રણમાં) સચિત્તની અપેક્ષાએ અને વિષયની (–અનાજની) અપેક્ષાએ સમાનતા હોવા છતાં, તુચ્છતા અને અતુચ્છતાની અપેક્ષાએ ભેદ છે. અર્થાત્ અપક્વ આહાર અને દુષ્પક્વ આહાર એ બે અતિચાર અતુચ્છ (તૃપ્તિ થાય તેવા) આહારના છે. જ્યારે તુચ્છ આહાર રૂપ અતિચાર તુચ્છ આહાર સંબંધી છે. કોમળ મગની શિંગો વગેરે વિશેષ તૃપ્તિ નહિ થતી હોવાથી (=પેટ નહિ ભરાતું હોવાથી) તુચ્છ છે. તુચ્છ સચિત્ત વસ્તુ અનાભોગ આદિથી વાપરવામાં આવે તો અતિચાર લાગે. અથવા શ્રાવક અતિશય પાપભીરુ હોવાથી સચિત્ત આહારનો ત્યાગી હોય. આથી શ્રાવક અતુચ્છ (તૃપ્તિ કરે તેવા) આહારને

વનકર્મ:- વનને વેચાતું લઈને તેમાં રહેલાં વૃક્ષો, પાંદડા, ફૂળ વગેરે કાપીને વેચવા દ્વારા આજીવિકા ચલાવવી તે વનકર્મ. હિંસાનું કારણ હોવાથી આ વ્યવસાય પણ શ્રાવકને ન કલ્પે.

શકટકર્મ:- ગાડું વગેરે ચલાવીને જીવન-નિર્વાહ કરવો તે શકટકર્મ. આમાં બળદ આદિને બાંધવા પડે, મારવા પડે. વગેરે અનેક દોષો લાગે. ગાડું વગેરે તથા તેના પૈડાં વગેરે અવયવો સ્વયં તૈયાર કરવા કે વેચવા એ પણ શકટકર્મ છે.

ભાટકકર્મ:- ગાડા વગેરેમાં બીજાનો માલ ભાડાથી લઈ જવો, અથવા ગાડું વગેરે વાહનો બીજાને ભાડે આપવાં તે ભાટકકર્મ.

સ્ફોટકકર્મ:- વાવ, તળાવ વગેરે બનાવવા પૃથ્વીને ખોદવી-ફોડવી, અથવા હળથી ભૂમિ ખેડવી તે સ્ફોટકકર્મ. જેમાં પૃથ્વીકાયની અને તેના દ્વારા વનસ્પતિકાય વગેરે જીવોની હિંસા થાય તેવાં પથ્થરો ફોડવા વગેરે કાર્યો પણ સ્ફોટકકર્મ છે.

(૬-૧૦) દંતવાણિજ્ય:- પ્રાણીના દાંત વગેરે અંગોનો વેપાર કરવો તે દંતવાણિજ્ય. જે લોકો (-ભીલ વગેરે) પ્રાણીઓના દાંત વગેરે અંગો એકઠાં કરતા હોય તેમની પાસેથી દાંત વગેરે ખરીદવાથી અતિચાર લાગે. દાંત વગેરે અંગોને એકઠાં કરનારા ભીલ વગેરેને પહેલેથી જ પૈસા આપીને અમુક સમયે હું માલ લેવા આવીશ એમ કહેવાથી વેપારી

પ્રશ્ન:- અંગાર કર્મ વગેરે અતિચારો કયા વ્રતમાં છે? જો ખરકર્મ વ્રતમાં હોય તો વ્રત અને અતિચારોમાં કશો ભેદ પડતો નથી. કારણ કે આ અતિચારો ખરકર્મ રૂપ છે.

ઉત્તર:- અંગાર કર્મ વગેરે ખરકર્મ રૂપ જ છે. આથી કર્મ સંબંધી વ્રત લેનારે અંગારકર્મ આદિનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. અનુપયોગ, અજ્ઞાનતા આદિથી થઈ જાય તો અતિચાર લાગે. પણ જો જાણીને કરે તો વ્રત ભંગ જ થાય. (૨૨)

ત્રીજા ગુણવ્રતનું સ્વરૂપ:-

तहणत्थदंडविरई, अण्णं स चउव्विहो अवज्झाणे।
पमयायरिये हिंसप्पयाणपावोवएसे य ॥ २३ ॥

ત્રીજું ગુણવ્રત અનર્થદંડ વિરતિ છે. અનર્થદંડના અપધ્યાન, પ્રમાદાચરણ, હિંસાપ્રદાન અને પાપોપદેશ એમ ચાર ભેદ છે.

જેનાથી આત્મા દંડાય તે દંડ. જીવહિંસાદિ પાપથી આત્મા દંડાય છે માટે જીવહિંસાદિ પાપ દંડ છે. દંડના અર્થદંડ અને અનર્થદંડ એમ બે પ્રકાર છે. અર્થ એટલે કારણ. અનર્થ એટલે કારણ વિના. કુટુંબપોષણ તથા સ્વજીવનનિર્વાહ આદિ કારણથી જે પાપો કરવાં પડે તે અર્થદંડ. કારણ વિના જે પાપો થાય તે અનર્થદંડ. અહીં બતાવેલાં અશુભધ્યાન વગેરે ચાર પાપોની જીવનનિર્વાહમાં જરૂર પડતી નથી એ પાપો વિના જીવનનિર્વાહ થઈ શકે છે. આથી અશુભધ્યાન વગેરે અનર્થદંડ છે. અપધ્યાન આદિનો અર્થ આ પ્રમાણે છે.

જલશોષણ:- ધાન્ય વાવવા માટે (કે બીજા કોઈ કારણથી) તળાવ વગેરેનું પાણી સૂકવી દેવું તે જલશોષણ. આમ કરવાથી પાણીના જીવોનો અને પાણીમાં રહેલા જીવોનો નાશ થાય.

અસતીપોષણ:- પૈસા કમાવવા માટે દુરાચારિણી દાસી, વેશ્યા વગેરેનું તથા હિંસક મેના, પોપટ, બિલાડી, શ્વાન, કુકડો, મોર વગેરે પ્રાણીઓનું પોષણ કરવું તે અસતીપોષણ છે. આમ કરવાથી દુરાચાર અને હિંસાદિ પાપોનું પોષણ થાય છે.*

કર્મસંબંધી અતિચારો પંદર જ છે એવું નથી. અહીં બતાવેલા પંદર અતિચારો દિશાસૂચનમાત્ર છે. આથી બીજા પણ આવાં બહુ પાપવાળાં કાર્યો અતિચાર તરીકે સમજી લેવા.

પ્રશ્નઃ- દરેક વ્રતમાં પાંચ પાંચ અતિચાર કહ્યા છે. જ્યારે આ વ્રતમાં વીસ અતિચાર કહ્યા છે. આનું શું કારણ?

ઉત્તરઃ- દરેક વ્રતમાં જણાવેલ અતિચારોની પાંચ સંખ્યાથી બીજા પણ વ્રતના પરિણામને મલિન બનાવનારા દોષો અતિચાર રૂપ છે એમ સમજી લેવું એ સૂચન કરવા અહીં વીશ અતિચારો જણાવ્યા છે. આથી દરેક વ્રતમાં સ્મૃતિ અંતર્ધાન (લીધેલું વ્રત ભૂલી જવું) વગેરે અતિચારો પણ યથાસંભવ જાણી લેવા.

---

* પંદર કર્માદાનનું વર્ણન પંચાશક ટીકામાં બહુ જ સંક્ષેપમાં હોવાથી અહીં યોગશાસ્ત્રના આધારે કંઇક વિસ્તૃત લખ્યું છે.

[illegible]

(૧) [illegible]

(૨) [illegible]

[illegible]

[illegible]

(૪) [illegible] દાતરડાં, ખાંડણીયું, ઘંટીઓ વગેરે [illegible] આ સાધનોથી [illegible] દુર્ગતિ [illegible] સાધનો અધિકરણ છે. [illegible] સાધનોને

અપધ્યાનઃ- નિરર્થક અશુભ વિચારો કરવા તે અપધ્યાન. જેમ કે—

कइया वच्चति सत्थो ?, किं भंडं कत्थ ? कित्तिया भूमी ? ।
को कयविक्कयकालो ?, निव्विसइ किं कहिं केण ? ॥१॥

"સાર્થ ક્યારે જાય છે? ક્યાં શું કરિયાણું છે? અમુક જમીન કેટલી છે? ખરીદ વેચાણનો કાળ કયો છે? આમ નિરર્થક કોણે ક્યાં શું કર્યું? એવી વિચારણા અપધ્યાન છે."

પ્રમાદાચરણઃ- પ્રમાદના મદ, વિષય, કષાય, નિદ્રા અને વિકથા એમ પાંચ ભેદ છે. પ્રમાદને આધીન બની જે કાર્ય કરવામાં આવે તે પ્રમાદાચરણ કહેવાય. આળસથી બરોબર કામ ન કરવું એ પણ પ્રમાદાચરણ છે. જેમકે— તેલ અને ઘીનાં વાસણો ઉઘાડાં રાખવાં. આવા પ્રમાદથી નિરર્થક જીવહિંસા વગેરે પાપ બંધાય છે.

હિંસાપ્રદાનઃ- જેનાથી હિંસા થાય તેવી હથિયાર, અગ્નિ, હલ, વિષ વગેરે વસ્તુ બીજાને આપવી.

પાપોપદેશઃ- ખેતીનો સમય થઈ ગયો છે માટે તમે ખેતી શરૂ કરો વગેરે રીતે બીજાને પાપકાર્યનો ઉપદેશ આપીને પાપમાં પ્રવર્તાવવો. (૨૩)

ત્રીજા ગુણવ્રતના અતિચારોઃ-

कंदप्पं कुक्कुइयं, मोहरियं संजुयाहिगरणं च ।
उवभोगपरीभोगाइरेगयं चेत्थ वज्जेइ ॥ २४ ॥

શ્રાવક ત્રીજા ગુણવ્રતમાં કંદર્પ, કૌત્કુચ્ય, મૌખર્ય, સંયુ-

જેમાં કુંથુઆ વગેરે જીવો હોય તેવાં પુષ્પો વગેરેનો ઉપયોગ નહિ કરવો જોઈએ. આ અતિચાર પ્રમાદાચરણ અનર્થદંડ સંબંધી છે. કારણ કે એ ઇન્દ્રિયોના વિષયસંબંધી હોવાથી પ્રમાદરૂપ છે.

અશુભધ્યાનના નિયમમાં અનાભોગ આદિથી અશુભધ્યાન થઈ જાય તો અતિચાર લાગે. ઈરાદાથી કંદર્પ વગેરે કરવામાં આવે તો નિયમભંગ જ થાય. (૨૪)

પહેલા શિક્ષાવ્રતનું સ્વરૂપ:-

सिक्खावयं तु एत्थं, सामाइयमो तयं तु विण्णेयं ।
सावज्जेयरजोगाण वज्जणासेवणारूवं ॥ २५ ॥

પહેલું શિક્ષાવ્રત સામાયિક છે. અમુક કાળ સુધી સાવદ્ય (પાપવાળાં) કાર્યોનો ત્યાગ કરવો અને નિરવદ્ય (પાપરહિત) કાર્યો કરવાં તે સામાયિક છે, અર્થાત્ પાપકાર્યોનો ત્યાગ કરીને ધર્મપ્રવૃત્તિ કરવી તે સામાયિક છે.

સમતાનો લાભ જેનાથી થાય તે સામાયિક. પ્રતિક્ષણ વૃદ્ધિ પામતા જ્ઞાન-દર્શન ચારિત્રના પર્યાયોથી સમતાનો લાભ થાય છે. આથી સામાયિકમાં દ્વિવિધ-ત્રિવિધે (મન-વચન-કાયાથી ન કરવું અને ન કરાવવું એ રીતે) સર્વ પાપોનો ત્યાગ કરીને સ્વાધ્યાય આદિ (જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની) આરાધના કરવી જોઇએ.

સામાયિકમાં જિનપૂજાદિનો નિષેધ:- કેટલાકમાને છે કે સામાયિકમાં જિનમૂર્તિનું પ્રક્ષાલન-પૂજન વગેરે કાર્યો કરવામાં દોષ નથી. કારણ કે તે કાર્યો નિરવદ્યયોગ છે.

ગોઠવીને (જોડેલાં) તૈયાર રાખવાં તે સંયુક્તાધિકરણ છે. જેમ કે— ખાંડણિયા સાથે સાંબેલું, હળ સાથે ફાળિયું-કોશ, ગાડા સાથે ધોંસરી, ધનુષ સાથે બાણ જોડીને તૈયાર રાખવાં. હિંસક સાધનો તૈયાર રાખવાથી બીજાઓ લઈ જાય, કે માગવા આવે ત્યારે આપવાં પડે. પણ જો તૈયાર ન હોય તો લે નહિ, માગે તો તૈયાર નથી એમ કહીને ના પાડી શકાય. આ અતિચાર હિંસાપ્રદાન રૂપ અનર્થદંડનો છે.

(૫) **ઉપભોગ-પરિભોગાતિરેકતાઃ—** પોતાને અને પોતાના કુટુંબને જરૂર પડે તેનાથી અધિક ઉપભોગ-પરિભોગની સામગ્રી રાખવી તે ઉપભોગ—પરિભોગાતિરેકતા છે. જેમ કે— શ્રાવક તેલ—આમળાં (-સાબુ) ઘણાં રાખે તો તેના લોભથી ઘણા સ્નાન કરવા તળાવ આદિ સ્થળે જાય. તેથી પાણીના જીવોની અને તેમાં રહેલા પોરા વગેરે જીવોની અધિક વિરાધના થાય. એ પ્રમાણે તંબોલપાન આદિ વિષે પણ સમજવું. આથી શ્રાવકે તેવી સામગ્રી જરૂરિયાત કરતાં વધારે નહિ રાખવી જોઇએ.

પ્રશ્નઃ— શ્રાવકને સ્નાન કરવાનો વિધિ શો છે?

ઉત્તરઃ— મુખ્યતયા શ્રાવકે ઘરે જ સ્નાન કરવું જોઇએ. ઘરે સ્નાન કરવાની અનુકૂળતા ન હોય તો ઘરે તેલ આમળાથી માથું ઘસીને માથા ઉપરથી તેલ-આમળાં ખંખેરીને તળાવ વગેરે સ્થળે જાય ત્યાં તળાવ આદિના કિનારે બેસીને અંજલિથી (ખોબાથી પાણી લઈને) સ્નાન કરે (અર્થાત્ તળાવઆદિમાં પેસીને સ્નાન ન કરે તથા બહુ પાણી ન વાપરે.) તથા

જગ્યા પૂંજીને બેસે અને ગુરુને પ્રશ્નો પૂછે કે પાઠ કરે. જિનમંદિરમાં સામાયિક કરે તો પણ આ વિધિ સમજવો. પૌષધશાળામાં કે ઘરમાં સામાયિક કરે તો બીજે જવાનું ન હોય. (આથી ઘરેથી જવા વગેરેનો વિધિ પણ ન હોય.) આ પ્રમાણે અલ્પ ધનવાળા શ્રાવક માટે સામાયિકનો વિધિ કહ્યો. ધનાઢ્ય શ્રાવક સર્વ પ્રકારના આડંબર સહિત સામાયિક કરવા જાય.

×[રાજા, શેઠ વગેરે ધનાઢ્ય શ્રાવક માટે સામાયિકનો વિધિ આ પ્રમાણે છેઃ— રાજા હોય તો ઉત્તમ હાથી ઉપર બેઠેલો હોય, છત્ર, ચામર વગેરે રાજચિહ્નોથી અલંકૃત હોય, હાથી, ઘોડા પાયદળ અને રથ એ ચતુરંગ સૈન્યથી સહિત હોય, ભેરી આદિ ઉત્તમ વાજિંત્રોનો નાદ થતો હોય, બંદીજનો બિરુદાવલી ગાતા હોય, અનેક સામંત રાજાઓ અને માંડલિક રાજાઓ સ્પર્ધાપૂર્વક રાજાના દર્શન કરતા હોય, નગરના લોકો "આ મહાન ધર્માત્મા છે" એવી શ્રદ્ધાપૂર્વક આંગળીથી બીજાઓને રાજાનું દર્શન કરાવતા હોય, નગરના લોકો "આપણે પણ આવો ધર્મ ક્યારે કરીશું" એમ ધર્મના મનોરથો કરી રહ્યા હોય, રાજા પણ નગરલોકોના અંજલિબદ્ધ પ્રણામોની અનુમોદના કરતો હોય, "અહો! આ ધર્મ ઉત્તમ છે, જેની રાજા જેવાઓ પણ આરાધના કરે છે." એ પ્રમાણે સામાન્ય લોકો ધર્મપ્રશંસા કરતા હોય,—

× કાઉંસનું લખાણ યોગશાસ્ત્રના આધારે છે.

પૌષધશાલા અને ઘર એ ચાર સ્થાનોમાં સામાયિક કરે. તેમાં જો સાધુ પાસે સામાયિક કરે તો તેનો વિધિ આ પ્રમાણે છે:- જો શત્રુ આદિથી ભય ન હોય, કોઈની સાથે તકરાર ન હોય, કોઇનો દેવાદાર ન હોય, દેવાદાર હોય પણ લેણદાર સામાયિકનો ભંગ ન થાય એટલા માટે પકડે તેવો ન હોય, રસ્તામાં વેપાર ન કરે, તો સાધુ પાસે જઇને સામાયિક કરે. શત્રુ વગેરેથી ભય આદિ હોય તો કોઈ પકડે, મારે, કે તકરાર વગેરે કરે તો તેના ચિત્તમાં સંક્લેશ થાય. (સામાયિકનો ભંગ થવાનો પણ સંભવ.) આથી ઉપર કહેલા શત્રુભય આદિ કારણો ન હોય તો શ્રાવક ઘરે સામાયિક લઇને ગુરુ પાસે જાય. ગુરુ પાસે જતાં રસ્તામાં સાધુની જેમ ઈર્યાસમિતિનું પાલન કરે, સાવદ્ય ભાષાનો ત્યાગ કરે, કાઇ, ઢેફાં વગેરેની જરૂર પડે તો જોઇને, પૂંજીને અને યાચીને લે, કોઇ વસ્તુ લેવા—મૂકવામાં નિરીક્ષણ કરીને પ્રમાર્જન કરે, રસ્તામાં શ્લેષ્મ, થૂંક વગેરે ન કાઢે, કાઢે તો જગ્યાને જોઈને પ્રમાર્જીને કાઢે, જ્યાં ઊભો રહે ત્યાં પણ ગુપ્તિનું પાલન કરે.

આ રીતે સમિતિ-ગુપ્તિના પાલનપૂર્વક ગુરુ પાસે જઇને મન-વચન—કાયાથી સાધુઓને નમસ્કાર કરીને કરેમિ ભંતે સૂત્રનો પાઠ બોલીને સામાયિક કરે. પછી ઇરિયાવહી કરી ગમણાગમણે આલોવીને (રસ્તામાં લાગેલા દોષોની આલોચના કરીને) આચાર્ય વગેરે બધા સાધુઓને દીક્ષાપર્યાયથી મોટાના ક્રમથી વંદન કરે. પછી ફરી ગુરુને વંદન કરીને બેસવાની

પૂર્વની જેમ (સામાન્ય શ્રાદ્ધસંબંધી સામાયિકવિધિમાં કહ્યું તેમ) વંદનવિધિ કરીને ગુરુને પ્રશ્નો પૂછે કે પાઠ કરે. રાજા સામાયિક કરતી વખતે મુગુટ, કુંડલ અને નામમુદ્રા (-નામવાળી વીંટી) થોડે દૂર રાખે અને પુષ્પ, તાંબૂલ, ઉત્તરીય વસ્ત્ર આદિનો પણ ત્યાગ કરે. આ પ્રમાણે સામાયિકનો વિધિ પૂર્ણ થયો. (૨૫)

સામાયિકના અતિચારો:—

मणवयणकायदुप्पणिहाणं इह जत्तओ विवज्जेइ ।
सइअकरणयं अणवट्ठियस्स तह करणयं चेव ॥२६॥

શ્રાવક સામાયિકમાં મન, વચન અને કાયાનું દુષ્પ્રણિધાન, સ્મૃતિભ્રંશ અને અનવસ્થિતિકરણ (-અનાદર) એ પાંચ અતિચારોનો કાળજીપૂર્વક ત્યાગ કરે છે.

(૧) મનોદુષ્પ્રણિધાનઃ-સામાયિકમાં પાપના વિચારો કરવા.

(૨) વચનદુષ્પ્રણિધાનઃ-સામાયિકમાં પાપનાં વચનો બોલવાં.

(૩) કાયદુષ્પ્રણિધાનઃ- સામાયિકમાં પાપનાં કાર્યો કરવાં.

(૪) સ્મૃતિભ્રંશઃ- પ્રમાદના કારણે અત્યારે મારે સામાયિક કરવાનું છે, મેં સામાયિક કર્યું કે નહિ વગેરે ભૂલી જવું. સ્મૃતિ મોક્ષના દરેક અનુષ્ઠાનનું મૂળ છે. (જે અનુષ્ઠાન યાદ જ ન હોય તેનું આચરણ શી રીતે થાય?)

આવા આડંબરપૂર્વક જિનમંદિરે+ કે સાધુ જ્યાં હોય ત્યાં જાય.]

આ રીતે આડંબરપૂર્વક સામાયિક કરવા જવાથી લોકો ધર્મપ્રત્યે શ્રદ્ધાવાળા બને અને સાધુઓનો પણ આદર થાય. આદર પામેલા સાધુઓ પાસે સારા સારા લોકો આવે અને તેમના સેવક બને. જો સામાયિક કરીને સાધુ મહારાજ પાસે જાય તો અશ્વ, હાથી વગેરે અધિકરણ બને, આથી આડંબરપૂર્વક ન જઈ શકાય. તથા પગે ચાલીને જવું પડે. આથી ધનાઢ્ય શ્રાવક ઘરેથી સામાયિક કરીને ન જાય.

આ રીતે આડંબરથી સામાયિક લેવા આવનાર જો શ્રાવક હોય તો કોઈ સાધુ ઊભા થઈને તેનો આદર ન કરે, પણ જો ભદ્રક હોય તો તેનો સત્કાર થાય એ માટે પહેલેથી આસન ગોઠવી રાખે અને આચાર્ય એના આવ્યા પહેલાં ઊભા થઈ જાય. જો રાજા આવે ત્યારે ઊભા થાય તો ગૃહસ્થોનો આદર કરવાથી દોષ લાગે, અને જો ઉભા ન થાય તો રાજાને ખોટું લાગે. આથી આ દોષ ન લાગે એટલે માટે રાજા આવે એ પહેલાં જ આસન ગોઠવી રાખે અને આચાર્ય મહારાજ ઊભા થઈ જાય. ધનાઢ્ય શ્રાવક આ પ્રમાણે આડંબરથી સાધુ પાસે આવીને 'કરેમિ ભંતે' સૂત્રનું ઉચ્ચારણ કરીને સામાયિક કરે. પછી ઇરિયાવહિયા કરીને

+ અહીં સામાયિક લેવાનો વિધિ હોવા છતાં ધનાઢ્ય શ્રાવકે જિનદર્શન કરવા પણ આડંબર પૂર્વક જવું જોઈએ એ સૂચવવા અહીં જિનમંદિરનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો છે.

પૂર્વની જેમ (સામાન્ય શ્રાવકસંબંધી સામાયિકવિધિમાં કહ્યું તેમ) વંદનવિધિ કરીને ગુરુને પ્રશ્નો પૂછે કે પાઠ કરે. રાજા સામાયિક કરતી વખતે મુગુટ, કુંડલ અને નામમુદ્રા (—નામવાળી વીંટી) થોડે દૂર રાખે અને પુષ્પ, તાંબૂલ, ઉત્તરીય વસ્ત્ર આદિનો પણ ત્યાગ કરે. આ પ્રમાણે સામાયિકનો વિધિ પૂર્ણ થયો. (૨૫)

સામાયિકના અતિચારો:—

मणवयणकायदुप्पणिहाणं इह जत्तओ विवज्जेइ ।
सइअकरणयं अणवट्ठियस्स तह करणयं चेव ॥२६॥

શ્રાવક સામાયિકમાં મન, વચન અને કાયાનું દુષ્પ્રણિધાન, સ્મૃતિભ્રંશ અને અનવસ્થિતિકરણ (—અનાદર) એ પાંચ અતિચારોનો કાળજીપૂર્વક ત્યાગ કરે છે.

(૧) મનોદુષ્પ્રણિધાનઃ—સામાયિકમાં પાપના વિચારો કરવા.

(૨) વચનદુષ્પ્રણિધાનઃ—સામાયિકમાં પાપનાં વચનો બોલવાં.

(૩) કાયદુષ્પ્રણિધાન:— સામાયિકમાં પાપનાં કાર્યો કરવાં.

(૪) સ્મૃતિભ્રંશઃ— પ્રમાદના કારણે અત્યારે મારે સામાયિક કરવાનું છે, મેં સામાયિક કર્યું કે નહિ વગેરે ભૂલી જવું. સ્મૃતિ મોક્ષના દરેક અનુષ્ઠાનનું મૂળ છે. (જે અનુષ્ઠાન યાદ જ ન હોય તેનું આચરણ શી રીતે થાય?)

(५) અનવસ્થિતકરણ:- પ્રમાદથી સામાયિક લીધા પછી તુરત પારે. (સમય થયા પહેલાં પારે.) અથવા ગમે તેમ (-ચિત્તની સ્થિરતા વિના) સામાયિક કરે.

આ અતિચારોનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે:-

सामाइयं ति काउं, घरचिंतं जो अ चिंतए सड्ढो।
अट्टवसट्टोवगओ, निरत्थयं तस्स सामाइयं ॥३१३॥

कयसामइओ पुव्विं, बुद्धीए पेहिऊण भासेज्जा।
सइ निरवज्जं वयणं, अन्नह सामाइयं न भवे ॥३१४॥

अनिरिक्खियापमज्जिय, थंडिल्ले ठाणमाइ सेवंतो।
हिंसाभावेऽवि न सो, कडसामइओ पमायाओ ॥३१५॥

न सरइ पमायजुत्तो, जो सामइयं कया उ कायव्वं।
कयमकयं वा तस्स उ, कयं पि विफलं तयं नेयं ॥३१६॥

काऊण तक्खणं चिय, पारेइ करेइ वा जहिच्छाए।
अणवट्ठियसामइयं, अणायराओ न तं सुद्धं ॥३१७॥

(શ્રાવકપ્રજ્ઞપ્તિ પ્રકરણ)

"જે શ્રાવક સામાયિક કરીને ઘરની ચિંતા કરે છે, તે આર્તધ્યાનથી દુઃખી બને છે અને સંસારની નજીક જાય છે આથી તેનું સામાયિક નિરર્થક છે. (૩૧૩) શ્રાવકે સામાયિકમાં સદા પહેલાં બુદ્ધિથી વિચારીને પાપરહિત વચન બોલવું જોઈએ, અન્યથા (=પાપવાળું વચન બોલે તો) વાસ્તવિક સામાયિક ન થાય. (૩૧૪) નિર્દોષ ભૂમિમ

આંખોથી જોયા વિના અને ચરવળા આદિથી પ્રમાર્જન કર્યા વિના (કાયોત્સર્ગ આદિ માટે) ભૂમિ આદિનો ઉપયોગ કરવાથી (જીવો ન હોવાથી કે તેના પુણ્યથી બચી જવાથી) હિંસા ન થાય તો પણ પ્રમાદથી (=જીવરક્ષાની કાળજી ન હોવાથી ભાવથી હિંસા થવાથી) વાસ્તવિક સામાયિક કર્યું ન ગણાય. (૩૧૫) જે પ્રમાદી બનીને મારે સામાયિક ક્યારે કરવાનું છે –સામાયિકનો કાળ કયો છે, મેં સામાયિક કર્યું કે નહિ તે યાદ ન રાખે, તેનું કરેલું પણ સામાયિક નિષ્ફળ જાણવું. (કારણ કે ધર્મનાં અનુષ્ઠાનોનું મૂળ સ્મૃતિ છે. જેમ મૂળ વિના વૃક્ષ ન હોય તેમ સ્મરણ વિના ધર્માનુષ્ઠાન પણ ન હોય.) (૩૧૬) સામાયિક કરીને તુરત પારે કે (વ્યાકુલ ચિત્તથી) ગમે તેમ અસ્થિરપણે કરે તો સામાયિક ઉપર બહુમાન ન હોવાથી સામાયિક શુદ્ધ થતું નથી." (૩૧૭)

પ્રશ્ન:– મનોદુષ્પ્રણિધાન આદિથી સામાયિક નિરર્થક બને છે. એનો અર્થ એ થયો કે સામાયિકનો અભાવ છે. અતિચાર મલિનતા રૂપ છે, જ્યારે મનોદુષ્પ્રણિધાન વગેરે સામાયિકના અભાવરૂપ છે. આથીતેમને અતિચારો કેમ કહેવાય?

ઉત્તર – તમારી વાત સત્ય છે. પણ અનુપયોગ આદિથી થઈ જાય તો અતિચાર રૂપ છે. (જાણીને કરે તો ભંગરૂપ છે.)

પ્રશ્ન:– દ્વિવિધ-ત્રિવિધે (=મન, વચન અને કાયાથી ન કરવું અને કરાવવું એ રીતે) સાવદ્યનું પ્રત્યાખ્યાન એ સામાયિક છે. મનોદુષ્પ્રણિધાન વગેરેમાં એનો ભંગ થતો હોવાથી સામાયિકનો અભાવ થાય છે. મન અસ્થિર હોવાથી

(૫) અનવસ્થિતકરણ:- પ્રમાદથી સામાયિક લીધા પછી તુરત પારે. (સમય થયા પહેલાં પારે.) અથવા ગમે તેમ (-ચિત્તની સ્થિરતા વિના) સામાયિક કરે.

આ અતિચારોનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છેઃ-

सामाइयं ति काउं, घरचिंतं जो अ चिंतए सड्ढो।
अट्टवसट्टोवगओ, निरत्थयं तस्स सामाइयं ॥३१३॥

कयसामइओ पुव्विं, बुद्धीए पेहिऊण भासेज्जा।
सइ निरवज्जं वयणं, अन्नह सामाइयं न भवे ॥३१४॥

अनिरिक्खियापमज्जिय, थंडिल्ले ठाणमाइ सेवंतो।
हिंसाभावेऽवि न सो, कडसामइओ पमायाओ ॥३१५॥

न सरइ पमायजुत्तो, जो सामइयं कया उ कायव्वं।
कयमकयं वा तस्स उ, कयं पि विफलं तयं नेयं ॥३१६॥

काऊण तक्खणं चिय, पारेइ करेइ वा जहिच्छाए।
अणवट्ठियसामइयं, अणायराओ न तं सुद्धं ॥३१७॥

(શ્રાવકપ્રજ્ઞપ્તિ પ્રકરણ)

"જે શ્રાવક સામાયિક કરીને ઘરની ચિંતા કરે છે, તે આર્તધ્યાનથી દુઃખી બને છે અને સંસારની નજીક જાય છે. આથી તેનું સામાયિક નિરર્થક છે. (૩૧૩) શ્રાવકે સામાયિકમાં સદા પહેલાં બુદ્ધિથી વિચારીને પાપરહિત વચન બોલવું જોઈએ, અન્યથા (=પાપવાળું વચન બોલે તો) સામાયિક સામાયિક ન થાય. (૩૧૪) નિર્દોષ ભૂમિમાં

આંખોથી જોયા વિના અને ચરવળા આદિથી પ્રમાર્જન કર્યા વિના (કાયોત્સર્ગ આદિ માટે) ભૂમિ આદિનો ઉપયોગ કરવાથી (જીવો ન હોવાથી કે તેના પુણ્યથી બચી જવાથી) હિંસા ન થાય તો પણ પ્રમાદથી (=જીવરક્ષાની કાળજી ન હોવાથી ભાવથી હિંસા થવાથી) વાસ્તવિક સામાયિક કર્યું ન ગણાય. (૩૧૫) જે પ્રમાદી બનીને મારે સામાયિક ક્યારે કરવાનું છે –સામાયિકનો કાળ કયો છે, મેં સામાયિક કર્યું કે નહિ તે યાદ ન રાખે, તેનું કરેલું પણ સામાયિક નિષ્ફળ જાણવું. (કારણ કે ધર્મનાં અનુષ્ઠાનોનું મૂળ સ્મૃતિ છે. જેમ મૂળ વિના વૃક્ષ ન હોય તેમ સ્મરણ વિના ધર્માનુષ્ઠાન પણ ન હોય.) (૩૧૬) સામાયિક કરીને તુરત પારે કે (વ્યાકુલ ચિત્તથી) ગમે તેમ અસ્થિરપણે કરે તો સામાયિક ઉપર બહુમાન ન હોવાથી સામાયિક શુદ્ધ થતું નથી." (૩૧૭)

પ્રશ્નઃ– મનોદુષ્પ્રણિધાન આદિથી સામાયિક નિરર્થક બને છે. એનો અર્થ એ થયો કે સામાયિકનો અભાવ છે. અતિચાર મલિનતા રૂપ છે, જ્યારે મનોદુષ્પ્રણિધાન વગેરે સામાયિકના અભાવરૂપ છે. આથી તેમને અતિચારો કેમ કહેવાય?

ઉત્તર – તમારી વાત સત્ય છે. પણ અનુપયોગ આદિથી થઈ જાય તો અતિચાર રૂપ છે. (જાણીને કરે તો ભંગરૂપ છે.)

પ્રશ્નઃ– દ્વિવિધ-ત્રિવિધે (=મન, વચન અને કાયાથી ન કરવું અને કરાવવું એ રીતે) સાવદ્યનું પ્રત્યાખ્યાન એ સામાયિક છે. મનોદુષ્પ્રણિધાન વગેરેમાં એનો ભંગ થતો હોવાથી સામાયિકનો અભાવ થાય છે. મન અસ્થિર હોવાથી

દેશકાલયુક્ત એટલે પ્રસંગોચિત. કારણ કે કાળે આપેલું દાન મહાન ઉપકાર કરનારું બને છે. કહ્યું છે કે—

काले दिन्नस्स पहेणयस्स, अग्घो न तीरए काउं।
तस्सेव अयक्कपणामिअस्स गिण्हंतया नत्थि ॥१॥

"કાલે આપેલા મિષ્ટાન્નની કિંમત થઇ શકતી નથી. તે જ મિષ્ટાન્ન અનવસરે (ધરાઇ ગયા પછી કે ભિક્ષા પૂરી થઈ ગયા પછી) કોઇ ન લે."

આ વ્રતનું અતિથિસંવિભાગ નામ છે. ભોજનકાળે ભોજન માટે ઘર આંગણે આવે તે અતિથિ. શ્રાવકના અતિથિ સાધુ જ છે. કારણ કે તેમણે તિથિ, પર્વ વગેરે લૌકિક સઘળા વ્યવહારોનો ત્યાગ કર્યો છે. કહ્યું છે કે—

तिथिपर्वोत्सवाः सर्वे, त्यक्ता येन महात्मना।
अतिथिं तं विजानीयाच्छेषमभ्यागतं विदुः ॥१॥

"(લૌકિક) તિથિઓ, પર્વો અને ઉત્સવો જે મહાત્માએ છોડી દીધા છે તે અતિથિ જાણવો. બાકીના અભ્યાગત જાણવા.

સંવિભાગ શબ્દમાં સં, વિ અને ભાગ એમ ત્રણ શબ્દો છે. સં એટલે સંગત, અર્થાત્ નિર્દોષ. વિ એટલે વિશિષ્ટ રીતે, અર્થાત્ પશ્ચાત્કર્મ આદિ દોષો ન લાગે તે રીતે. ભાગ એટલે પોતાની વસ્તુનો અંશ. પશ્ચાત્કર્મ આદિ દોષો ન લાગે તે રીતે પોતાની નિર્દોષ વસ્તુનો અંશ આપવો તે સંવિભાગ. અતિથિનો સંવિભાગ કરવો તે અતિથિસંવિભાગ.

આહીં વૃદ્ધોએ કહેલી સામાચારી આ પ્રમાણે છેઃ- શ્રાવકે પૌષધના પારણે અવશ્ય સાધુઓને દાન દઇને પારણું કરવું જોઇએ. તે સિવાય (-પૌષધના પારણા સિવાય) નિયમ નથી. અર્થાત્ પૌષધના પારણા સિવાય સાધુઓને વહોરાવીને પ્રત્યાખ્યાન પારે કે પ્રત્યાખ્યાન પાર્યો પછી વહોરાવે. આથી પૌષધના પારણે સાધુઓને દાન આપીને જ પારણું કરવું જોઇએ.

તેનો વિધિ એવો છે કે જો તેવો દેશ-કાળ હોય તો પોતાના શરીરને સુંદર વસ્ત્ર, અલંકાર આદિથી વિભૂષિત બનાવીને સાધુના ઉપાશ્રયે જઇને '(ભિક્ષા) લેવા માટે પધારો' એમ નિમંત્રણ કરે. આ વખતે સાધુ માટે એવો વિધિ છે કે એક સાધુ પડલાનું પડિલેહણ કરે, એક સાધુ મુહપત્તિનું પડિલેહણ કરે, એક સાધુ પાત્રાનું પડિલેહણ કરે. જેથી જલદી જઇ શકાય. જો જલદી ન જાય તો શ્રાવકને ખાવામાં મોડું થવાથી અંતરાય થાય. અથવા સાધુઓ પછી આવશે એમ વિચારીને વહોરાવવા કોઇ વસ્તુ રાખે તો સ્થાપના દોષ લાગે. શ્રાવક પહેલી પોરિસીમાં આમંત્રણ કરે તો જો નવકારશીના પ્રત્યાખ્યાનવાળો કોઇ સાધુ વાપરનાર હોય તો વહોરવા જાય, જો કોઇ વાપરનાર ન હોય તો ન જાય-ગૃહસ્થને ના પાડે. પણ જો શ્રાવક ઘણો આગ્રહ કરે તો વહોરવા જાય અને રાખી મૂકે. પછી પાત્રા પડિલેહણ કરવાની પોરિસી વખતે જે પ્રત્યાખ્યાન પારે તેને આપે, અથવા બીજા કોઈ સાધુને પારણું હોય તો તેને આપે.

વહોરવા જવાનો વિધિ એવો છે કે શ્રાવક સાથે બે સાધુઓ જાય. (એકલા જવામાં અનેક દોષોનો સંભવ હોવાથી

બહાર જવું હોય ત્યારે બે સાધુઓને સાથે જ જવાનો આચાર છે.) રસ્તામાં સાધુ આગળ ચાલે અને શ્રાવક પાછળ ચાલે. સાધુઓને ઘરે લઇ જઇને શ્રાવક બેસવા માટે સાધુઓને આસનનું નિમંત્રણ કરે. સાધુઓ બેસે તો સારું, ન બેસે તો પણ વિનંતિ કરવાથી વિનયનો લાભ થાય છે. પછી આહાર-પાણી જાતે જ વહોરાવે. અથવા આહારનું વાસણ પોતે પકડી રાખે અને બીજા વહોરાવે. અથવા જ્યાં સુધી સાધુઓ વહોરે ત્યાં સુધી બેસી રહે. સાધુઓ પશ્ચાત્કર્મ આદિ દોષો ન લાગે એટલા માટે વાસણમાં થોડું બાકી રહે તે રીતે વહોરે. વહોરાવ્યા પછી સાધુઓને વંદન કરે.

પછી થોડાક પગલાં સુધી વળાવવા તેમની પાછળ જાય. પછી પોતે ભોજન કરે. સાધુઓને જે ન વહોરાવ્યું હોય તે વસ્તુ શ્રાવકે નહિ વાપરવી જોઈએ. જો ગામડા વગેરેમાં સાધુઓ ન હોય તો ભોજન વખતે દિશા તરફ અવલોકન કરે-બારણા આગળ ઊભા રહીને સાધુઓને આવવાના રસ્તા તરફ જુએ અને વિશુદ્ધભાવથી વિચારે કે જો સાધુઓ હોત તો મારો ઉદ્ધાર થાત.* (૩૧)

અતિથિસંવિભાગ વ્રતના અતિચારો:—

सच्चित्तणिक्खिवणयं, वज्जइ सच्चित्तपिहणयं चेव।
कालाइक्कमपरववएसं मच्छरियं चेव ॥ ३२ ॥

* ઉપ. મા. ગા. ૨૩૮-૨૩૯.

શ્રાવક અતિથિસંવિભાગ વ્રતમાં સચિત્તનિક્ષેપ, સચિત્ત-પિધાન, કાલાતિક્રમ, પરવ્યપદેશ અને માત્સર્ય એ પાંચ અતિચારોનો ત્યાગ કરે છે.

(૧) સચિત્તનિક્ષેપઃ- (નહિ આપવાની બુદ્ધિથી) સાધુને આપવા લાયક વસ્તુ સચિત્ત પૃથ્વી, પાણી આદિ ઉપર મૂકી દેવી.

(૨) સચિત્તપિધાનઃ- (નહિ આપવાની બુદ્ધિથી) સાધુને આપવા લાયક વસ્તુને ફળ આદિથી ઢાંકી દેવી.

(૩) કાલાતિક્રમઃ- નહિ વહોરાવવાની ઈચ્છાથી ભિક્ષાનો સમય વીતી ગયા પછી કે ભિક્ષાસમય થયા પહેલાં નિમંત્રણ કરવું.

(૪) પરવ્યપદેશઃ- નહિ આપવાની બુદ્ધિથી પોતાની હોવા છતાં આ વસ્તુ બીજાની છે એમ સાધુ સમક્ષ બીજાને કહેવું.

(૫) માત્સર્યઃ- માત્સર્ય એટલે સહન ન કરવું. સાધુ કોઈ વસ્તુ માગે તો ગુસ્સો કરવો અથવાં પેલા રંકે સાધુની માંગણીથી આપ્યું તો શું હું તેનાથી ઊતરતો છું ? એમ ઇર્ષ્યાથી સાધુને વહોરાવવું. (૩૨)

અતિચારો પણ ત્યાગ કરવા લાયક હોવાથી અતિચારોની દરેક ગાથામાં વ્રતની જેમ અતિચારોનું (દ્વિવિધ-ત્રિવિધ વગેરે રૂપે) પ્રત્યાખ્યાન કરવાનું ન કહેતાં અતિચારોને માત્ર છોડવાનું કેમ કહ્યું ? એ પ્રશ્નનું સમાધાનઃ-

एत्थं पुण अइयारा, णो परिसुद्धेसु होंति सव्वेसु ।
अक्खंडविरइभावा, वज्जइ सव्वत्थ तो भणियं ॥३३॥

દેશવિરતિના અખંડ પરિણામથી વ્રતો નિર્મલ હોવાથી વ્રતોમાં અતિચારો થતા નથી. આથી અતિચારના વર્ણનમાં બધે 'ત્યાગ કરે છે' એમ કહ્યું છે. અર્થાત્ જ્યારે વ્રતો સ્વીકારે છે ત્યારે દેશવિરતિ પરિણામના પ્રતિબંધક કર્મોનો ઉદય ન હોવાથી દેશવિરતિના તાત્ત્વિક પરિણામ હોય છે. આથી તે જીવ સ્વેચ્છાથી જ અતિચારોમાં પ્રવૃત્તિ કરતો નથી. એ જણાવવા અહીં "અતિચારોનો ત્યાગ કરે છે." એમ કહ્યું છે. ઉક્ત કારણથી અતિચારોનો સંભવ જ ન હોવાથી પ્રાણીવધ આદિની જેમ તેમનું પ્રત્યાખ્યાન કરવાની જરૂર હોતી નથી. આથી અહીં અતિચારોની દરેક ગાથામાં "શ્રાવક અતિચારોનું પ્રત્યાખ્યાન કરે છે." એમ ન કહેતાં શ્રાવક અતિચારોનો ત્યાગ કરે છે." એમ કહ્યું છે.

[**પ્રશ્ન:**– જો અતિચારોનો સંભવ જ ન હોય તો તેનું શાસ્ત્રોમાં પ્રાયશ્ચિત્ત કેમ જણાવ્યું છે ?

ઉત્તર:– દેશવિરતિનો સ્વીકાર કરે છે ત્યારે દેશવિરતિના પરિણામ અખંડિત હોય છે. પણ પાછળથી સંયોગ આદિના કારણે કોઈ જીવના પરિણામ ખંડિત બની જાય, અને એથી અતિચાર લાગે. અહીં અતિચારોનો સંભવ નથી એમ જે કહ્યું છે તે દેશવિરતિના સ્વીકાર આદિ સમયે વિદ્યમાન ખંડિત પરિણામની અપેક્ષાએ કહ્યું છે.] (૩૩)

સમ્યક્ત્વ અને વ્રત સંબંધી વિશેષ માહિતી આગમમાંથી જાણી લેવાની સૂચનાઃ—

सुत्तादुपायरक्खणगहणपयत्तविसया मुणेयव्वा ।
कुंभारचक्कभामगदंडाहरणेण धीरेहिं ॥ ३४ ॥

બુદ્ધિમાન શ્રાવકે સમ્યક્ત્વ અને વ્રત સંબંધી ઉપાય, રક્ષણ, ગ્રહણ, પ્રયત્ન અને વિષય એ પાંચ બાબતો કુંભારના ચક્રને ફેરવનાર દંડના ઉદાહરણથી આગમમાંથી જાણી લેવી.

(૧) ઉપાયઃ- ઉપાય એટલે સમ્યક્ત્વ અને વ્રતોની પ્રાપ્તિનાં કારણો. તે આ પ્રમાણેઃ—

अब्भुट्ठाणे विणए, परक्कमे साहुसेवणाए य.
सम्मद्दंसणलंभो, विरयाविरईइ विरईए ॥
॥ આ. નિ. ૮૪૮ ॥

"સાધુઓ પધારે ત્યારે ઊભા થવું, તેમનો વિનય કરવો, પરાક્રમ કરવો, (પરાક્રમ એટલે કષાયજય, અથવા સાધુ પાસે જવું, અથવા સાધુસેવામાં ઉત્સાહ રાખવો-પુરુષાર્થ કરવો.) સાધુની સેવા કરવી વગેરેથી સમ્યગ્દર્શન, દેશવિરતિ કે સર્વવિરતિનો લાભ થાય છે."

અથવા જાતિસ્મરણાદિ, તીર્થંકરનાં વચનો કે બીજાનાં વચનો સમ્યક્ત્વાદિના ઉપાયો છે. કહ્યું છે કે- सह संमुइयाए परवागरणेणं अन्नेसिं वा सोच्चा=(આચા. શ્રુ.૧ અ.૧ ઉ.૧-૪)= "જાતિસ્મરણ કે અવધિ આદિ જ્ઞાનથી, તીર્થંકર કે સર્વજ્ઞનાં વચનોથી; અથવા બીજા પણ વિશિષ્ટ જ્ઞાનીઓના મુખથી સાંભળીને સમ્યક્ત્વાદિ ગુણો પ્રગટ થાય છે."

અથવા અનંતાનુબંધી અને અપ્રત્યાખ્યાની કષાયોનો ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ અને દેશવિરતિનું કારણ છે.

(૨) રક્ષણ:— રક્ષણ એટલે સ્વીકારેલ સમ્યક્ત્વ અને અણુવ્રતોના રક્ષણના આયતનસેવન વગેરે ઉપાયો. કહ્યું છે કે-

आययणसेवणा निन्निमित्तपरघरपवेसपरिहारो ।
किड्डापरिहरणं तह, विगियवयणस्स परिहारो* ॥

"આયતનનું સેવન કરવું, કારણ વિના બીજાના ઘરમાં પ્રવેશ ન કરવો, જેમાં અજ્ઞાન માણસોને વિનોદ થાય તેવી જુગાર આદિ ક્રીડાનો ત્યાગ કરવો, વિકારી વચનોનો ત્યાગ કરવો વગેરે સમ્યક્ત્વાદિના રક્ષણના ઉપાયો છે."

અહીં ઉપાય અને રક્ષણ એમ બે ભેદ જણાવ્યા છે. પણ કેટલાકો ઉપાયથી રક્ષણ એવો અર્થ કરીને ઉપાયરક્ષણ રૂપ એક જ ભેદ કહે છે.

(૩) ગ્રહણ:-ગ્રહણ એટલે ત્રિવિધ-ત્રિવિધ ઈત્યાદિ રીતે સમ્યક્ત્વ અને વ્રતોનો સ્વીકાર કરવો. કહ્યું છે કે मिच्छत्त पडिक्कमणं तिविहं तिविहेण नायव्वं="મિથ્યાત્વનો ત્યાગ ત્રિવિધ-ત્રિવિધે (-મન, વચન અને કાયાથી ન કરવું, ન કરાવવું અને કરનારની અનુમોદના ન કરવી) જાણવો." બાર વ્રતોનો સ્વીકાર દ્વિવિધ-ત્રિવિધ ઈત્યાદિ અનેક ભાંગાથી થઈ શકે છે. તેના આઠ ભાંગા આ રીતે છે.

दुविहतिविहेण पढमो, दुविहं दुविहेण बीअओ होइ ।
दुविहं एगविहेणं, एगविहं चेव तिविहेणं ।१५५८।

* ધ૦ ર. પ્ર૦ ૩૭-૩૮

एगविहं दुविहेणं, एगेगविहेण छट्ठओ होइ ।
उत्तरगुणसत्तमओ, अविरओ चेव अट्ठमओ ॥१५५९॥
॥ આ. નિ. ॥

"દ્વિવિધ-ત્રિવિધ, દ્વિવિધ-દ્વિવિધ, દ્વિવિધ—એકવિધ, એકવિધ-ત્રિવિધ, એકવિધ-દ્વિવિધ, એકવિધ—એકવિધ એ છ ભાંગા છે. ત્રણ ગુણવ્રત અને ચાર શિક્ષાવ્રત રૂપ ઉત્તરગુણોનો સ્વીકાર સાતમો ભાંગો છે. એક પણ વ્રતનો સ્વીકાર ન કરવો એ આઠમો ભાંગો છે."

(૪) પ્રયત્નઃ- પ્રયત્ન એટલે સમ્યક્ત્વાદિનો સ્વીકાર કર્યા પછી તેને યાદ રાખવા વગેરેનો ઉદ્યમ કરવો, તથા જેનું પ્રત્યાખ્યાન ન કર્યું હોય તેનો પણ યથાશક્તિ ત્યાગ કરવામાં ઉદ્યમ રાખવો. જેમકે— "આજથી મારે અન્યદર્શનીઓ, તેમના દેવો અને તેમણે રાખેલા શ્રી જિનબિંબોને વંદન કરવું કે નમસ્કાર કરવો કલ્પે નહિ, તેમના બોલાવ્યા સિવાય તેમની સાથે એક વાર કે વારંવાર બોલવું કલ્પે નહિ, તેમને અશન, પાન, ખાદિમ, સ્વાદિમ એ ચાર પ્રકારનો આહાર એકવાર કે વારંવાર આપવો કલ્પે નહિ."

આ સમ્યક્ત્વમાં યતના છે. પહેલા અણુવ્રતમાં યતના આ પ્રમાણે છે.

परिसुद्धजलग्गहणं, दारुयधन्नाइयाण तह चेव ।
गहियाण वि परिभोगो, विहीइ तसरक्खणट्ठाए ॥१॥

"પાણી ગાળીને પીવું, લાકડાં, ધાન્ય વગેરે વસ્તુઓ લેવી હોય ત્યારે તેમાં જીવો ન હોય તેવી જોઇને શુદ્ધ

લીપી હોવા છતાં તેનો ઉપયોગ કરતી વખતે ત્રસ જીવોની રક્ષા માટે ફરી જોઈને વાપરવી." આ રીતે અન્યવ્રતોમાં પણ યતના સમજી લેવી.

(૫) વિષય:- વિષય એટલે વ્રતનું સ્વરૂપ વગેરે. જેમકે જીવાદિ તત્ત્વોની શ્રદ્ધા સમ્યક્ત્વ છે. આથી જીવાદિતત્ત્વો સમ્યક્ત્વનો વિષય છે. નિરપરાધી ત્રસ જીવોની સંકલ્પિત હિંસાનો ત્યાગ પહેલું અણુવ્રત છે. આથી પહેલા વ્રતનો વિષય સંકલ્પિત નિરપરાધી ત્રસજીવો વગેરે છે.

કુંભાર ચક્રના દંડની ઘટના:- જેમ કુંભારચક્રના કોઈ એક ભાગમાં દંડથી પ્રેરણા કરવાથી- ચલાવવાથી તેના બધા ભાગો ભમે છે, અર્થાત્ આખું ચક્ર ફરે છે, તેમ અહીં સમ્યક્ત્વ અને અણુવ્રતના અતિચાર રૂપ એક ભાગનું નિરૂપણ કરવાથી તેના (વ્રતના) ઉપાય વગેરે ભાગોનું પણ સૂચન થઈ જ ગયું છે. અહીં સંક્ષેપમાં કહેવાનું હોવાથી ઉપાય વગેરેનું વર્ણન કર્યું નથી. આથી તેમનું સ્વરૂપ આગમોમાંથી જાણી લેવું. અથવા જેમ ચક્રનું ભ્રમણ દંડથી થાય છે તેમ ઉપાય વગેરેનું વિસ્તૃત જ્ઞાન આગમોથી થાય છે. માટે ઉપાય વગેરે આગમોમાંથી જાણી લેવાં. (૩૪)

સમ્યક્ત્વાદિના સ્વીકાર પછી તેના પરિણામોની સ્થિરતા માટે ઉપદેશ:-

गहणादुवरि पयत्ता, होइ असन्तो वि विरइपरिणामो ।
अकुसलकम्मोदयओ, पडइ अवण्णाइ लिंगमिह ॥३५॥

तम्हा णिच्चसतीए, बहुमाणेणं च अहिगयगुणम्मि ।
पडिवक्खदुगंछाए, परिणइआलोयणेणं च ॥ ३६ ॥
तित्थंकरभत्तीए, सुसाहुजणपज्जुवासणाए य ।
उत्तरगुणसद्धाए, य एत्थ सया होइ जइयव्वं ॥ ३७ ॥
एवमसंतो वि इमो, जायइ जाओ वि ण पडइ कयाई ।
ता एत्थं बुद्धिमया, अपमाओ होइ कायव्वो ॥ ३८ ॥

નવમી ગાથામાં જણાવેલ વિધિથી સમ્યક્ત્વપૂર્વક વ્રતોનો સ્વીકાર કરતી વખતે સમ્યક્ત્વના અને વિરતિના પરિણામો ન થયા હોય તો પણ સ્વીકાર કર્યા પછી ૩૬—૩૭ મી ગાથામાં કહેવાશે તે પ્રમાણે પ્રયત્ન કરવાથી પરિણામો થાય છે. કારણ કે પરિણામોને રોકનારાં કર્મો સોપક્રમ છે. વિશિષ્ટ પ્રયત્ન એ કર્મોનો ઉપક્રમ (-ક્ષયોપશમ) કરવાના સ્વભાવવાળો છે. વ્રતો ગ્રહણ કરતી વખતે પરિણામો થયા હોય તો પણ તેવો પ્રયત્ન ન કરવામાં આવે તો અશુભકર્મના ઉદયથી સમ્યક્ત્વના અને વિરતિના પરિણામો નાશ પામે છે.

પ્રશ્નઃ- વ્રતના પરિણામો નાશ પામ્યા છે. એ શી રીતે જાણી શકાય ?

ઉત્તરઃ-અવજ્ઞા આદિ ચિહ્નોથી જાણી શકાય છે. વ્રતો, વ્રતોનો ઉપદેશ આપનારા અને વ્રતીઓની પ્રશંસા ન કરવી, અવજ્ઞા કરવી, વ્રતરક્ષણના ઉપાયો ન કરવા વગેરેથી વ્રતોના પરિણામો નાશ પામ્યા છે એમ જાણી શકાય છે.

પ્રશ્નઃ- શું કોઈ વિરતિના પરિણામો વિના પણ વ્રતો લે ?

ક્યારે પણ જતા નથી. આથી બુદ્ધિમાન પુરુષે લીધેલા વ્રતોનું સદા સ્મરણ કરવા વગેરેમાં ઉદ્યમ કરવો જોઈએ. (૩૮)

વ્રતોનો કાળ:—

एत्थ उ सावयधम्मे, पायमणुव्वयगुणव्वयाइं च ।
आवकहियाइ सिक्खावयाइ पुण इत्तराइं ति ॥३९॥

આ શ્રાવકધર્મમાં પાંચ અણુવ્રતો અને ત્રણ ગુણવ્રતો પ્રાયઃ જીવનપર્યંત હોય છે. શિક્ષાવ્રતો થોડા સમય સુધી હોય છે.

અહીં પ્રાયઃ કહ્યું હોવાથી પાંચ અણુવ્રતો અને ત્રણ ગુણવ્રતો ચાતુર્માસ વગેરે થોડા કાળ સુધી પણ હોય છે. શિક્ષાવ્રતોમાં સામાયિક અને દેશાવગાસિક પ્રતિદિન કરવાના હોય છે, અને તેનું પ્રત્યાખ્યાન ફરી ફરી કરાય છે, પૌષધ અને અતિથિસંવિભાગ નિયત દિવસે કરવાના હોય છે. (૩૯)

અહીં સંલેખનાનું વર્ણન નહિ કરવાનું કારણ:—

संलेहणा य अंते, ण णिओगा जेण पव्वयइ कोइ ।
तम्हा णो इह भणिया, विहिसेसमिमस्स वोच्छामि ॥४०॥

શ્રાવકને જીવનના અંતે સંલેખના હોય જ એવો નિયમ નથી. કારણ કે કોઈ શ્રાવક દીક્ષા લે. આથી અહીં સંલેખનાનું વર્ણન કર્યું નથી. શ્રાવકનો બાકીનો વિધિ (૪૧મી ગાથાથી) કહીશ. (૪૦)

શ્રાવક ક્યાં રહે તેનું વિધાન:—

निवसेज्ज तत्थ सड्ढो, साहूणं जत्थ होइ संपाओ ।
चेइयहराइ जम्मिय, तयण्णसाहम्मिया चेव ॥४१॥

ગ્દર્શનની શુદ્ધિ માટે ત્રિકાલ દેવવંદન વગેરે કરવું જોઈએ" એમ સંભળાય છે. આથી સવાર-સાંજ બે વખત આવશ્યક કરવાનો જે નિયમ છે તે સાધુની જેમ શ્રાવકના છ પ્રકારના આવશ્યકને ઉદ્દેશીને જ ઘટી શકે છે.

શ્રાવકના છ આવશ્યકોની ઘટનાઃ—

सव्वंति भाणिऊणं, विरई खलु जस्स सव्विया नत्थि ।
सो सव्वविरइवाई, चुक्कइ देसं च सव्वं च ॥(આ.નિ. ૮૦૦)

"જે સાધુ સર્વ પાપવ્યાપારોનો ત્યાગ કરું છું એમ પ્રતિજ્ઞા કરીને સર્વપાપનો ત્યાગ કરતો નથી તે સર્વવિરતિવાદી (-હું સર્વવિરતિધારી છું એમ બોલનારો) સાધુ દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ એ બંનેથી ચૂકે છે."

આ ગાથાથી શ્રાવકને સર્વશબ્દ રહિત સામાયિક સૂત્ર કહેલું છે. આથી શ્રાવકને પહેલું સામાયિક આવશ્યક ઘટે છે.

ચતુર્વિંશતિસ્તવ (લોગસ્સ સૂત્ર) -સમ્યગ્દર્શનની શુદ્ધિ માટે છે. શ્રાવકને પણ સમ્યગ્દર્શનની શુદ્ધિ કરવાની હોય છે. ચતુર્વિંશતિસ્તવસૂત્ર સાધુ જ બોલે, શ્રાવક ન બોલે એવું તો કહ્યું નથી. તથા શ્રાવકો ચતુર્વિંશતિસ્તવ બોલે એ અશઠ ઘણા ગીતાર્થ આચાર્યોએ માન્ય કરેલું છે. આથી શ્રાવકોને બીજું ચતુર્વિંશતિ સ્તવ આવશ્યક પણ ઘટે છે. તથા ભગવતી સૂત્રમાં શંખ શ્રાવકની કથામાં પુષ્કલ શ્રાવકના વૃત્તાંતમાં આવેલા ગમનાગમનશબ્દનો અર્થ ટીકાકારે "પુષ્કલિક વડે ઇરિયાવહિયાનું પ્રતિક્રમણ કર્યું" એવો જણાવ્યો

છે.+ કારણ કે ભગવતીમાં જ તે તે કથાઓમાં અને ઓઘનિર્યુક્તિચૂર્ણિમાં ગમનાગમનશબ્દ ઇરિયાવહિયાશબ્દના પર્યાય તરીકે પ્રસિદ્ધ છે, અર્થાત્ એ બંનેનો એક જ અર્થ છે. ઇરિયાવહિયાના કાઉસ્સગ્ગમાં પ્રાયઃ ચતુર્વિંશતિ સ્તવ (લોગસ્સ)નું ચિંતન કરવાનું હોય છે. આથી પણ શ્રાવકના બીજા ચતુર્વિંશતિ સ્તવ આવશ્યકની સિદ્ધિ થાય છે.

વંદન ગુણીના વિનય રૂપ છે. શ્રાવક પણ ગુણીનો વિનય કરે એ વિરુદ્ધ નથી. કૃષ્ણ વગેરેએ તેનું આચરણ કર્યું છે.

પ્રશ્ન:—

पंचमहव्वयजुत्तो, अनलस मानपरिवज्जियमती य ।
संविग्गनिज्जरट्ठी, किइकम्मकरो हवति साहू ॥
(આ. નિ. ૧૧૯૭)

"પાંચ મહાવ્રતધારી, અપ્રમાદી, માનરહિત, સંવિગ્ન અને નિર્જરાનો અર્થી સાધુ વંદન કરવાને અધિકારી છે."

નિર્યુક્તિની આ ગાથા સાધુને ઉદ્દેશીને છે, શ્રાવકને ઉદ્દેશીને નથી: આથી શ્રાવકને વંદન આવશ્યક યોગ્ય નથી.

ઉત્તર:— આમ માનવું બરોબર નથી. કારણ કે એ ગાથામાં સાધુ શબ્દનો ઉલ્લેખ બીજા પણ તેવા યોગ્ય જીવો વંદનાના અધિકારી છે એનું સૂચન કરવા છે, નહિ કે શ્રાવકોનો નિષેધ કરવા. જો સાધુ શબ્દ શ્રાવકોનો નિષેધ

+ गमणागमणाए पडिक्कमइत्ति ईर्यापथिकीं प्रतिक्रामतीत्यर्थः । ભ૦ શ૦ ૧૨ ઉ૦ ૧

કરવા હોત તો સાધ્વીઓનો પણ નિષેધ હોત. સાધ્વીઓનો વંદનનો નિષેધ અસંગત છે. કારણ કે સાધ્વી બનેલી માતાને સાધુ બનેલા પુત્રને વંદન કરવાનો વિશેષરૂપે નિષેધ કર્યો છે. કહ્યું છે કે:—

मायरं पियरं वा वि, जेट्ठगं वा वि भायरं ।
किइकम्मं न कारेज्जा, सव्वे राइणिए तहा (આ.નિ.૧૨૦૮)

"સાધુ (દીક્ષિત) માતા, પિતા, મોટાભાઇ અને દીક્ષાપર્યાયથી મોટા સાધુ પાસે વંદન ન કરાવે."

જો સાધ્વીઓએ સાધુને વંદન કરવાનું જ ન હોય તો માતા પાસે વંદન ન કરાવે એમ કહેવાની જરૂર જ ન રહેત. માતા પાસે વંદન ન કરાવે એમ કહેવાથી જ સાધ્વીઓએ સાધુને વંદન કરવું જોઇએ એ સિદ્ધ થાય છે. તથા અહીં સાધુના વિશેષણમાં પંચમહાવ્રતધારી એમ કહ્યું છે. હવે જો પંચમહાવ્રતધારી કહ્યું હોવાથી અણુવ્રતધારીનો નિષેધ થતો હોય તો પંચ શબ્દનો ઉલ્લેખ હોવાથી મધ્યમ તીર્થંકરના ચાર મહાવ્રતધારી સાધુઓનો પણ નિષેધ થાય. તે યોગ્ય નથી. આથી શ્રાવકે કોઇપણ જાતના* ભેદભાવ વિના વંદન પણ કરવું જોઇએ.

પ્રતિક્રમણ આવશ્યક સામાન્યપણે ઇરિયાવહિયા પ્રતિક્રમણના કથનથી જ સિદ્ધ થાય છે. (કારણ કે ઇરિયાવહિયાપ્રતિક્રમણ એક જાતનું પ્રતિક્રમણ જ છે. શ્રાવકને ઇરિયા-

* જેમ સાધુઓમાં પિતા પુત્રને વંદન ન કરે વગેરે ભેદ છે, તેમ ગૃહસ્થોમાં નથી. ગૃહસ્થે દીક્ષિત પુત્ર વગેરે બધાને વંદન કરવું જોઇએ.

વહિયા પ્રતિક્રમણ હોય છે એ વાત બીજા આવશ્યકની સિદ્ધિમાં કહેવાઈ ગઈ છે.)

પ્રશ્નઃ- જુદા જુદા નિયમવાળા શ્રાવકોને સર્વ સામાન્ય એક જ પ્રતિક્રમણ સૂત્ર (વંદિત્તુ)થી પ્રતિક્રમણ શી રીતે થઈ શકે? અર્થાત્ ન થઈ શકે. કારણ કે જેમણે એક પણ વ્રતનો સ્વીકાર કર્યો નથી તેવા શ્રાવકોને તેના અતિચારો ન હોય. અતિચારો ન હોય તો (અતિચારશુદ્ધિ માટે બોલાતા) પ્રતિક્રમણ સૂત્રનું ઉચ્ચારણ પણ અયુક્ત છે. જો અતિચારો વિના પણ પ્રતિક્રમણ સૂત્ર બોલી શકાતું હોય તો મહાવ્રતના અતિચારો પણ બોલવાનો પ્રસંગ આવે, અર્થાત્ શ્રાવકથી સાધુનું પ્રતિક્રમણ સૂત્ર (પગામ સજ્ઝાય) પણ બોલી શકાય.

ઉત્તરઃ- આમ કહેવું બરોબર નથી. એકપણ વ્રત નહિ સ્વીકારનાર શ્રાવક પણ પ્રતિક્રમણ સૂત્રના ઉચ્ચારણથી અશ્રદ્ધા વગેરેનું પ્રતિક્રમણ કરે એ શાસ્ત્રસંમત છે. કહ્યું છે કે—

पडिसिद्धाणं करणे, किच्चाणमकरणे पडिक्कमणं ।
असद्दहणे य तहा, विवरीयपरूवणाए य ।(વંદિત્તુ-૪૮)

"જિનેશ્વરદેવે જેનો નિષેધ કર્યો હોય તે કાર્યો કર્યાં હોય, કરવા યોગ્ય કાર્યો ન કર્યાં હોય, જિનવચન પ્રત્યે અશ્રદ્ધા કરી હોય, જિનવચનથી વિપરીત પ્રરૂપણા કરી હોય એ ચાર કારણે પ્રતિક્રમણ કરવાનું છે."

અશ્રદ્ધા આદિ સંબંધી પ્રતિક્રમણ શાસ્ત્રસંમત હોવાથી જે સાધુ શ્રાવકની અને સાધુની પ્રતિમાનો સ્વીકાર ન કરવા છતાં पगारसहिं उवासगपडिमाहिं बारसहिं भिक्खुपडिमाहिं=

આ રીતે છએ આવશ્યકો શ્રાવકોને હોય છે એમ માનવું જોઇએ. હવે આનો બહુ વિસ્તાર કરવાની જરૂર નથી. (૪૪)

(૧૯) પછી જે સાધુઓ વૈયાવચ્ચ આદિ કરીને થાકી ગયા હોવાથી વિશિષ્ટ* કારણસર શ્રાવક આદિ દ્વારા શરીર-શ્રમ દૂર કરવાની ઇચ્છાવાળા હોય તેમનો થાક દૂર કરે.

(૨૦) પછી નમસ્કાર મહામંત્રનું ધ્યાન કરવું, કંઠસ્થ કરેલ પ્રકરણ આદિનો પાઠ કરવો વગેરે ઉચિત વ્યાપાર કરવો.

(૨૧) પછી પોતાના ઘરે જવું.+

(૨૨) પછી વિધિપૂર્વક શયન કરવું.

(૨૩) સૂતાં પહેલાં ગુરુ અને દેવનું સ્મરણ કરવું, તેમના ગુણોને યાદ કરવા, કરેલા પ્રત્યાખ્યાનનું સ્મરણ કરવું (ચાર શરણાં સ્વીકારવાં, દુષ્કૃતની ગર્હા કરવી, સુકૃતની અનુમોદના કરવી, સર્વ જીવોને ખમાવવા, અઢાર પાપસ્થાનકોનો ત્યાગ કરવો, આગાર રાખીને આહાર, પરિગ્રહ, શરીર વગેરેનો

---

* મુખ્યતયા સાધુઓને પગ દબાવવા આદિ શરીરસેવા કરાવવાની અનુજ્ઞા નથી. પણ તેવું કોઈ વિશિષ્ટ કારણ હોય તો છૂટ છે. આથી અહીં 'વિશિષ્ટ કારણસર' એમ લખ્યું છે. તેમાં પણ મુખ્યતયા સાધુ પાસે શરીર સેવા કરાવે. તેવા કોઈ કારણે ગૃહસ્થો પાસે પણ કરાવે.

+ અહીં ઘરે જવું એ સ્વતઃ સિદ્ધ હોવાથી ઘરે જવાનું કહેવું વ્યર્થ છે. આથી અહીં ઘરે જઇને સ્વપરિવારને ધર્મદેશના કરવાનું કહ્યું છે. [શ્રા. દ્દિ. ગા. ૩ ની ટીકા.]

ત્યાગ કરવો, છેલ્લે પાંચ કે સાત નવકાર ગણવા.) વગેરે શયનનો વિધિ છે. (૪૫).

અબ્રહ્મના ત્યાગનો ઉપદેશ—

अब्बंभे पुण विरई, मोहदुगंछा सतत्तचिंता य ।
इत्थीकलेवराणं, तव्विरएसुं च बहुमाणो ॥ ४६ ॥

અબ્રહ્મનો ત્યાગ કરવો. (અબ્રહ્મનો ત્યાગ સહેલાઈથી થઈ શકે એ માટે) ૧. સ્ત્રી- પરિભોગનું કારણ પુરુષવેદ આદિ મોહની નિંદા કરવી.

જેમકેઃ—

यल्लज्जनीयमतिगोप्यमदर्शनीयं,
बीभत्समुल्बणमलाविलपूतिगन्धि ।
तद् याचतेऽङ्गमिह कामिकृमिस्तदेवं,
किंवा दुनोति न मनो भववामता सा ॥

"કામીપુરુષ રૂપ કીડો જે અંગની માગણી કરે છે (=વિષયસેવન માટે જે અંગની ઇચ્છા કરે છે) તે અંગ શરમ પમાડે તેવું છે, અતિશય ગુપ્ત રાખવા લાયક છે, જોવા લાયક નથી, બિભત્સ છે, મલથી અતિશય મલિન છે, અતિશય દુર્ગંધી છે. આમ છતાં કામી પુરુષનું મન તેનાથી કંટાળતું નથી તે જ સંસારની અસારતા છે."

૨. સ્ત્રીશરીરનું સ્વરૂપ વિચારવું. જેમકેઃ—

शुक्रशोणितसंभूतं, नवच्छिद्रं मलोल्बणम् ।
अस्थिशृङ्खलिकामात्रं, हन्त योषिच्छरीरकम् ॥

"સ્ત્રીનું શરીર વીર્ય-લોહીથી ઉત્પન્ન થયેલું છે, તેનાં નવ છિદ્રોમાંથી મલિન પદાર્થો બહાર નીકળ્યા કરે છે, માટે અપવિત્ર છે, કેવળ હાડકાંઓની સાંકળ (-સમૂહ) રૂપ છે."

૩. અબ્રહ્મનો ત્યાગ કરનારાઓ ઉપર આંતરિક પ્રેમ રાખવો. જેમકે:—

धन्यास्ते वन्दनीयास्ते, तैस्त्रैलोक्यं पवित्रितम् ।
यैरेष भुवनक्लेशी, काममल्लो निपातितः ॥

"જેમણે ત્રણ ભુવનને દુઃખી કરનાર આ કામ રૂપી મલ્લને હરાવી દીધો છે તેઓ ધન્ય છે! વંદનીય છે! તેમનાથી ત્રિભુવન પવિત્ર બન્યું છે!" (૪૬)

નિદ્રામાંથી જાગી જતાં કરવાની વિચારણા:-

सुत्तविउद्धस्स पुणो, सुहुमपयत्थेसु चित्तविण्णासो ।
भवठिइनिरूवणे वा, अहिगरणोवसमचित्ते वा ॥४७॥

आउयपरिहाणीए, असमंजसचेट्ठियाण व विवागे ।
खणलाभदीवणाए, धम्मगुणेसु च विविहेसु ॥४८॥

बाहगदोसविवक्खे, धम्मायरिए य उज्जयविहारे ।
एमाइचित्तणासो, संवेगरसायणं देइ ॥ ४९ ॥

(૧) (રાત્રિ વધુ બાકી હોય ત્યારે) નિદ્રામાંથી જાગી ગયેલા શ્રાવકે કર્મ, આત્મા વગેરે સૂક્ષ્મ પદાર્થોની વિચારણા કરવી જોઈએ.

(૨) સંસારનું સ્વરૂપ વિચારવું. જેમકે—

रङ्को राजा नृपो रङ्कः, स्वसा जाया जनी स्वसा।
दुःखी सुखी सुखी दुःखी, यत्रासौ निर्गुणो भवः॥

"સંસારમાં રંક રાજા થાય છે, રાજા રંક થાય છે, બહેન પત્ની થાય છે, પત્ની બહેન થાય છે, દુઃખી સુખી થાય છે, સુખી દુઃખી થાય છે. આથી સંસાર નિર્ગુણ= સાર રહિત છે."

(૩) કલેશ-કંકાસ કે ખેતી વગેરે અધિકરણનો ત્યાગ ક્યારે થશે અથવા કેવી રીતે થશે તેની વિચારણા કરવી.* (૪૭)

(૪) પ્રતિક્ષણ થતી આયુષ્યની હાનિની વિચારણા કરવી. આ વિષે કહ્યું છે કેઃ—

समस्तसत्त्वसङ्घानां, क्षयत्यायुरनुक्षणम्।
आममल्लकवारीव, किं तथापि प्रमाद्यसि॥

"હે જીવ! અપક્વ માટીના કોડિયામાંથી નિરંતર ઝરતા પાણીની જેમ સર્વ જીવોના આયુષ્યનો પ્રતિક્ષણ ક્ષય થઈ રહ્યો છે, તો પણ તું કેમ પ્રમાદ કરે છે?"

(૫) પ્રાણિવધ આદિ અનુચિત આચારોના વિપાકની વિચારણા કરવી. જેમકેઃ—

---

* अधिकरणानि कलहाः कृष्यादीनि वा तेषामुपशमाय निवर्तनाय यच्चित्तं मानसं तत्तथा तत्राधिकरणोपशमचित्ते कथं कदा वा मेऽधिकरणोपशमचित्तं भविष्यतीत्येवं चित्तविन्यासः कार्य इति भावः।

वहमारणअब्भक्खाणदाणपरधणविलोवणादीणं ।
सव्वजहन्नो उदओ दसगुणिओ एक्कसि कयाणं ॥
ઉ. મા. ૧૭૭

"એકવાર કરેલા વધ (-લાકડી આદિથી મારવું), મારણ (પ્રાણનાશ કરવો), અભ્યાખ્યાનદાન (અછતા દોષનો આરોપ કરવો), ચોરિ આદિથી પરધન લેવું વગેરે પાપોનો ઓછામાં ઓછો દશગુણો ઉદય થાય છે, અર્થાત્ દશગણું ફળ મળે છે."

(૬) खणलाभदीवणाए=ક્ષણલાભદીપના એટલે ક્ષણવારમાં થતા લાભની વિચારણા કરવી, અર્થાત્ જીવ ક્ષણવારમાં અશુભ અધ્યવસાયથી ઘણાં અશુભ કર્મોનો બંધ કરે છે, અને શુભ અધ્યવસાયથી ઘણાં શુભ કર્મોનો બંધ કરે છે, તેની વિચારણા કરવી. જેમકે:—

नरएसु सुरवरेसु य, पावं पुण्णं समायरं जीवो ।+
बंधइ पलियस्सायू, कोडिसहस्साणि दिवसेणं ॥
(ઉ. મા. ૨૭૪)

+ પંચાશકની પ્રતમાં આ ગાથા આ પ્રમાણે છે.

नरएसु सुरयरेसु य, जो बंधइ सागरोवमं इक्कं ।
पलिओवमाण बंधइ, कोडिसहस्साणि दियसेण ॥

અહીં અનુવાદમાં પંડિત હીરાલાલ હંસરાજ દ્વારા પ્રકાશિત શ્રી રામવિજયજીગણિકૃત ટીકાવાળી પ્રતના આધારે આ ગાથાનો પાઠ લખ્યો છે. બંને પાઠ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ એક જ છે. પણ ગાથા ઉપરથી જલદી અર્થ સમજાઈ જાય એ દૃષ્ટિએ આમ કર્યું છે.

"પાપ કરતો મનુષ્ય એક દિવસમાં હજારો ક્રોડ પલ્યોપમ વર્ષ જેટલું નરકનું આયુષ્ય બાંધે છે અને પુણ્ય કરતો જીવ એક દિવસમાં તેટલું જ દેવનું આયુષ્ય બાંધે છે; અર્થાત્ તેટલા આયુષ્યને બાંધવાવાળું પાપ અને પુણ્ય જીવ એક દિવસમાં કરે છે. માટે પ્રમાદનો ત્યાગ કરીને પુણ્યનું ઉપાર્જન કરવું જોઈએ."

અથવા ક્ષણલાભદીપનાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે:- ક્ષણ એટલે મોક્ષમાર્ગનો અવસર. તેના લાભની વિચારણા કરવી. મોક્ષમાર્ગનો અવસર દ્રવ્યાદિથી ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે:- દ્રવ્યથી મનુષ્યભવ, ક્ષેત્રથી આર્યક્ષેત્ર, કાલથી ચોથો આરો વગેરે, ભાવથી- સમ્યગ્દર્શન. આ મોક્ષમાર્ગ ×યુગ-શમિલા દૃષ્ટાંતથી બહુ દુર્લભ છે તેની વિચારણા કરવી.

કહ્યું છે કે:—

माणुस्सखेत्तजाई कुलरूवारोग्गआउयं बुद्धी ।
सवणोग्गहसद्धा संजमो य लोगम्मि दुलहाइं ॥

(આ. નિ. ૮૩૧)

"મનુષ્યભવ, આર્યદેશ, આર્યજાતિ, આર્યકુલ, રૂપ (પાંચ ઇંદ્રિયોની પરિપૂર્ણતા), આરોગ્ય, દીર્ઘાયુ, બુદ્ધિ, ધર્મ-શ્રવણ, જ્ઞાન, શ્રદ્ધા અને સંયમ લોકમાં દુર્લભ છે."

× યુગ એટલે ગાડા વગેરેની ધોંસરી. શમિલા એટલે ધોંસરીમાં નાખવાની ખીલી. સમુદ્રના એક છેડે ધોંસરી હોય અને સામા છેડે ખીલી હોય તો પોતાની મેળે ખીલી ધોંસરીમાં પેશી જાય એ બહુ દુર્લભ છે. જેમ આ બેનો યોગ દુર્લભ છે તેમ એકવાર મનુષ્યભવ મળ્યા પછી ફરી મળવો દુર્લભ છે.

अनिएयवासो समुदाणचरिया अन्नायउंछं पइरिक्कया य ।
अप्पोवही कलहविवज्जणा य विहारचरिया इसिणं पसत्था ॥
(द. वै. ५०४)

"નિયત એક સ્થાને વાસ ન કરવો, જુદા જુદા અનેક ઘરોમાંથી માગીને ભિક્ષા લાવવી, સંયમનાં ઉપકરણો નિર્દોષ લેવાં, સ્ત્રી આદિ રહિત એકાંત સ્થાનમાં રહેવું, અલ્પ ઉપકરણો રાખવાં, કોઈની સાથે કલહ ન કરવો, આજુબાજુના લોકો કલહ કરતા હોય તો સાંભળવું પણ નહિ, અને તેની વાત પણ ન કરવી, સાધુઓના આ આચારો પ્રશંસનીય છે."

તથા પોતાના ઉદ્યત વિહાર સંબંધી પણ વિચારણા કરવી. જેમકે—

कइया होही सो वासरो उ गीयत्थगुरुसमीवम्मि ।
सव्वविरयं पवज्जिय, विहरिस्सामि अहं जंमि ॥

તે દિવસ ક્યારે આવશે કે જે દિવસે હું ગીતાર્થ ગુરુ પાસે સર્વવિરતિનો સ્વીકાર કરીને વિહાર કરીશ."

આવી વિચારણા સંવેગરૂપ રસાયણ આપે છે, અર્થાત્ આવી વિચારણાથી સંવેગ (સંસારનિર્વેદ કે મોક્ષાનુરાગ) ઉત્પન્ન થાય છે. (૪૯)

ઉપસંહાર:—

गोसे भणिओ य विही, इय अणवरयं तु चिट्ठमाणस्स ।
भवविरहबीयभूओ, जायइ चारित्तपरिणामो ॥ ५० ॥

પ્રાતઃકાલનો વિધિ (૪૨મી ગાથામાં) કહેવાઈ ગયો છે. અહીં જણાવ્યા પ્રમાણે સતત અનુષ્ઠાનો કરનાર શ્રાવક

णा अन्नउत्थिए वा अन्नउत्थियदेवयाणि वा अन्नउत्थियपरिग्गहियाणि अरिहंतचेइयाइं वा वंदित्तए वा नमंसित्तए वा, पुव्विं अणालत्तेणं आलवित्तए वा संलवित्तए वा तेसिं असणं वा, पाणं वा खाइमं वा साइमं वा दाउं वा अणुप्पदाउं वा, णण्णत्थ रायाभिओगेणं गणाभिओगेणं बलाभिओगेणं देवयाभिओगेणं गुरुनिग्गहेणं वित्तिकंतारेणं (उपा. अ० १)

" શ્રાવક પ્રથમ મિથ્યાત્વને તજીને સમ્યક્ત્વનો સ્વીકાર કરે. તેને તે દિવસથી અન્યદર્શનીઓને, અન્યદર્શનીઓના દેવોને, અન્યદર્શનીઓએ (પોતાના મંદિરમાં) રાખેલાં જિનબિંબોને વંદન કરવું, સ્તવનાપૂર્વક પ્રણામ કરવા કલ્પે નહિ, તેઓએ પહેલાં બોલાવ્યા વિના જ એકવાર કે વારંવાર તેઓને બોલાવવા કલ્પે નહિ, (ઔચિત્ય જાળવી શકાય.) તથા પરતીર્થિકોને (પૂજ્યબુદ્ધિએ) અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમ એ ચાર પ્રકારનો આહાર એકવાર કે વારંવાર આપવો કલ્પે નહિ. આ પ્રતિજ્ઞામાં (૧) રાજાનો આદેશ, (૨) ઘણા લોકોનો આગ્રહ, (૩) ચોર, લુંટારા વગેરેનો બળાત્કાર, (૪) દુષ્ટદેવ આદિનો ઉપસર્ગ, (૫) માતા–પિતાદિ ગુરુજનનો આગ્રહ, (૬) આજીવિકાની મુશ્કેલી આ છ કારણોથી અન્યદર્શનીઓ આદિને વંદન આદિ કરવું પડે તો છૂટ છે. (૬)

આવી રુચિ સ્વાભાવિકપણે (મોહનીય આદિ) કર્મોનો ક્ષયોપશમ, દીક્ષાના ગુણો જણાવનાર શાસ્ત્રોનું શ્રવણ, સમ્યગ્દર્શન આદિ મોક્ષમાર્ગનું આચરણ કરનારા અને ધર્મી-

જીવોને સંમત* એવા દીક્ષિત (દીક્ષા પામેલા) જીવોનું દર્શન-આ ત્રણ કારણોમાંથી કોઈ એક કારણથી થાય છે. આત્મામાં સમ્યક્ત્વ આદિના પરિણામ ઉત્પન્ન થવામાં નિસર્ગ અને અધિગમ એ બે કારણો છે, આ બે કારણોનો અહીં ઉલ્લેખ કર્યો છે. કહ્યું છે કે- तन्निसर्गादधिगमाद् वा (ત. અ. ૧ સૂ. ૩) "નિસર્ગ અને અધિગમ એ બે રીતે સમ્યગ્દર્શન થાય છે."

નિસર્ગ એટલે સ્વાભાવિક. અધિગમ એટલે નિમિત્ત. સ્વાભાવિકપણે કર્મોનો ક્ષયોપશમ એ નિસર્ગ કારણ છે. શાસ્ત્રશ્રવણ અને ધર્મી જીવોનું દર્શન એ અધિગમ કારણ છે. યદ્યપિ અધિગમ કારણથી થતા સુંદર પરિણામોમાં પણ કર્મનો ક્ષયોપશમ જરૂરી તો છે જ, પણ તે ક્ષયોપશમ બાહ્ય નિમિત્ત પામીને થાય છે. આથી બાહ્ય નિમિત્ત પામીને ઉત્પન્ન થતા સુંદર પરિણામોમાં અધિગમ કારણ છે, બાહ્ય નિમિત્ત વિના સ્વાભાવિકપણે ઉત્પન્ન થતા સુંદર પરિ-ણામોમાં નિસર્ગ કારણ છે. (૫-૬)

દીક્ષાના સ્વીકારમાં વિઘ્નોનો અભાવ તથા દીક્ષામાં ચિત્તની અતિશય સ્થિરતા એ બે પણ દીક્ષારાગનાં લક્ષણો

* અર્થાત્ ભાવથી વિધિ બહુમાન પૂર્વક મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરનારા. કારણ કે મોક્ષમાર્ગનું આચરણ પણ જો ભાવ અને વિધિ-બહુમાન રહિત હોય તો તે વાસ્તવિક મોક્ષમાર્ગનું આચરણ નથી. આથી તેવું આચરણ કરનારા જીવો સાચા ધર્મીઓને સંમત નથી.

છે. આમ દીક્ષારાગનાં રુચિ, વિઘ્નાભાવ, અને ચિત્તસ્થિરતા એ ત્રણ લક્ષણો છે. તેમાં રુચિ મુખ્ય લક્ષણ છે. પ્રબળ રુચિમાં એવી તાકાત હોય છે કે તે દીક્ષામાં આવતા વિઘ્નોનો નાશ કરી નાખે છે. આથી વિઘ્નાભાવને પણ દીક્ષારાગનું લક્ષણ જણાવ્યું છે. કદાચ તેવા પ્રકારના નિરુપક્રમ કર્મોના ઉદયથી વિઘ્નોનો નાશ ન થાય તો પણ પ્રબળ રુચિવાળામાં ચિત્તની સ્થિરતા અવશ્ય રહે છે. અર્થાત્ વિઘ્નો આવવા છતાં તેનું મન તેવું અસ્થિર બનતું નથી કે જેથી દીક્ષારાગ જતો રહે. આથી ચિત્તસ્થિરતા પણ દીક્ષારાગનું લક્ષણ છે. (૭)

લોકવિરુદ્ધ કાર્યો:—

सव्वस्स चेव णिंदा, विसेसओ तह य गुणसमिद्धाणं ।
उज्जुधम्मकरणहसणं, रीढा जणपूयणिज्जाणं ॥ ८ ॥
बहुजणविरुद्धसंगो, देसादाचारलंघणं चेव ।
उव्वणभोगो य तहा, दाणाइ वि पगडमण्णे तु ॥ ९ ॥
साहुवसणम्मि तोसो, सइ सामत्थम्मि अपडियारो य ।
एमाइयाणि एत्थं, लोगविरुद्धाणि णेयाणि ॥ १० ॥

કોઈની પણ નિંદા કરવી એ લોકવિરુદ્ધ છે. તથા ગુણસંપન્ન આત્માઓની =જ્ઞાનાદિગુણોથી સમૃદ્ધ આચાર્ય વગેરેની નિંદા કરવી એ વધારે લોકવિરુદ્ધ છે. મંદબુદ્ધિવાળા જીવોની સ્વબુદ્ધિ અનુસાર કરવામાં આવતી ધર્મક્રિયા ઉપર હસવું-મશ્કરી કરવી, લોકપૂજ્ય રાજા, મંત્રી, શેઠ, તેમના ગુરુ વગેરેનો તિરસ્કાર કરવો—મશ્કરી વગેરે કરવું, ઘણા લોકો જેની વિરુદ્ધ હોય તેનો સંપર્ક કરવો, દેશ-ગામ-

કુલ વગેરે પ્રસિદ્ધ (યોગ્ય) આચારોનું ઉલ્લંઘન કરવું, વસ્ત્ર વગેરેથી ઉદ્ભટ માણસો કરે તેવી શરીરની શોભા કરવી એ લોકવિરુદ્ધ છે. કેટલાક આચાર્યોના મતે દેશ, કાલ, વૈભવ, વય, અવસ્થા આદિને અનુચિત દાન, તપ વગેરે કરીને લોકમાં જાહેરાત કરવી એ પણ લોકવિરુદ્ધ છે. કારણ કે લોક તે રીતે દાનાદિ કરનારનો ઉપહાસ કરે. અહીં લોકમાં જાહેરાત કરવામાં ગંભીરતાનો અભાવ કારણ છે. દ્વેષ આદિ તરફથી સારા માણસોને પડેલી આપત્તિમાં આનંદ પામવો, સારા માણસોની આપત્તિનો છતી શક્તિએ પ્રતીકાર ન કરવો વગેરે લોકવિરુદ્ધ કાર્યો જાણવાં. (આદિ શબ્દથી પૈશુન્ય વગેરે સમજવું.)

જેની નિંદા કરવામાં આવે તે લોકનિંદા કરનાર પ્રત્યે વિરોધવાળો બને છે. માટે કોઈની પણ નિંદા લોકવિરુદ્ધ છે. અહીં કોઈની પણ નિંદા લોકવિરુદ્ધ છે એમ કહેવામાં ગુણસંપન્ન આત્માઓની નિંદાનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે, છતાં તેનો જુદો ઉલ્લેખ એટલા માટે કર્યો છે કે સામાન્ય જીવોની નિંદા કરતાં ગુણસંપન્ન આત્માઓની નિંદા વિશેષ લોકવિરુદ્ધ છે. ગુણસંપન્નના પક્ષમાં ઘણા લોકો હોય છે. આથી તેની નિંદા કરનાર પ્રત્યે ઘણા લોકો વિરોધવાળા બની જાય છે.

ધર્મક્રિયા કરનારા જીવોમાં મોટા ભાગના લોકો મંદબુદ્ધિવાળા જ હોય છે. તેમના ધાર્મિક આચારો ઉપર "આ લોકો ધૂતોથી ઠગાયા છે, (એમને કશી ગતાગમ

જાહેરમાં ભૂંડો કહેવો) વગેરે રીતે
નથી વગેરે કહેવું, જાહેરમાં ભૂંડો કહેવો) વગેરે રીતે બની જાય છે.
ઉપહાસ કરવાથી એ લોકો વિરોધવાળા જ બની જાય છે.

[પ્રયોજનઃ— ×જો ધર્મી જીવ લોકવિરુદ્ધ કાર્યો કરે તો લોક તેની વિરુદ્ધ થાય. પરિણામે તેને મુશ્કેલીમાં મુકાવું પડે, ધર્મ કરવામાં મુશ્કેલી ઊભી થાય, મનમાં આર્ત-રૌદ્ર ધ્યાન થાય, વિરુદ્ધ બનેલા લોકો પ્રત્યે દ્વેષભાવ જાગે, દેવ-ગુરુ-ધર્મની નિંદા થાય.... આમ અનેક નુકશાનો થાય. નિંદા આદિ લોકવિરુદ્ધ કાર્યો કરવા છતાં તેવા પુણ્યોદયથી કે તેવા સંયોગો આદિથી લોકો વિરુદ્ધ ન થાય એથી આ લોકની દૃષ્ટિએ નુકશાન ન થાય તો પણ અશુભ કર્મબં આદિથી પરલોકની દૃષ્ટિએ તો અવશ્ય નુકશાન થાય. નિંદા આદિથી આત્મામાં શુભ પરિણામ જાગે નહિ. જાગેલા પણ શુભ પરિણામ મંદ બની જાય કે જતા રહે-એવું પણ બને. તથા લોકવિરુદ્ધ કાર્ય કરવાથી લોકોના ચિત્તમાં દ્વેષ આદિ સંક્લેશ થાય. પરિણામે તેમને પણ અશુભકર્મનો બંધ ધર્મભાવનાનો હ્રાસ કે સર્વથા અભાવ વગેરે અનર્થ થાય આથી લોકવિરુદ્ધ કાર્ય કરનાર ધર્મી પરના પણ અનર્થનું કાર બને છે. આમ લોકવિરૂદ્ધ કાર્ય કરવાથી સ્વ-પરને એકાંતે નુક શાન છે. આથી ધર્મી જીવે હિંસા આદિ બીજા પાપોનો ત્યાગ ટીકામાં નથી

× [ ] આવા કાઉંસમાં આપેલું લખાણ
વિશેષ સમજુતી માટે સ્વતંત્ર રૂપે લખ્યું છે.

※ लोकविरुद्धत्यागः— लोकसंक्लेशकरणेन तदनर्थंयं नया महदेतदपायस्थानम् (લલિતવિસ્તરા)

અલ્પ થઇ શકે કે સર્વથા ન થઇ શકે તો પણ લોકવિરુદ્ધ કાર્યોનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો જોઇએ.

લાલબત્તી— અહીં લોકશબ્દથી અજ્ઞાન, અસદાચારી વગેરે ગમે તેવા લોકો નહિ, કિંતુ શિષ્ટ (વિવેકી) લોકો સમજવા. એટલે ગમે તે લોક વિરોધ કરે તેનો ત્યાગ કરવો એમ નહિ પણ શિષ્ટલોકમાં જે વિરુદ્ધ ગણાતાં હોય તે કાર્યોનો ત્યાગ કરવો. અજ્ઞાન લોકો તો સારાં કામોમાં પણ વિરોધ કરે. અજ્ઞાન લોકો વિરોધ કરે તેટલા માત્રથી સારાં કામો નહિ છોડવાં જોઇએ.] (૮-૯-૧૦)

સુગુરુનો યોગઃ—

णाणाइजुओ उ गुरू, सुविणे उदगादितारणं तत्तो ।
अचलाइरोहणं वा, तहेव वालाइरक्खा वा ॥ ११ ॥

જે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રથી યુક્ત હોય તે જ ગુરુ છે. દીક્ષાની ઇચ્છાવાળો જીવ સ્વપ્નમાં આવા ગુરુથી-આવા ગુરુની સહાયથી હું પાણી, અગ્નિ, ખાડો વગેરેને તરી ગયો, કે પર્વત, મહેલ વૃક્ષ, શિખર વગેરે ઉપર ચઢી ગયો, અથવા સર્પ, હાથી વગેરેથી બચી ગયો એમ દેખે તો હવે સુગુરુનો યોગ થશે એમ સૂચિત થાય છે. આથી સ્વપ્નમાં આવું બનવું એ (સુગુરુના યોગને જ જણાવનાર હોવાથી કારણમાં કાર્યના ઉપચારથી) સુગુરુનો યોગ છે. (૧૧)

સમવસરણરચના વિધિ

દીક્ષાની (=સમ્યક્ત્વના સ્વીકારની) વિધિમાં સમવસરણની રચના કરવી જોઇએ. આથી સમવસરણની રચના કેવી રીતે કરવી તે અગિયાર ગાથાઓથી જણાવે છેઃ—

અગર વગેરે ધૂપ કરવો. કેટલાક આચાર્યો કહે છે કે— અગ્નિકુમાર દેવોનું નહિ, કિંતુ વિશેષ નામ વિના સામાન્યથી દેવોનું આહ્વાન કરીને ધૂપ કરવો. કારણ કે આવશ્યક ટીકામાં "धूपघटिका विकुर्वन्ति त्रिदशा एव" એમ કોઈ દેવના નામનો નિર્દેશ કર્યા વિના સામાન્યથી દેવો ધૂપ કરે છે એવો ઉલ્લેખ છે. (૧૪) પછી વૈમાનિક, જ્યોતિષ અને ભવનપતિ દેવોનું આહ્વાન કરીને રત્ન, સુવર્ણ અને રૌપ્યના જેવા વર્ણવાળા ત્રણ ગઢ (કિલ્લા) બનાવવા. વૈમાનિક દેવો વગેરે અંદરનો, મધ્યનો અને બહારનો એ ત્રણ ગઢ અનુક્રમે રત્ન, સુવર્ણ અને રૂપાનો બનાવે છે. (૧૫) પછી વ્યંતર દેવોનું આહ્વાન કરીને તોરણ, પીઠ, દેવછંદ, પુષ્કરિણી આદિની રચના કરવી. તથા જિનબિંબ, અશોકવૃક્ષ, સિંહાસન, ત્રણ છત્ર, ધર્મચક્ર, ધ્વજા, કમલ અને ચામરની રચના કરવી. આ કાર્યો વ્યંતર દેવો કરે છે. કહ્યું છે કે—

चेइदुमपेढछंदग, आसणछत्तं य चामराओ च ।
जं चऽन्नं करणिज्जं, करिंति तं वाणमंतरिया ॥

આ. નિ. ૫૫૩ બૃ. ક. ગા. ૧૧૮૦

"અશોકવૃક્ષ, પીઠ, દેવછંદક, સિંહાસન; ત્રણ છત્ર, ચામર, ધર્મચક્ર, અને બીજાં પણ પવનની વિકુર્વણા, જલછંટકાવ વગેરે કાર્યો વ્યંતરો કરે છે." (૧૬)

પછી જેમ સમવસરણમાં ચારે બાજુ ભગવાન હોય છે, તેમ ચારે બાજુ ઉત્તમ જાતિના ચંદન ઉપર સમસ્ત જગ-

વના પિતામહરૂપ* ત્રિભુવનગુરુની-જિનબિંબની સારી રીતે સ્થાપના કરવી. (૧૭) સમવસરણમાં (પહેલા ગઢમાં) ભગવાનથી અગ્નિ ખુણામાં ગણધરોની, ગણધરોની પાછળ ઉત્તમ મુનિઓની, મુનિઓની પાછળ સાધ્વીઓની, સાધ્વીઓની પાછળ વૈમાનિક દેવીઓની સ્થાપના કરવી. (૧૮)

એ પ્રમાણે નૈઋત્યખુણામાં ક્રમશઃ ભવનપતિ, વાણવ્યંતર અને જ્યોતિષ દેવીઓની સ્થાપના કરવી. (૧૯) તથા વાયવ્ય ખુણામાં ભવનપતિ, વ્યંતર અને જ્યોતિષ દેવોની સ્થાપના કરવી. (૨૦) ઈશાનખુણામાં વૈમાનિક દેવો, મનુષ્યો અને મનુષ્યસ્ત્રીઓની સ્થાપના કરવી.× બધાની સ્થાપના તે તે જાતિના દેવના શરીરના વર્ણ પ્રમાણે કરવી. અર્થાત્ દેવોની સ્થાપનામાં રંગ તે તે જાતિના દેવોના શરીરના વર્ણ પ્રમાણે કરવો. ભવનપતિ અને વ્યંતર દેવો પાંચે વર્ણવાળા હોય છે. જ્યોતિષદેવો રક્તવર્ણવાળા હોય છે. વૈમાનિક દેવો લાલ, સફેદ અને પીળા વર્ણવાળા હોય છે. અહીં દેવોના મુખ્ય ચાર ભેદોને આશ્રયીને વર્ણ જણાવ્યો. તે તે ભેદના

* लोके पिता पूज्यः, पितामहस्तु पूज्यतरः, पितुरपि पूज्यत्वात् । ततः सकलजगतः =समस्तभुवनस्य पितामह इव पितामहः =सकलजगत्पितामहः । अथवा सकलजगतो धर्मः पिता, पालनाभियुक्तत्वात्, तस्यापि भगवान् पिता भगवत्प्रभवत्वाद्धर्मस्येति ।

× મનુષ્યોનો કોઈ વિશેષવર્ણ નિયત ન હોવાથી "સવ્વેસિં" પદથી ટીકામાં દેવોનું જ ગ્રહણ કર્યું છે. કારણ કે દેવોમાં તે તે જાતિમાં વર્ણ નિયત હોય છે.

અવાંતરજાતિના દેવોનો અમુક ચોક્કસ રંગ હોય છે. જેમ કે અસુરકુમારો કાળા રંગના હોય છે. આ વિશેષતા આગમથી જાણી લેવી. (૨૧) સમવસરણમાં બીજા ગઢમાં સર્પ-નોળીયો, હરણ-સિંહ, ઘોડો, પાડો વગેરે તિર્યંચ પ્રાણીઓની સ્થાપના કરવી. ત્રીજા ગઢમાં દેવોના હાથી, મગર, સિંહ, મોર, કલહંસ વગેરેના જેવા આકારવાળા વાહનોની સ્થાપના કરવી. (૨૨)

દીક્ષાર્થીનું સમવસરણ પાસે આગમનઃ—

रइयम्मि समवसरणे, एवं भत्तिविहवाणुसारेण ।
सुइभूओ उ पदेसे, अहिगयजीवो इहं एइ ॥२३॥

આ પ્રમાણે બહુમાનપૂર્વક પોતાની ઋદ્ધિ મુજબ સમવસરણની રચના કર્યા પછી.દ્રવ્યથી અને ભાવથી પવિત્ર બનેલો દીક્ષાર્થી શુભમુહૂર્તે સમવસરણ પાસે આવે. શરીરે ચંદનનું વિલેપન કરવું, શ્વેતવસ્ત્રનું પરિધાન કરવું, આત્મરક્ષા નવકાર મંત્ર જેવી કોઇ પવિત્ર વિદ્યાથી શરીરને સુરક્ષિત બનાવવું એ દ્રવ્યથી પવિત્રતા છે. માનસિક વિશુદ્ધિ ભાવથી પવિત્રતા છે. (૨૩)

દીક્ષાર્થીને વિધિનું કથનઃ—

सुवणगुरुगुणक्खाणा, तम्मी संजायतिव्वसद्धस्स ।
थिहिसासणमाहणं, तओ पवेसो तहिं एवं ॥२४॥

પછી તેની પાસે જિનેશ્વરદેવના રાગજય આદિ ગુણોનું વર્ણન કરવું. જિનેશ્વર ભગવાનના ગુણોના શ્રવણથી જિનેશ્વર ભગવાન પ્રત્યે તીવ્રશ્રદ્ધાળુ બનેલા તેને જિનદીક્ષાનો સ્વીકાર કર્યો પછી ...

જિનોક્ત ચારિત્રનું પાલન કરનાર જૈન સાધુ સિવાય અન્ય કોઈ સાધુને વંદનાદિ ન કરવું, જિન, જૈનસાધુ, અને જિનાગમને વંદનાદિ કરવું. એમ સંક્ષેપથી વિધિ જણાવવો.

અથવા તારી અંજલિમાં પુષ્પો આપવામાં આવશે અને વસ્ત્રથી આંખો ઢાંકી દેવામાં આવશે. તારે તે પુષ્પો ક્ષોભ પામ્યા વિના સમવસરણમાં સ્થાપેલા જિનબિંબ તરફ નાંખવાં. પુત્ર, ધન વગેરે સહિત તારો આત્મા ગુરુને સમર્પિત કરવો. એમ સામાન્યથી વિધિ જણાવવો. વિસ્તારથી તો દીક્ષા આપતાં પહેલાં જ કહી દીધો હોય છે. પછી હવે કહેવાશે તે વિધિથી તેને સમવસરણમાં પ્રવેશ કરાવવો. (૨૪)

દીક્ષાર્થીની શુભાશુભ ગતિને જાણવાનો ઉપાય:—

वरगंधपुप्फदाणं, सियवत्थेणं तहच्छिठयणं च ।
आगइगइविण्णाणं, इमस्स तह पुप्फपाएण ॥२५॥
अभिवाहरणा अण्णे, णियजोगपवित्तिओ य केइत्ति ।
दीवाइजलणमेया, तहुत्तरगुजोगओ चेव ॥२६॥

હાથમાં સુગંધી પુષ્પો આપીને શ્વેતવસ્ત્રથી તેની આંખો પીડા ન થાય તેમ બંધ કરવી (પછી તેને કોઇ જાતનો ભય રાખ્યા વિના સમવસરણમાં બિરાજમાન જિનબિંબ તરફ પુષ્પો ફેંકવાનું કહેવું.) આ પુષ્પપાતથી એની ગતિ (કેવી ગતિમાંથી આવ્યો છે તે) અને આગતિ (કેવી ગતિમાં જશે તે) જાણવી. જો સમવસરણમાં પુષ્પો પડે તો દીક્ષાની આરાધનાથી સુગતિ થશે અને જો સમવસરણની બહાર પડે

તો તેની વિરાધનાથી દુર્ગંતિ થશે. આટલું જ આ (મૂળ) ગ્રંથમાંથી જણાય છે. બાકીનું અન્ય ગ્રંથમાંથી કે વિશિષ્ટ સંપ્રદાયથી જાણી લેવું. (૨૫)

અહીં કેટલાક આચાર્યો કહે છે કે— તે વખતે દીક્ષા-

દીક્ષાર્થીની યોગ્યતા-અયોગ્યતાનો નિર્ણય:—

बाहिं तु पुप्फपाए, चियवंदणचउसरणसुमणमाईणि ।
कारविज्जइ एसो, वारतिगम्मुवरि पडिसेहो ॥२७॥

પુષ્પો સમવસરણની બહાર પડે તો શંકા આદિ અતિચારોની આલોચના, અરિહંતાદિ ચારના શરણનો સ્વીકાર વગેરે વિધિ કરાવવો. પછી ફરી પૂર્વની જેમ પુષ્પપાતનો વિધિ કરાવવો. તેમાં જો સમવસરણમાં પુષ્પો પડે તો દીક્ષાને યોગ્ય છે એવો નિર્ણય થવાથી દીક્ષા આપવી. જો સમવસરણની બહાર પડે તો ફરી પૂર્વની જેમ શંકાદિ અતિચારોની આલોચના વગેરે વિધિ કરાવવો. પછી ત્રીજી વાર પૂર્વોક્ત મુજબ જ પુષ્પપાત કરાવવો. તેમાં જો સમવસરણમાં પડે તો દીક્ષા આપવી અને સમવસરણની બહાર પડે તો દીક્ષા માટે અયોગ્ય હોવાનો નિર્ણય થવાથી દીક્ષા ન આપવી. તેને પછી દીક્ષા આપીશું વગેરે કોમલ વચનોથી દીક્ષાનો પ્રતિષેધ કરવો. (૨૭)

દીક્ષા માટે યોગ્યતાનો નિર્ણય થયા પછી ગુરુએ કરવાનો વિધિ:—

परिसुद्धस्स उ तह पुप्फपायजोगेण दंसणं पच्छा ।
ठितिसाहणमुववूहण, हरिसाइपलोयणं चेव ॥२८॥

સમવસરણમાં પુષ્પો પડવાથી દીક્ષા માટે જેની યોગ્યતા નિશ્ચિત થઈ છે તે જીવને સમ્યગ્દર્શનનું આરોપણ કરવું. સમ્યગ્દર્શનનું આરોપણ એ જ જિનદીક્ષા છે.

આવશ્યક ચૂર્ણિ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વ આરોપણ વિધિ આ પ્રમાણે છે— સર્વવિરતિ આરોપણના વિધિ પ્રમાણે ચૈત્યવંદનાદિ વિધિ કરીને ગુરુએ નીચેનો પાઠ બોલવો અને

પછી સ્થિતિસાધન કરવું. સ્થિતિસાધન એટલે સમ્ય-
ક્ત્વના આચારોનું વર્ણન કરવું. તે આ પ્રમાણે- अज्जप्प
भिइ तुब्भं अरहं देवो, साहवो गुरू, जीवाइपयत्थसद्दहाणं
सम्मत्तं, नो ते कप्पति लोइयतित्थे ण्हाणणपिंडपयाणाई, कप्पइ
पुण तिक्कालं देववंदणाइयं अणुट्ठाणं= "આજથી અરિહંત
તારા દેવ અને સુસાધુઓ તારા ગુરુ છે. જીવાદિ
પદાર્થોની શ્રદ્ધારૂપ સમ્યક્ત્વ છે. લૌકિકતીર્થમાં સ્નાન
પિંડપ્રદાન વગેરે નહિ કરવું જોઈએ. ત્રિકાલ દેવવંદન વગેરે
અનુષ્ઠાનો કરવાં".

અથવા સ્થિતિસાધન એટલે દીક્ષાનો વિધિ કહેવો. જેમકે
હે ભદ્ર! હમણાં તારી આંખે પાટા બાંધ્યા, પુષ્પો નખાવ્યાં
વગેરે જે કરાવ્યું તે દીક્ષા સ્વીકારવાનો વિધિ છે. માટે
તારે આ વિશે બીજી કોઇ શંકા કરવી નહિ. પછી તે
પ્રશંસા કરવી. જેમકે- તું ધન્ય છે! ધર્મને લાયક છે,
તારા દોષો ઘણા ઘટી ગયા છે, કારણ કે ભગવાન પાસે પુષ્પો
પડવાથી તારું કલ્યાણ નજીકમાં છે એવો નિર્ણય થયો છે
અથવા તું ધન્ય છે! કારણ કે સકલ કલ્યાણરૂપ વેલડી
કંદ સમાન ભાગવતી (સમ્યક્ત્વ સ્વીકાર રૂપ) દીક્ષા
પામ્યો છે. દીક્ષા મળવાથી સકલ કલ્યાણો પણ પ્રાપ્ત
ગયા સમજવા. તથા—

धन्नाण निवेसिज्जति, धन्ना गच्छंति पारमेयस्स।
गंतुं इमस्स पारं, पारं दुक्खाण वच्चंति॥
(पं. व. १२४८)

"ભાગ્યશાળીઓ જ આને (-સમ્યક્ત્વને) પ્રાપ્ત કરી શકે છે, ભાગ્યશાળીઓ જ એનો પાર પામે છે. એનો પાર પામીને દુઃખોનો પાર પામે છે."

જિનદીક્ષાના (સમ્યક્ત્વના) આચારો સાંભળતાં તે પ્રમુદિત બને છે કે ઉદાસીન રહે છે વગેરેનું મુખાદિની ચેષ્ટાથી અવલોકન કરવું. (૨૮)

શિષ્યનું આત્મનિવેદન:—

अह तिपयाहिणपुव्वं, सम्मं सुद्धेण चित्तरयणेण ।
गुरुणो णुवेयणं सव्वहेव दढमप्पणो एत्थ ॥२९॥

પછી શિષ્યે ગુરુને ત્રણ પ્રદક્ષિણા આપીને કાલ્પનિક નહિ કિંતુ વાસ્તવિક, નિર્મલ ચિત્ત* રૂપ રત્ન વડે ગુરુને સંપૂર્ણપણે આત્મનિવેદન કરવું. આત્મનિવેદન એટલે હું આપનો સેવક છું, આપ સંસારસમુદ્રમાં ડૂબેલા મારા નાથ છો, એ પ્રમાણે આત્મસમર્પણ કરવું અને પોતાની પાસે ધન વગેરે જે કંઈ હોય તે બધું ગુરુને સમર્પણ કરવું. [અલબત્ત, ગુરુ ત્યાગી હોવાથી ધન વગેરે ગ્રહણ કરે નહિ, પણ શિષ્યની એ ફરજ છે કે તેણે બધું જ ગુરુને સમર્પણ કરી દેવું જોઇએ. આમ કરવાથી ગુરુ સ્વીકાર ન કરે, પણ અવસરે શાસનની રક્ષા આદિ માટે ધનાદિનો ઉપયોગ કરવા ગુરુ તેને કહી શકે. ધન વગેરે ગુરુને સમર્પણ કર્યું હોય

* અર્થાત્ ચિત્ત દેખાવથી નહિ, કિંતુ વાસ્તવિક નિર્મલ હોવું જોઇએ.

તો ગુરુ અવસરે સંકોચ વિના તેને શાસનરક્ષા આદિ માટે ધનાદિનો ઉપયોગ કરવા કહી શકે, અન્યથા સંકોચ થાય. શ્રાવકની ભાવના એ જ હોવી જોઇએ કે ધન વગેરે મારી વસ્તુનો પહેલો ઉપયોગ શાસન માટે, પછી મારા માટે.] (૨૯)

આત્મનિવેદનનું મહત્ત્વ—

एसा खलु गुरुभत्ती, उक्कोसो एस दाणधम्मो उ।
भावविसुद्धीइ दढं, इहरा विय बीयमेयस्स ॥३०॥

આ આત્મનિવેદન જ ગુરુભક્તિ છે. કહ્યું છે કે:-

का भक्तिस्तस्य येनात्मा, सर्वथा न नियुज्यते।
अशक्तेः कार्यमेवाहु-रंशेनाप्यनियोजनम् ॥

"જે પોતાનો આત્મા (ગુરુને) સર્વથા સમર્પિત કરતો નથી તેની શું ભક્તિ છે? અર્થાત્ તેની ભક્તિ નથી. પોતાના આત્માનું આંશિક પણ સમર્પણ ન કરવું એ અશક્તિનું કાર્ય છે એમ (જ્ઞાનીઓ) કહે છે."

ગુરુભક્તિ સદા કરવી જોઇએ. કારણ કે ગુરુના ઉપકારનો બદલો વાળી શકાય તેમ નથી, અને ગુરુભક્તિ મહાન ફળ આપનારી છે. આ બે મુદ્દાનું સમર્થન કરનાર પાઠ પ્રમાણે છે. तिण्हं दुप्पडियारं समणाउसो, तं जहा-अम्मापि रस्स गुरुस्स भत्तिस्स= (સ્થા૦ અ૦ ૨ ઉ૦ ૧ સૂ૦ ૧૩) હે આયુષ્યમાન શ્રમણ! "માતા-પિતા, ધર્માચાર્યો અને સ્વામી (આજીવિકામાં મદદરૂપ બન... વગેરે) ત્રણના ઉપકારનો બદલો વાળવો દુઃશકય છે."

गुरुभक्तेः श्रुतज्ञानं, भवेत् कल्पतरूपमम्।
लोकद्वितयमाविन्यस्ततः स्युः सर्वसंपदः ॥

"ગુરુભક્તિથી કલ્પતરુ સમાન શ્રુતજ્ઞાન થાય છે. તેનાથી આ લોક અને પરલોકમાં થનારી સર્વ પ્રકારની સંપત્તિ મળે છે."

આ આત્મનિવેદન જ ઉત્તમ દાનધર્મ છે. બીજી વસ્તુ આપવાથી તે એક જ વસ્તુ આપી શકાય, જ્યારે આત્મનિવેદન કરવાથી તો બધું જ આપ્યું ગણાય: ધર્મીએ દાનધર્મ કરવો જોઈએ. કારણ કે તે મહાન ફળ આપે છે. કહ્યું છે કે—

दानात् कीर्तिः सुधाशुभ्रा, दानात्सौभाग्यमुत्तमम् ।
दानात् कामार्थमोक्षाः स्यु–र्दानधर्मो परस्ततः ॥

"દાનથી ચંદ્ર જેવી નિર્મલ કીર્તિ થાય છે, દાનથી ઉત્તમ સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, દાનથી કામ (-સંસારસુખ), ધન અને મોક્ષ મળે છે. આથી દાનધર્મ શ્રેષ્ઠ છે"

આ આત્મનિવેદન અતિશય વિશુદ્ધભાવથી કરવું જોઈએ. વિશુદ્ધભાવથી જ કરેલું આત્મનિવેદન ઉત્કૃષ્ટ દાનધર્મ છે.

આત્મનિવેદનમાં કીર્તિ આદિની અપેક્ષા રાખવાથી ભાવ મલિન બની જાય છે. આથી આત્મનિવેદનમાં કીર્તિ આદિની અપેક્ષા નહિ રાખવી જોઈએ.

પ્રશ્ન:— વિશુદ્ધ ભાવ વિના કરેલું આત્મનિવેદન સર્વથા નિષ્ફળ બને છે ?

ઉત્તર:— ના, વિશુદ્ધ ભાવ વિના કરેલું આત્મનિવેદન ઉત્કૃષ્ટ દાનધર્મનું (=વિશુદ્ધ ભાવવાળા આત્મનિવેદનનું) બીજ છે. અર્થાત્ તેમાંથી ભવિષ્યમાં વિશુદ્ધભાવવાળું આત્મ-

સાચી દીક્ષાનાં ચિહ્નો બતાવે છે:

अहिगयगुणसाहम्मियपीई बोह गुरुभत्तिवुड्ढी य।
लिंगं अत्ताभिगामी, पइदियहं सम्मदिक्खाए ॥३७॥

સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્દર્શનની સાથે પ્રગટેલા શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા, આસ્તિક્ય, શુશ્રૂષા, ધર્મરાગ અને દેવ-ગુરુની વૈયાવચ્ચ વગેરે દીક્ષાના ગુણો, સાધર્મિક પ્રેમ, જીવાદિ તત્ત્વોનો બોધ અને ગુરુભક્તિ એ ચારની પ્રતિદિન વૃદ્ધિ એ સાચી દીક્ષાનું ચોક્કસ લક્ષણ છે. અર્થાત્ જેનામાં આ ચારની વૃદ્ધિ દેખાય તેની દીક્ષા અવશ્ય સાચી છે—સફળ છે અને જેનામાં આનાથી વિપરીત દેખાય તેની દીક્ષા ખોટી છે-નિષ્ફળ છે. (૩૭)

પ્રસ્તુત સમ્યગ્દર્શન વગેરે ગુણોની વૃદ્ધિનું કારણ:—

परिसुद्धभावओ तह, कम्मखओवसमजोगओ होइ।
अहिगयगुणवुड्ढी खलु, कारणओ कज्जभावेण ॥३८॥

દીક્ષાસ્વીકારરૂપ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયથી સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણો ઉપર આવરણરૂપ કર્મોનો ક્ષયોપશમ થાય છે. એ કર્મક્ષયોપશમથી પ્રસ્તુત સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણોની વૃદ્ધિ અવશ્ય થાય છે. કારણથી કાર્ય થાય એ નિયમ છે. (સંપૂર્ણ) કારણ હાજર હોય અને કાર્ય ન થાય એ બને જ નહિ. એટલે અહીં જેની દીક્ષા સાચી છે તેને વિશુદ્ધ અધ્યવસાય અવશ્ય હોય. (સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી તો વિશુદ્ધ અધ્યવસાય એ જ દીક્ષા* છે)

---

* परिशुद्धभावतः-अतिशुद्धाध्यवसायात् तथेति-तथाप्रकाराद्, दीक्षाप्रतिपत्तिरूपादित्यर्थः। આમ સમ્યગ્ દીક્ષા સ્વીકાર એ જ વિશુદ્ધ ભાવ છે. અથવા વિશુદ્ધભાવ એજ સમ્યગ્ દીક્ષા છે. આથી

એ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયથી સમ્યગ્દર્શનાદિગુણોને રોકનારા કર્મોનો ક્ષયોપશમ અવશ્ય થાય છે. એ કર્મક્ષયોપશમથી સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણોની વૃદ્ધિ અવશ્ય થાય છે. માટે સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણોની વૃદ્ધિ સાથી દીક્ષાનું લિંગ—ચિહ્ન છે.

સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણોની વૃદ્ધિમાં કર્મક્ષયોપશમ કારણ છે, અને દીક્ષારૂપ વિશુદ્ધભાવ કારણનું કારણ છે, અર્થાત્ કર્મક્ષયોપશમનું કારણ બનવા દ્વારા કારણ છે. (૩૮)

સાધર્મિકપ્રેમની વૃદ્ધિનું કારણ:—

धम्मम्मि य वहुमाणा, +पहाणभावेण तदणुरागाओ।
×साहम्मियपीतीए, उ हंदि वुड्ढी धुवा होइ ॥३९॥

દીક્ષિતને ધર્મ ઉપર બહુમાન-પક્ષપાત છે અને સાધર્મિકો ધર્મને પ્રધાન માનનારા છે. આથી દીક્ષિતને સાધર્મિકો ઉપર સ્નેહ થાય છે. સાધર્મિકસ્નેહના કારણે સાધ-

---

૪ ટીકામાં तत्र दीक्षारूपविशुद्धभावः कारणकारणं, कर्मक्षयोपशमस्तु कारणं એમ વિશુદ્ધભાવને દીક્ષારૂપ જણાવ્યો છે.

+ प्रधानभावेन-प्राधान्याच्च, धर्मप्रधानत्वात् साधर्मिकाणामिति हृदयम्। આનાથી એ સિદ્ધ થાય છે કે બંને ધર્મને પ્રધાન માનનારા હોય તો જ પરસ્પર સાધર્મિક સંબંધ વાસ્તવિક થાય છે. એક ધર્મને પ્રધાન માને પણ બીજો ધર્મને પ્રધાન ન માને તો તેની સાથે સાધર્મિક સંબંધ ન થઈ શકે. એક ધર્મને પ્રધાન ન ાને પણ બીજો ધર્મને પ્રધાન માને તો પણ તેની સાથે સાધર્મિક સંબંધ ન થઇ શકે.

× साधर्मिकप्रीतेः-समानधर्मजनविषयप्रेमजन्यवात्सल्यस्य, कारणे कार्योपचारात्।

"મદ અને મદન ઉપર વિજય મેળવનાર, મન-વચન-કાયાના વિકારોથી રહિત, અને ભૌતિક આકાંક્ષાઓથી રહિત સાધુઓને અહીં જ મોક્ષ છે." (૪૩)

જિનદીક્ષાવિધિનું મહત્ત્વઃ—

जिणदीक्खाविहाणमेयं, भाविज्जंतं तु तन्तणीतीए ।
सइ अपुणबंधगाणं, कुग्गहविरहं लहुं कुणइ ॥४४॥

આ જિનદીક્ષાવિધિની આગમ પ્રમાણે વિચારણા પણ સકૃદ્બંધક અને અપુનર્બંધકના કદાગ્રહનો ત્યાગ જલદી કરે છે. (જો વિચારણાથી પણ આટલો લાભ થાય છે તો આચરણાથી અવશ્ય અધિક લાભ થાય.)

જે યથાપ્રવૃત્તિકરણથી ગ્રંથિદેશે આવી ગયો છે, પણ ગ્રંથિનો ભેદ નહિ કરે અને ફરી એકવાર કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ કરશે તે સકૃદ્બંધક છે. જે યથાપ્રવૃત્તિકરણથી ગ્રંથિદેશે આવી ગયો છે, તથા ફરી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિનો બંધ નહિ કરે અને ગ્રંથિભેદ કરશે તે જીવ અપુનર્બંધક છે. આ બંનેને ગ્રંથિભેદ થયો ન હોવાથી (=સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થઈ ન હોવાથી) કદાગ્રહ સંભવે છે, પણ અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિ વગેરે જીવોને કદાગ્રહ ન હોય.

પ્રશ્નઃ- અહીં સકૃદ્બંધક અને અપુનર્બંધક એ બેનો જ ઉલ્લેખ કેમ કર્યો ? માર્ગાભિમુખ અને માર્ગપતિતનો ઉલ્લેખ કેમ ન કર્યો ? શું તેમને કુગ્રહ ન હોય ?

ઉત્તરઃ- માર્ગાભિમુખ અને માર્ગપતિતમાં કદાગ્રહનો સંભવ હોવા છતાં જિનદીક્ષાવિધિની ભાવનામાત્રથી તેમના

અહનો ત્યાગ ન થાય. આથી અહીં (૪૪મી ગાથામાં) એનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી *

ૃદ્બંધક અને અપુનર્બંધકને ભાવસમ્યક્ત્વ ન હોવાથી યસંમ્યક્ત્વનું આરોપણ કરી દીક્ષા આપવામાં આવે છે.

મૂળગાથામાં 'વિરહ' શબ્દના પ્રયોગથી આ ગ્રંથની ના આચાર્ય શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે કરી છે એમ ણાવ્યું છે. કારણ કે તેઓશ્રીના દરેકગ્રંથમાં 'વિરહ' શબ્દનો યોગ હોવાથી 'વિરહ'શબ્દ તેમના ગ્રંથોની નિશાની છે. (૪૪)

અહીંમુદ્રિતપ્રતમાં मार्गाभिमुखमार्गपतितयोस्तु कुमहर्सभवेऽपि याग एव तद्भावनामाग्रसाध्य इत्यत उक्त सकृद्वन्धकापुर्नबन्धकयोरिति । આ પ્રમાણે પાઠ છે. અહીં મને અશુદ્ધિ 'જણાય तद्भावनामाग्रसाध्यः ના સ્થાને तद्भावनामात्रासाध्यः એમ ઠ હોવો જોઇએ એવી કલ્પના કરીને તે પ્રમાણે અહીં ગુજરાતીમાં ર્થ લખ્યો છે. આવી કલ્પના કરવાનું કારણ એક જ છે કે ટીકાકારની ષ્ટિએ માર્ગાભિમુખ અને માર્ગપતિત અવસ્થા અપુનર્બંધકથી ઉતરતી ટાની છે. પ્રસ્તુત ગ્રંથના ત્રીજા પંચાશકની ત્રીજી અને સાતમી ગાથાની કા જોવાથી આ બાબત સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. તથા અહીં મૂળ થામાં સકૃદ્બંધક-અપુનર્બંધકનો ઉલ્લેખ કર્યો છે અને માર્ગાભિમુખ માર્ગપતિતનો ઉલ્લેખ નથી કર્યો. માર્ગાભિમુખ અને માર્ગપતિત કૃદ્બંધકથી પણ ઉતરતી કોટિના સિદ્ધ થાય છે.

૩ ચૈત્યવંદનવિધિ પંચાશક

બીજા પંચાશકમાં જિનદીક્ષાનો વિધિ કહ્યો. જિનદીક્ષાનો સ્વીકાર કરનારે પ્રતિદિન જિનમૂર્તિ સમક્ષ ચૈત્યવંદન કરવું જોઈએ. આથી અહીં ચૈત્યવંદનનો વિધિ કહેવા મંગલ વગેરેનો નિર્દેશ કરે છે:—

नमिऊण वद्धमाणं, सम्मं वोच्छामि वंदणविहाणं ।
उक्कोसाइतिभेयं, मुद्दाविण्णासपरिसुद्धं ॥ १ ॥

શ્રી વર્ધમાન સ્વામીને ભાવથી નમસ્કાર કરીને મુદ્રાઓની વિધિથી પરિશુદ્ધ ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને જઘન્ય એમ ત્રણ પ્રકારના *વંદનનો વિધિ કહીશ. (૧)

ચૈત્યવંદનના ત્રણ પ્રકાર:—

णवकारेण जहण्णा, दंडगथुइजुयल मज्झिमा णेया ।
संपुण्णा उक्कोसा, विहिणा खलु वंदणा तिविहा ॥२॥

(ण० ज०=) સ્તુતિપૂર્વક નમસ્કાર જઘન્ય વંદન છે. (दं० म०) +અરિહંતચેઈયાણં અને સ્તુતિ એ બે મધ્યમ વંદન છે.

મધ્યમ ચૈત્યવંદનની આ વ્યાખ્યા નીચેની બૃહત્કલ્પની ગાથાના આધારે કરે છે.

निस्सकडमनिस्से वा, वि चेइए सव्वहिं थुई तिन्नि ।
वेलं च चेइयाणि य, णाउं एक्किक्किया वा वि ॥१८०४॥

“કોઈ એક ગચ્છનું મંદિર હોય કે સર્વ ગચ્છ માટે સાધારણ મંદિર હોય—એ બધા મંદિરોમાં ત્રણ સ્તુતિથી

---

* આ પંચાશકમાં બધા સ્થળે ‘વંદન’ શબ્દથી ચૈત્યવંદન સમજવું.

+ નમુત્થુણં, અરિહંતચેઇયાણં, લોગસ્સ પુક્ખરવરદીવડ્ઢે, સિદ્ધાણં–બુદ્ધાણં એ પાંચની દંડક સંજ્ઞા છે. અહીં એક દંડક અને એક સ્તુતિ એ બે મળીને મધ્યમવંદન છે. એટલે ‘દંડક’ શબ્દથી અરિહંતચેઇયાણં સમજી શકાય છે. કારણ કે તેના પછી સ્તુતિ આવે છે.

ચૈત્યવંદન કરવું. સમય અને ચૈત્યોને જાણીને, અર્થાત્ ચૈત્યો ઘણા હોય અને બધે ત્રણ સ્તુતિ કરવાથી સમય પહોંચે તેમ ન હોય તો બધે એક એક સ્તુતિથી ચૈત્યવંદન કરે."

[આ ગાથાની સાક્ષી આપવાનો ભાવ એ છે કે આમાં મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એમ બે પ્રકારનું ચૈત્યવંદન બતાવ્યું છે. તેમાં ત્રણ સ્તુતિથી ચૈત્યવંદન ઉત્કૃષ્ટ છે અને એક સ્તુતિથી મધ્યમ છે. કારણ કે એક સ્તુતિથી થતા ચૈત્યવંદનમાં અરિહંતચેઈયાણં રૂપ એક દંડક સૂત્ર અને એક સ્તુતિ થાય છે.]

કેટલાક કહે છે કે- પાંચ દંડક સૂત્ર-અને ચાર સ્તુતિથી મધ્યમ ચૈત્યવંદન થાય છે.

(संपुण्णा उक्कोसा=) સંપૂર્ણ વંદન ઉત્કૃષ્ટ ચૈત્યવંદન છે, અર્થાત્ પાંચ દંડક સૂત્ર, ત્રણ સ્તુતિ અને પ્રણિધાન (જયવીયરાય) ના પાઠથી ઉત્કૃષ્ટ ચૈત્યવંદન થાય છે.

પ્રશ્ન:- પાંચ દંડકથી થતા દેવવંદનમાં ચાર સ્તુતિ આવે છે. જ્યારે અહીં ત્રણ સ્તુતિ કેમ કહી છે?

ઉત્તર:- કેટલાક ત્રણ સ્તુતિ જ માને છે, ચોથી સ્તુતિ અર્વાચીન (-નવી થયેલી) છે એમ માને છે. આથી અહીં ત્રણ સ્તુતિ માનનારના મત પ્રમાણે ત્રણ સ્તુતિ કહી છે.

પ્રશ્ન- કેટલાક ત્રણ સ્તુતિ શાના આધારે માને છે?

ઉત્તર- વ્યવહાર ભાષ્યની નીચેની ગાથાના આધારે માને છે.

तिन्नि वा कड्ढई जाव, थुईओ तिसिलोगिया ।
ताव तत्थ अणुन्नायं, कारणेण परेणऽवि (ઉ૦ ૯ ગા૦ ૭૩)

અપુનર્બંધકનું લક્ષણઃ—

पावं न तिव्वभावा, कुणइ ण वहु मण्णई भवं घोरं।
उचियट्ठिइं च सेवइ, सव्वत्थ वि अपुणबंधोत्ति ॥४॥

અપુનર્બંધક જીવ હિંસાદિ પાપ તીવ્રભાવથી-ગાઢ સંક્લિષ્ટપરિણામથી ન કરે, ભયંકર સંસાર ઉપર બહુમાન ન રાખે, દેશ-કાલ આદિ સંયોગોની અપેક્ષાએ દેવ, ગુરુ, અતિથિ, માતા-પિતા આદિ બધા વિશે ઔચિત્યનું પાલન કરે=દેવાદિને +અનુરૂપ સેવા-ભક્તિ કરે.×

પ્રશ્નઃ- અપુનર્બંધક તીવ્રભાવથી પાપ ન કરે તેનું શું કારણ ?

ઉત્તરઃ- અત્યંત પ્રબળ મિથ્યાત્વ આદિ કર્મોના ક્ષયોપશમથી આત્મામાં અમુક પ્રકારની નિર્મલતા થઈ હોવાથી અપુનર્બંધક જીવ તીવ્રભાવથી પાપ ન કરે. તેવા પ્રકારના કર્મના ઉદયથી પાપ કરે, પણ મંદભાવથી કરે.

પ્રશ્નઃ- અપુનર્બંધકને સંસાર ઉપર બહુમાન કેમ ન હોય?

ઉત્તરઃ- તેને ભવની ભયાનકતાનું ભાન થઈ ગયું હોય છે. અપુનર્બંધક જીવ માર્ગાનુસારીપણાની સંમુખ હોવાથી તેનામાં આ ગુણો સ્વાભાવિક હોય છે.

પ્રશ્નઃ- અપુનર્બંધકમાં ગુણો સ્વાભાવિક હોય છે એ બરોબર, પણ માર્ગાનુસારીપણાની સંમુખ અવસ્થા સ્વાભાવિક હોય છે કે કોઈના ઉપદેશથી-પ્રેરણાથી આવે છે?

+ उचितस्थितिम्-अनुरूपप्रतिपत्तिम् ।

× યો. શ. ગા. ૧૩, ઉ. ર. ગા. ૨૨.

ઉત્તર:- તેનામાં મયૂરશિશુના દૃષ્ટાંતથી માર્ગાનુસારી, પણું સ્વાભાવિક હોય છે. જેમ મોરના બચ્ચાને ચિતરવાની જરૂર પડતી નથી, તે પોતાની યોગ્યતાથી સ્વાભાવિકપણે જ રંગીન હોય છે, તેમ અપુનર્બંધક જીવ તેના આત્મામાં થયેલા કર્મહ્રાસથી સ્વાભાવિકપણે જ માર્ગાનુસારીપણાની સંગુણ હોય છે. (૪)

સમ્યગ્દષ્ટિનું લક્ષણ:—

सुस्सूस धम्मराओ, गुरुदेवाणं जहासमाहीए ।
वेयावच्चे णियमो, सम्मद्दिट्ठिस्स लिंगाइं ॥५॥

ધર્મશાસ્ત્રને સાંભળવાની ઇચ્છા, મારે દેવ અને ગુરુનું કાર્ય અવશ્ય કરવું એવા આગ્રહરૂપ શુભઅનુષ્ઠાનો પ્રત્યે અનુરાગ અને (जहा०=) સ્વશક્તિ અને સંયોગ આદિ પ્રમાણે દેવ-ગુરુની વૈયાવચ્ચનો—મારે દેવ અને ગુરુનું અમુક કાર્ય અવશ્ય કરવું એવા આગ્રહરૂપ નિયમ એ ત્રણ સમ્યગ્દષ્ટિનાં લક્ષણો છે.*

સંગીતપ્રિય (યુવાન, સંગીતમાં ચતુર, સ્ત્રીયુક્ત અને કામી) પુરુષને દિવ્ય સંગીત સાંભળવામાં જે રાગ હોય તેનાથી પણ અધિક રાગ સમ્યગ્દષ્ટિને ધર્મશ્રવણમાં હોય. સામગ્રીની ખામીના કારણે કુશલ અનુષ્ઠાનો ન કરી

* પો૦ ૧૧ ગા. ૧ વગેરે, યો. બિં. ગા. ૨૫૩ વગેરે, યો. શ૦ ગા. ૧૪, ઉ. ર. ગા. ૨૩

ફલ પ્રવૃત્તિ કરે છે. જેમ કે માષતુષ મુનિ. તેઓને આત્મા, મોક્ષ, મોક્ષમાર્ગ આદિનો વિશેષ બોધ ન હોવા છતાં ગુર્વાજ્ઞાના પાલનથી મોક્ષ પામી ગયા. જો વિશેષબોધથી રહિત પણ માર્ગાનુસારી જીવની મોક્ષને અનુકૂળ પ્રવૃત્તિ હોય તો વિશેષબોધથી યુક્ત માર્ગાનુસારી જીવની સુતરાં મોક્ષને અનુકૂળ પ્રવૃત્તિ હોય. આમ માર્ગાનુસારી જીવ અવશ્ય મોક્ષ પામે છે. કારણ કે તેને ચારિત્રાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થયેલો હોય છે. ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયોપશમ વિના માર્ગાનુસારીપણું આવી શકતું નથી. ચારિત્રમોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ મોક્ષનું અવંધ્ય (સફળ) કારણ છે.

(૨) શ્રદ્ધાળુઃ— શ્રદ્ધાળુ એટલે મોક્ષ અને મોક્ષમાર્ગ પ્રત્યે તાત્ત્વિક શ્રદ્ધાવાળો–રુચિવાળો. ધનના અર્થીને નિધાન પ્રત્યે અને નિધાનને ગ્રહણ કરવાની વિધિના ઉપદેશ પ્રત્યે જેવી શ્રદ્ધા-રુચિ હોય, તેવી શ્રદ્ધા–રુચિ ચારિત્રીને મોક્ષ અને મોક્ષમાર્ગ પ્રત્યે હોય છે. કારણ કે તેનામાં તાત્ત્વિક શ્રદ્ધાને રોકનાર દર્શનમોહ આદિ કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોય છે.

(૩) પ્રજ્ઞાપનીયઃ— પ્રજ્ઞાપનીય એટલે સમજાવી શકા[illegible]. પ્રજ્ઞાપનીય જીવ અનાભોગ આદિના કારણે વિપરીત [illegible] ગીતાર્થ મહાપુરુષ તેની ભૂલ સમજાવે [illegible] સ્વીકાર કરી લે, અને વિપરીત [illegible] જેમ કોઈ પુરુષ નિધાન ગ્રહણ [illegible] સમજાવે તો તુરત પોતાની [illegible] પ્રજ્ઞાપનીયના [illegible]

કદાગ્રહ છે. શ્રદ્ધાળુ ચારિત્રીમાં દર્શનમોહનો વિશિષ્ટ પ્રકારે ક્ષયોપશમ થયો હોવાથી +કદાગ્રહ હોતો નથી. આથી ચારિત્રી પ્રજ્ઞાપનીય-સુખે સમજાવી શકાય તેવો હોય છે. જે જીવ માર્ગાનુસારી અને શ્રદ્ધાળુ હોય તે અવશ્ય પ્રજ્ઞાપનીય હોય છે. એટલે જેનામાં પ્રજ્ઞાપનીયતા ગુણ નથી તે જીવ નથી ચારિત્રી અને નથી તો શ્રદ્ધાળુ.

(૪) ×ક્રિયાતત્પર- ચારિત્રી માર્ગાનુસારી અને શ્રદ્ધાળુ હોવાના કારણે જેમ પ્રજ્ઞાપનીય હોય છે, તેમ મોક્ષસાધક અનુષ્ઠાનો આચરવામાં નિધાન ગ્રહણ કરનાર પુરુષની જેમ તત્પર રહે છે. અર્થાત્ નિધાનની ઇચ્છાવાળો જીવ નિધાન

+ ચારિત્રીને પણ જીવાદિ તત્ત્વો વિશે મતિમોહ થઇ જાય એ સંભવિત છે. મતિમોહ થઇ જાય ત્યારે બીજાના સમજાવવાથી મારી ભૂલ છે એમ સમજમાં આવવા છતાં અહંકાર આદિના કારણે કદાગ્રહથી પોતાનું માનેલું ન છોડે તો મિથ્યાત્વી બને છે. હવે એવું પણ બને કે પોતાની માન્યતાને ખોટી ઠરાવવા સામો માણસ જે દલીલો આપતો હોય તે દલીલો પોતાને ઠીક ન લાગતી હોય અને અમુક અમુક કારણોથી મારું માનેલું સાચું છે-જિનોક્ત છે એમ હાર્દિકપણે લાગતું હોય એથી પોતાનું માનેલું ન છોડે તો મિથ્યાત્વી ન બને. આથી જ જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ અને શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર એ બંને પોતપોતાની માન્યતામાં મક્કમ રહેવા છતાં મિથ્યાત્વી ન બન્યા. (ધર્મસંગ્રહ આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વના વર્ણનના આધારે.)

× एवशब्दोऽवधारणे, क्रियापर एव, नाक्रियापरोऽपि, सत्क्रियारूपत्वाच्चारित्रस्य ।

તે જીવોને તેનો તેનો ધર્મોપદેશ કરે. મોક્ષમાર્ગથી વિપરીત ઉપદેશનો ત્યાગ કરીને આગમોક્ત જ ધર્મોપદેશ કરે. આવા જીવની આવી દેશના શુદ્ધ દેશના છે. આમાં નીચે પ્રમાણે છ મુદ્દા આવે છે.

(૧) ગુરુ પાસે સારી રીતે અભ્યાસ કરીને પરમાર્થવેદી બનવું જોઈએ.

(૨) ધર્મોપદેશ આપવા માટે ગુરુની અનુજ્ઞા મળવી જોઈએ.

(૩) સ્વપક્ષ-પરપક્ષમાં રાગ-દ્વેષનો ત્યાગ જોઈએ.

(૪) અયોગ્ય જીવોને ઉપદેશ ન આપવો જોઈએ.

(૫) યોગ્ય જીવોને પણ તેમની યોગ્યતા મુજબ જ ઉપદેશ આપવો જોઈએ.

(૬) જિનાજ્ઞાવિરુદ્ધ ઉપદેશ ન થઈ જાય તેની પૂર્ણ કાળજી જોઈએ.

(૪) સ્ખલિતપરિશુદ્ધિઃ- શ્રદ્ધાળુ જીવ પ્રમાદ આદિથી ચારિત્રમાં લાગેલા અતિચારોની આલોચનાથી શુદ્ધિ કરી લે છે.×

ગુણાનુરાગનાં લક્ષણોઃ— (૧) જ્ઞાનાદિગુણોને મલિન કરનાર દુષ્ટપ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરે. (૨) બીજાઓના મોટા પણ દોષોની ઉપેક્ષા કરી નાના પણ ગુણની મહાન ગુણ તરીકે પ્રશંસા કરે. (૩) પોતાના મહાન અને ઘણા પણ ગુણો તરફ ઉપેક્ષા કરે અને નાના પણ દોષને મહાન તરીકે જોઈને પોતાની નિંદા કરે. (૪) મેળવેલા-પ્રાપ્ત થયેલા જ્ઞાનાદિ

× શ્રદ્ધાના વિધિસેવા આદિ લક્ષણો માટે જુઓ ધ૦ પ્ર૦ ગા૦ ૯૦ વગેરે.

ગુણોનું કાળજીથી રક્ષણ કરે. (૫) ગુણીજનના સંગથી આનંદ અનુભવે. (૬) અધિક ગુણોને મેળવવા ભાવપૂર્વક ઉદ્યમ કરે. (૭) અન્ય ઉપર ગુણના કારણે જ રાગ કરે. આથી જ સ્વજન, બંધુ, ઉપકારી, એક સમુદાયના સાધુ વગેરે પણ જો નિર્ગુણ હોય તો તેમના ઉપર રાગ ન કરે. અલબત્ત, કરુણાભાવનાથી નિર્ગુણી સ્વજનાદિને ગુણી બનાવવા ઉપદેશ આદિથી શક્ય પ્રયત્ન કરે, છતાં જો ગુણી ન બને તો તેમની ઉપેક્ષા કરે, એટલે કે તેમના ઉપર રાગ ન કરે. કારણ કે ગુણના યોગે જ થતો રાગ લાભ કરે છે. નિર્ગુણી ઉપર સ્વજનાદિના કારણે થતો રાગ નુકશાન કરે છે. છતાં તેમના ઉપર દ્વેષભાવ પણ ન કરે. એટલે શક્ય પ્રયત્ન કરવા છતાં ગુણી ન બને-સુધરે નહિ તો તેમના પ્રત્યે રાગદ્વેષથી રહિત બને છે-ઉપેક્ષા ધારણ કરે છે.

×ગુણાનુરાગનું ફલઃ— ગુણાનુરાગથી નવા ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે. પ્રાપ્ત ગુણોની રક્ષા-શુદ્ધિ-વૃદ્ધિ થાય છે. કદાચ તેવા કર્મ આદિના કારણે આ ભવમાં નવા ગુણોની પ્રાપ્તિ ન થાય તો ભવાંતરમાં નવા ગુણો બહુ જ સુલભ બને છે. (૬)

અપુનર્બંધક આદિ સિવાયના જીવોમાં ચૈત્યવંદનની અયોગ્યતાઃ—

एते अहिगारिणो इह, ण उ सेसा दव्वओ वि जं एसा ।
इयरीए जोग्गयाए, सेसाण उ अप्पहाणत्ति ॥७॥

× ગુણાનુરાગના ફલ અને લક્ષણ માટે જુઓ ધ૦ પ્ર૦ ગા. ૧૨૧ વગેરે

(૨) અગ્રપૂજાઃ—ભગવાન સમક્ષ થોડા દૂર ઊભા રહી પૂજા થાય તે.

(૩) ભાવપૂજાઃ—સ્તુતિ અને ચૈત્યવંદન એ ભાવપૂજા છે.

પૂજાના અનેક પ્રકારો છે. એમાં આઠ પ્રકારો અષ્ટપ્રકારી પૂજા તરીકે પ્રસિધ્ધ છે. અષ્ટપ્રકારી પૂજાનો અંગપૂજા ને અગ્ર પૂજામાં સમાવેશ થાય છે. જલ-ચંદન-પુષ્પ-ધૂપ દીપ-અક્ષત નૈવેદ્ય-ફલ એ આઠથી થતી પૂજા અષ્ટપ્રકારી કેવાય છે. તેમાં જલ-ચંદન-પુષ્પ એ ત્રણેનો અંગપૂજામાં માવેશ થાય છે. કારણ કે એ ત્રણ પૂજા ભગવાનના અંગને શીને થાય છે. બાકીની ધૂપ આદિ પાંચ પૂજા અગ્રપૂજા . કારણ કે ભગવાનના સ્પર્શ વિના ભગવાન સમક્ષ ય છે.

પૂજાના દ્રવ્યપૂજા અને ભાવપૂજા એમ બે પ્રકારો છે. વ્યથી (બાહ્ય વસ્તુથી) થતી પૂજા દ્રવ્યપૂજા છે. દ્રવ્ય વિના વળ ભાવથી થતી પૂજા ભાવપૂજા છે. અંગપૂજા અને ગ્રપૂજા અથવા તો અષ્ટપ્રકારી પૂજા દ્રવ્યપૂજા છે. સ્તુતિ-ત્યવંદન ભાવપૂજા છે.

૫-અવસ્થાત્રિક-

ભગવાનની પિંડસ્થ પદસ્થ અને રૂપાતીત એ ત્રણ વસ્થાનું ચિંતન કરવું તે અવસ્થાત્રિક.

(૧) પિંડસ્થઃ-પિંડસ્થ અવસ્થામાં ભગવાનની જન્મ, જ્ય અને શ્રમણ એ ત્રણ અવસ્થાઓનું ચિંતન કરવાનું . જન્મ અવસ્થામાં ભગવાનના જન્મ સમયે ૫૬ દિગ્કુમા-

રિકાઓ આવીને પ્રસૂતિકાર્ય કરે છે. ઇંદ્રનું સિંહાસન કંપે છે, ઇંદ્રો અને દેવતાઓ ભગવાનને મેરુ પર્વત ઉપર લઈ જઈને જન્માભિષેક કરે છે...દિક્કુમારિકાઓ, ઇંદ્રો, દેવતાઓ ભગવાનની આવી ભક્તિ કરે છે છતાં ભગવાનના અંતરમાં એ બદલ જરાય ગર્વ થતો નથી. આવી બીજી પણ જન્મ સમયની અનેક બાબતોનું ચિંતન કરવું જોઈએ. રાજ્યાવસ્થામાં ભગવાન રાજ્ય કરતા હોવા છતાં વિરાગભાવે રહે છે અનિચ્છાએ "ચારિત્ર મોહનીય કર્મો ખપાવવા માટે જ" રાજ્ય ચલાવે છે વગેરેનું ચિંતન કરવું જોઈએ. શ્રમણ અવસ્થામાં ભગવાન દીક્ષા લીધા પછી અપ્રમત્તપણે ચારિત્રનું પાલન કરે છે, ઘોર પરિષહો સહન કરે છે, ઘાતી કર્મો ખપાવીને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે વગેરેનું ચિંતન કરવું જોઈએ.

(૨) **પદસ્થ:**– કેવલજ્ઞાન પછીની અવસ્થા પદસ્થ અવસ્થા છે. પદસ્થ અવસ્થામાં ભગવાન કેવળજ્ઞાનથી ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન એ ત્રણે કાળનું સઘળું જાણે છે. ધર્મતીર્થની સ્થાપના કરે છે. દરરોજ બે પહોર દેશના આપીને જીવોને ધર્મ પમાડે છે વગેરે ચિંતવવું જોઈએ.

૩ **રૂપાતીત:**– રૂપાતીત એટલે સિદ્ધ અવસ્થા. અરિહંત ભગવાન ઘાતી–અઘાતી સઘળા કર્મો ખપાવીને સિદ્ધ બને છે-મોક્ષમાં જાય છે. હવે તેમને જન્મ નહિ, મરણ નહિ, શરીર નહિ, કોઈ જાતનું જરા પણ દુઃખ નહિ, અનંત અવ્યાબાધ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે વગેરે ચિંતવવું.

૬ દિશિત્યાગત્રિક

ચૈત્યવંદન આદિમાં ભગવાનની મૂર્તિ જે દિશામાં હોય તે દિશામાં ભગવાન સમક્ષ દૃષ્ટિ રાખી બાકીની ત્રણે દિશાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ગમે તેમ દૃષ્ટિ રાખવાથી ચિત્તચંચળતા, ભગવાનનો અવિનય-આશાતના વગેરે અનેક દોષો ઉત્પન્ન થાય.

૭. પ્રમાર્જનત્રિક

ચૈત્યવંદન શરૂ કરતાં પહેલા બેસવાની ભૂમિનું ત્રણવાર પ્રમાર્જન કરવું જોઈએ. પૌષધમાં રહેલા શ્રાવકે ચરવળાથી, સાધુએ રજોહરણથી, પૌષધ રહિત શ્રાવકે બેસના દશીવાળા છેડાથી અને શ્રાવિકાએ રૂમાલથી પ્રમાર્જન કરવું જોઈએ.

૮. વર્ણાદિત્રિક

સૂત્ર-અર્થ અને આલંબન એ વર્ણાદિત્રિક છે. સૂત્રઃ-ચૈત્યવંદન કરતાં સૂત્રોનો સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર કરવો અને તેમાં ધ્યાન રાખવું. અર્થઃ-ચૈત્યવંદનનાં સૂત્રો બોલતાં તેના અર્થનો ઉપયોગ રાખવો. આલંબનઃ-ચૈત્યવંદનમાં મૂર્તિનું આલંબન રાખવું, અર્થાત્ દૃષ્ટિ ભગવાન સામે રાખવી.

૯. મુદ્રાત્રિક

યોગ, જિન અને મુક્તાશુક્તિ એ ત્રણ મુદ્રા (આકાર) મુદ્રાત્રિક છે.

(૧) યોગમુદ્રા :—આંગળીઓ પરસ્પરના આંતરે આવે અને વચમાં કમળના ડોડાની જેમ પોલા રહે એમ બે હાથ જોડીને સહેજ નમેલા કપાળ નીચે રાખવા, તથા બન્ને

રિકાઓ આવીને સૂતિકાકર્મ કરે છે. ઇંદ્રનું સિંહાસન કંપે છે, ઇંદ્રો અને દેવતાઓ ભગવાનને મેરુ પર્વત ઉપર લઈ જઈને જન્માભિષેક કરે છે...દિક્કુમારિકાઓ, ઇંદ્રો, દેવતાઓ ભગવાનની આવી ભક્તિ કરે છે છતાં ભગવાનના અંતરમાં એ બદલ જરાય ગર્વ થતો નથી. આવી બીજી પણ જન્મ સમયની અનેક બાબતોનું ચિંતન કરવું જોઈએ. રાજ્યાવસ્થામાં ભગવાન રાજ્ય કરતા હોવા છતાં વિરાગભાવે રહે છે અનિચ્છાએ "ચારિત્ર મોહનીય કર્મો ખપાવવા માટે જ રાજ્ય ચલાવે છે વગેરેનું ચિંતન કરવું જોઈએ. શ્રમણ અવસ્થામાં ભગવાન દીક્ષા લીધા પછી અપ્રમત્તપણે ચારિત્રનું પાલન કરે છે, ઘોર પરિષહો સહન કરે છે, ઘાતી કર્મો ખપાવીને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે વગેરેનું ચિંતન કરવું જોઈએ.

(૨) પદસ્થઃ- કેવલજ્ઞાન પછીની અવસ્થા પદસ્થ અવસ્થા છે. પદસ્થ અવસ્થામાં ભગવાન કેવળજ્ઞાનથી ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન એ ત્રણે કાળનું સઘળું જાણે છે. ધર્મતીર્થની સ્થાપના કરે છે. દરરોજ બે પહોર દેશના આપીને જીવોને ધર્મ પમાડે છે વગેરે ચિંતવવું જોઈએ.

૩ રૂપાતીતઃ- રૂપાતીત એટલે સિદ્ધ અવસ્થા. અરિહંત ભગવાન ઘાતી-અઘાતી સઘળા કર્મો ખપાવીને સિદ્ધ બને છે-મોક્ષમાં જાય છે. હવે તેમને જન્મ નહિ, મરણ નહિ, શરીર નહિ, કોઈ જાતનું જરા પણ દુઃખ નહિ, અનંત અવ્યાબાધ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે વગેરે ચિંતવવું.

૬ દિશિત્યાગત્રિક

ચૈત્યવંદન આદિમાં ભગવાનની મૂર્તિ જે દિશામાં હોય તે દિશામાં ભગવાન સમક્ષ દૃષ્ટિ રાખી બાકીની ત્રણે દિશાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ગમે તેમ દૃષ્ટિ રાખવાથી ચિત્તચંચલતા, ભગવાનનો અવિનય-આશાતના વગેરે અનેક દોષો ઉત્પન્ન થાય.

૭. પ્રમાર્જનત્રિક

ચૈત્યવંદન શરૂ કરતાં પહેલા બેસવાની ભૂમિનું ત્રણવાર પ્રમાર્જન કરવું જોઇએ. પૌષધમાં રહેલા શ્રાવકે ચરવળાથી, સાધુએ રજોહરણથી; પૌષધ રહિત શ્રાવકે ખેસના દશીવાળા છેડાથી અને શ્રાવિકાએ રૂમાલથી પ્રમાર્જન કરવું જોઈએ.

૮. વર્ણાદિત્રિક

સૂત્ર-અર્થ અને આલંબન એ વર્ણાદિત્રિક છે. સૂત્રઃ-ચૈત્યવંદન કરતાં સૂત્રોનો સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર કરવો અને તેમાં ધ્યાન રાખવું. અર્થઃ-ચૈત્યવંદનનાં સૂત્રો બોલતાં તેના અર્થનો ઉપયોગ રાખવો. આલંબનઃ-ચૈત્યવંદનમાં મૂર્તિનું આલંબન રાખવું, અર્થાત્ દૃષ્ટિ ભગવાન સામે રાખવી.

૯. મુદ્રાત્રિક

યોગ, જિન અને મુક્તાશુક્તિ એ ત્રણ મુદ્રા (આકાર) મુદ્રાત્રિક છે.

(૧) યોગમુદ્રા .– આંગળીઓ પરસ્પરના આંતરે આવે અને વચમાં કમળના ડોડાની જેમ પોલા રહે એમ બે હાથ જોડીને સ્હેજ નમેલા કપાળ નીચે રાખવા, તથા બન્ને

ઉત્તરઃ-સદા સુંદર ભાવોની વૃદ્ધિ, અર્થાત્ રોમાંચ ખડા થવા વગેરે લક્ષણોથી જણાતી અતિશય ભક્તિરૂપ ભાવવૃદ્ધિ, ભાવનું પ્રધાન લક્ષણ છે. એક વાર શુભ ભાવ થાય તો જ ભાવની વૃદ્ધિ થાય, એકવાર પણ શુભ ભાવ થયા વિના ભાવની વૃદ્ધિ ન જ થાય. આથી શુભભાવવૃદ્ધિ જીવમાં થયેલા શુભભાવની સૂચક છે.

પ્રશ્ન : મરુદેવી માતા આદિને પહેલા તેવા ભાવો ન થયા હોવા છતાં શુભ ભાવોની વૃદ્ધિ થયેલી દેખાય છે. આથી "એકવાર શુભ ભાવ થાય તો જ શુભ ભાવની વૃદ્ધિ થાય" એ નિયમ સાથે વિરોધ આવે છે.

ઉત્તર :- માટે જ અહીં 'પ્રાયઃ' શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. ક્યારેક જ બનતાં મરુદેવીમાતા આદિના દૃષ્ટાંતો સિવાય એ નિયમ છે.

કેટલાકો મૂળગાથામાં 'भाववुड्ढी उ' પાઠના સ્થાને 'भाववुड्ढीए' એવો પાઠ કહે છે. 'भाववुड्ढीए' પાઠ પ્રમાણે આ ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય :-એકવાર થયેલો ભાવ નવા ભાવને ઉત્પન્ન કરે છે. આથી એકવાર થયેલો ભાવ ભવિષ્યમાં થનારી ભાવવૃદ્ધિનું પ્રધાન લક્ષણ છે. અર્થાત્ એક વાર થયેલ ભાવ (નાશ પામશે તો પણ તેવા નિમિત્તોથી ફરી ઉત્પન્ન થઈ ને) અવશ્ય ભવિષ્યમાં ભાવની વૃદ્ધિ કરશે. (૧૧)

પ્રસ્તુત વિષયની દૃષ્ટાંતથી સિદ્ધિ :-

अमए देहगए जह, अपरिणयम्मि वि सुभा उ भावत्ति ।
तह मोक्खहेउअमए, अण्णेहि वि हंदि णिद्दिट्ठा ॥१२॥

જિનમુદ્રાથી બોલવાં. અર્થાત્ *ઊભા રહીને બોલાતાં સૂત્રો જિનમુદ્રાથી બોલવાં. (पणिहाणं □ मुत्तसुत्तीए) જયવીયરાય સૂત્ર મુક્તાશુક્તિ△ મુદ્રાથી કહેવું* (૧૭)

પંચાંગી મુદ્રાનું સ્વરૂપ:—

दो जाणू दोण्णि करा, पंचमंगं होइ उत्तमंगं तु।
सम्मं संपणिवाओ, णेयो पंचंगपणिवाओ ॥ १८ ॥

બે ઢીંચણ, બે હાથ અને મસ્તક એ પાંચ અંગોને ભક્તિપૂર્વક જમીનમાં સ્થાપન કરવાથી થતો પ્રણામ એ પંચાંગ પ્રણામ છે. (૧૮)

યોગમુદ્રાનું સ્વરૂપ—

अण्णोण्णन्तरि अंगुलिकोसाकारेहि दोहि हत्थेहिं।
पिट्टोवरि कोप्परसंठिएहि तह जोगमुद्दत्ति ॥१९॥

---

* ઊભા રહીને બોલાતાં સૂત્રોમાં હાથની યોગમુદ્રા અને પગની જિનમુદ્રા એમ બે મુદ્રા હોય છે. ગાથામાં પ્રધાનતાની અપેક્ષાએ એક જ જિનમુદ્રા કહી છે. (પ્રસ્તુત ગાથાની ટીકાનો ભાવ.)

□ प्रणिधानं शुभार्थप्रार्थनारूपं विशिष्टचित्तैकाग्रतागर्भं जयवीयराय इत्यादिपाठरूपम् ।

△ 'જાવંતિ ચેઈયાઈ' અને 'જાવંત કેવિ સાહૂ' એ બે સૂત્રો પણ પ્રણિધાન સૂત્ર હોવાથી મુક્તાશુક્તિ મુદ્રાથી બોલાય છે.

* ૧૭ થી ૨૧ સુધીની પાંચ ગાથાઓ ચૈ૦ મ૦ ભા૦ (ગા૦ ૨૩૬ થી) માં છે. અને ૧૮ મી ગાથા સિવાય ચાર ગાથાઓ ચૈ૦ મ૦ (ગા૦ ૧૫ થી ૧૮)

નીકળીને આવી હોવા છતાં આપણને સ્પષ્ટ દેખાતી નથી. છતાં નીકળેલી છે એમ માનવું પડે. કારણ કે મૂળ ઘરના બારણામાંથી નીકળ્યા વિના બીજા ઘરમાં આવે શી રીતે! જેમ અહીં ઘરના બારણામાંથી નીકળેલી પ્રભા દેખાતી ન હોવા છતાં છે એમ માનવું પડે છે, તેમ છિન્ન (=મૂળ જ્વાલાથી છૂટી પડેલી) જ્વાલા મૂળજ્વાલા સાથે સંબંધવાળી દેખાતી નથી- છૂટી પડેલી દેખાય છે. પણ તેના પરમાણુઓ રૂપાંતર પામીને ત્યાં અવશ્ય રહેલા હોવાથી છિન્નજ્વાલા મૂળ જ્વાલા સાથે સંબંધવાળી માનવી પડે છે. જેમ અહીં છૂટી પડેલી જ્વાલાના પરમાણુઓ હોવા છતાં આપણને દેખાતા નથી, તેમ પ્રસ્તુતમાં ચૈત્યવંદનમાં જુદા જુદા સમયે ભિન્ન ભિન્ન ઉપયોગ હોવા છતાં ઉપયોગનું પરાવર્તન અતિશય ઝડપથી થતું હોવાથી આપણને એક જ ઉપયોગ ભાસે છે. +

અથવા ઉમાડિયું ગોળ ભમાવતાં તેની જ્વાલા ચક્રાકારે દેખાય છે. અહીં જ્વાલા ચક્રાકારે નથી. જ્વાલા પોતાના નિયત સ્થાનમાં જ રહેલી હોય છે. છતાં ગોળ ભમાવવામાં એનું સ્થાન બહુ જ જલદી ફરતું જાય છે, એથી અમુક ગોળ વિભાગમાં બધે જ્વાલા દેખાય છે. તેમ વર્ણથી અર્થમાં અને અર્થથી વર્ણમાં ઇત્યાદિરૂપે ભિન્ન ભિન્ન ઉપયોગ

+ આ વિષય ઉત્પલશતપત્રભેદના દૃષ્ટાંતથી પણ સમજી શકાય છે. કમળના સો પાંદડાની થપ્પીને સોયથી ભેદતાં બધા પાંદડાં એકી સાથે ભેદાઈ ગયા એમ આપણને લાગે છે. પણ વાસ્તવિક તો ક્રમશઃ એક એક પાંદડું ભેદાય છે.

.વા છતાં ચિત્તની ગતિ અતિશીઘ્ર થતી હોવાથી તે ભેદ ખાતો નથી. (૨૨)

જ્વાલા દૃષ્ટાંતનું સમર્થનઃ—

ण य तत्थ वि तदणूणं, हंदि अभावो ण ओवलंभोऽवि ।
चित्तस्स त्ति विण्णेओ, एवं सेसोवओगेसु ॥२३॥

(तत्थवि=) જ્વાલાનો છેદ થવામાં પણ, અર્થાત્ જ્વાલાનો દ થવા છતાં (નવી નવી જ્વાલાઓ નીકળીને મૂલજ્વાલાથી ટી પડતી હોવા છતાં), (तदणूणं अभावो न=) છૂટી પડેલી વાલાઓના પરમાણુઓનો અભાવ નથી. કારણ કે જો તેમનો =છૂટી પડેલી જ્વાલાના પરમાણુઓનો) સર્વથા અભાવ ાનવામાં આવે તો જ્વાલાની સંતતિ (-પ્રવાહ) જે દેખાય તે ન દેખાય. નવી નવી જ્વાલાઓ મૂળ જ્વાલાથી છૂટી ડતી હોવા છતાં (ण उवलंभो वि=) છૂટી પડેલી જ્વાલાના રમાણુઓ દેખાતા નથી.*

ગોળ ભમાવવાના દૃષ્ટાંતમાં (પ્રસ્તુત ગાથાના પૂર્વાર્ધની) યાખ્યા આ પ્રમાણે છેઃ— (तत्थवि=) છિન્નજ્વાલાના વેપચમાં પણ, અર્થાત્ ચક્રાકારમાં પણ, (तदणूणं अभावो ण ण=) છિન્નજ્વાલાના અણુઓનો અભાવ નથી એમ નહિ, અર્થાત્ ભાવ છે. કારણ કે ચક્રાકારનો આકાર અતાત્ત્વિક છે. તાત્ત્વિક એટલા માટે છે કે જ્વાલાના અણુઓ ચક્રાકારે નથી. ોવલંભો વિ=) જ્વાલાના અણુઓ નિયત એક જ સ્થલે રહેલા

* કારણ કે તેના પરમાણુઓનું રૂપાંતર થઈ જાય છે.

હોવાથી ચક્રાકારે ન હોવા છતાં એમનું સ્થાન અતિ જલદી ફરતું હોવાથી આપણને ચક્રાકારે દેખાય છે.

ગાથાના ઉત્તરાર્ધની વ્યાખ્યા:— તે પ્રમાણે એકાગ્ર ચિત્તનો પણ જે (અર્થ વગેરે કોઈ એક) વિષયમાં ઉપયોગ છે તે સિવાયના વિષયોમાં અભાવ× જાણવો. અર્થાત્ ચિત્તનો ઉપયોગ એક સાથે ભિન્ન ભિન્ન વિષયોમાં નથી હોતો, પણ કોઈ એક જ વિષયમાં હોય છે.+ (૨૩)

ચૈત્યવંદનમાં મુદ્રા આદિ વિધિની કાળજી રાખવાનું કારણ:—

खाओवसमिगभावे, दढजत्तकयं सुहं अणुट्ठाणं ।
परिवडियंपि हु जायइ,पुणो वि तब्भाववुड्ढिकरं ॥२४॥

ક્ષાયોપશમિકભાવથી પરમ આદરપૂર્વક કરેલું શુભ અનુષ્ઠાન તેવા (મિથ્યાત્વમોહનીય) કર્મના ઉદયથી બંધ થઈ જાય તો પણ ફરી અવશ્ય ક્ષાયોપશમિક ભાવના અધ્યવસાયોની વૃદ્ધિ કરનારું બને છે. અર્થાત્ ચૈત્યવંદન વગેરે અનુષ્ઠાનો શુભભાવથી બહુ જ આદર સાથે વિધિની કાળજી પૂર્વક કરવામાં આવે તો કદાચ મિથ્યાત્વકર્મના ઉદયથી શુભભાવ જતો રહે અને અનુષ્ઠાનો પણ બંધ થાય તો પણ ભવિષ્યમાં અવશ્ય તે અનુષ્ઠાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને તે અનુષ્ઠાન કરતાં કરતાં શુભભાવની વૃદ્ધિ થાય છે. આથી ચૈત્યવંદનમાં વિધિની કાળજી બહુ જરૂરી છે.* (૨૪)

× પૂર્વાર્ધમાં રહેલા 'अभावो' પદનો અહીં પણ સંબંધ છે.
+ ચૈં૦ મ૦ ભા૦ ગા૦ ૨૪૧ વગેરે.
* ના૦ સા૦ અ. ૯ ગા૦ ૬, ઉ૦ પ૦ ગા૦ ૩૯૧

ઉક્ત વિષયનું અનુભવથી સમર્થન—

अणुहवसिद्धं एयं, पायं तह जोगभावियमईणं ।
सम्ममवधारियव्वं, बुहेहि लोगुत्तममईए ॥२५॥

ધાર્મિક અનુષ્ઠાનોમાં ભાવિત બુદ્ધિવાળા જીવોને પરમ આદરથી કરેલું શુભ અનુષ્ઠાન તેના ભાવની વૃદ્ધિ કરે છે એ વિષય શાસ્ત્રોક્ત રીતે (શાસ્ત્રમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે તે પ્રમાણે) પ્રાયઃ અનુભવસિદ્ધ છે. આ વિષયને વિદ્વાનોએ જિનપ્રવચનાનુસારી બુદ્ધિથી સમ્યગ્ (-જેવા સ્વરૂપે છે તેવા સ્વરૂપે) વિચારવો. (૨૫)

આ પંચાશકની પહેલી ગાથામાં (मुद्दाविण्णासपरिसुद्धं वंदणविहाणं वोच्छामि=) "મુદ્રાઓની રચનાથી શુદ્ધ ચૈત્યવંદન કહીશ" એમ કહ્યું છે. આથી હવે શુદ્ધ ચૈત્યવંદનનું લક્ષણ જણાવે છે:—

जिण्णासा वि हु एत्थं, लिंगं एयाइ हंदि सुद्धाए ।
णेव्वाणंगनिमित्तं, सिद्धा एसा तयत्थीणं ॥२६॥

ચૈત્યવંદનમાં જિજ્ઞાસા *પણ શુદ્ધ વંદનાનું લક્ષણ છે કારણ કે મોક્ષના અર્થી જીવોમાં જિજ્ઞાસા મોક્ષના કારણરૂપ સમ્યગ્જ્ઞાનાદિના નિમિત્ત તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. અર્થાત્ મોક્ષના અર્થીઓ જિજ્ઞાસાથી જ મોક્ષના કારણરૂપ સમ્યગ્જ્ઞાનાદિને પામે છે.

* જેમ પૂર્વે ભાવવંદનના લક્ષણોમાં જણાવેલા 'નિયત સમયે ચૈત્યવંદન કરવું' વગેરે શુદ્ધ વંદનાનાં લક્ષણો છે, તેમ જિજ્ઞાસા પણ શુદ્ધવંદનનું લક્ષણ છે.

મોક્ષના અર્થીને મોક્ષનાં જે જે કારણો હોય તે બધાને જાણવાની ઇચ્છા થાય છે. આથી તે તેના જાણકારોની પાસે જઇને મોક્ષનાં કારણો સમજીને સ્વીકાર કરે છે. મોક્ષનાં અનેક કારણોમાં ચૈત્યવંદન પણ એક કારણ છે. આથી જે જીવમાં ચૈત્યવંદનની જિજ્ઞાસા થાય તે જીવ શુદ્ધ ચૈત્યવંદનને પામે છે. એટલે જેમ પુષ્કળ વર્ષાદથી અંકુરાની ઉત્પત્તિ અવશ્ય થતી હોવાથી પુષ્કળ વર્ષાદ અંકુરાનું લક્ષણ છે, તેમ ચૈત્યવંદનની જિજ્ઞાસાથી ભાવચૈત્યવંદનની પ્રાપ્તિ થતી હોવાથી જિજ્ઞાસા શુદ્ધચૈત્યવંદનનું લક્ષણ છે. (૨૬)

જિજ્ઞાસા મોક્ષનાં કારણોની પ્રાપ્તિમાં નિમિત્ત છે એની સિદ્ધિ—

धिइसद्धासुहविविदिसभेया जं पायसो उ जोणित्ति।
सण्णाणादुदयम्मी, पइट्ठिया जोगसत्थेसु ॥२७॥

જિજ્ઞાસા મોક્ષનાં કારણોની પ્રાપ્તિમાં નિમિત્ત છે. કારણ કે પતંજલિ આદિના અધ્યાત્મગ્રંથોમાં પ્રાયઃ ધૃતિ, શ્રદ્ધા, સુખા અને વિવિદિષા મોક્ષના કારણરૂપ સમ્યગ્જ્ઞાનાદિની ઉત્પત્તિમાં કારણ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.

પ્રાયઃશબ્દથી વિજ્ઞપ્તિ આદિ અન્ય ભેદો પણ સમ્યગ્જ્ઞાન આદિની ઉત્પત્તિનાં કારણ છે એમ સૂચન કર્યું છે. કહ્યું છે કે ધૃતિઃ શ્રદ્ધા સુખા વિવિદિષા વિજ્ઞપ્તિરિતિ તત્ત્વધર્મયોનયઃ= "ધૃતિ, શ્રદ્ધા, સુખા, વિવિદિષા અને વિજ્ઞપ્તિ તાત્ત્વિક ધર્મનાં કારણ છે." ધૃતિ એટલે ઉદ્વેગાદિ દોષોના ત્યાગથી થતી ચિત્તની સ્વસ્થતા. શ્રદ્ધા એટલે તત્ત્વરુચિ. સુખા એટલે

વિશિષ્ટ આહ્લાદ. વિવિદિષા એટલે જિજ્ઞાસા. વિજ્ઞપ્તિ એટલે સમ્યગ્દર્શન.+

તથા જિનાગમમાં પણ કહ્યું છે કે—

अब्भुट्ठाणे विणए, परक्कमे साहुसेवणाए य ।
सम्मद्दंसणलंभो, विरयाविरतीइ विरतीए ॥ આ. નિ. ૧૪૮

"સાધુઓ પધારે ત્યારે ઊભા થવું, તેમનો વિનય કરવો, *પરાક્રમ કરવો, સાધુની સેવા કરવી વગેરેથી સમ્યગ્દર્શન, દેશવિરતિ કે સર્વવિરતિની પ્રાપ્તિ થાય છે." (૨૭)

શુદ્ધવંદનાની પ્રાપ્તિનો નિયમ—

पढमकरणोवरि तहा, अणहिणिविट्ठाण संगया एसा ।
तिविहं च सिद्धमेयं, पयडं समए जओ भणियं ॥२८॥

આ શુદ્ધવંદના યથાપ્રવૃત્તિકરણથી ઉપર રહેલા અને ×અતત્ત્વ સંબંધી આગ્રહથી રહિત જીવોને ઘટે છે. અર્થાત્ અપુનર્બંધક આદિ જીવોનું ચૈત્યવંદન શુદ્ધ હોય છે. આનાથી નીચેની અવસ્થાવાળા જીવોનું ચૈત્યવંદન અશુદ્ધ હોય છે. વંદનના ત્રણ ભેદ પ્રસિદ્ધ છે. કારણ કે શાસ્ત્રમાં તે ત્રણ ભેદો સ્પષ્ટપણે બતાવવામાં આવ્યા છે. (૨૮)

+ લલિત વિસ્તરા "બોહિદયાણં" પદની ટીકા.

* પરાક્રમ એટલે કષાયજય. અથવા પરાક્રમ એટલે સાધુ પાસે જવું. અથવા परक्कमे પદનો साहुसेवणाए પદ સાથે અન્વય કરીને સાધુસેવામાં પરાક્રમ કરવો, અર્થાત્ સાધુસેવામાં ઉત્સાહ રાખવો એમ અર્થ થાય.

× प्रथमकरणोपर्यत्र याद्यतत्त्वानभिनिवेशिनो भवन्ति ।

ઘટવા છતાં ગ્રંથિદેશે આવી શકાતું નથી. આથી જ એકેંદ્રિય અને વિકલેંદ્રિય જીવોમાં ભવસ્વભાવથી જ બધા કર્મોની સ્થિતિ અંત કોડાકોડિ સાગરોપમથી ન્યૂન હોય છે. છતાં તે જીવો ગ્રંથિદેશે આવેલા નથી કહેવાતા. તેમનામાં કર્મસ્થિતિ ઘટવા છતાં રાગદ્વેષના પરિણામ (અને રસબંધ) ગ્રંથિદેશ કરતાં અનંતગુણા જ હોય છે. આનો ભાવાર્થ એ થયો કે રાગ-દ્વેષના પરિણામની મંદતા પૂર્વક સાતકર્મોની કંઈક ન્યૂન એક કોડા૦ જેટલી સ્થિતિ ગ્રથિદેશ છે.

ગ્રંથિ અંગે બીજે કહ્યું છે કે—

घंसणघोलणजोगा, जीवेण जया हवेज्ज कम्मठिती।
खविया सव्वा सागरकोडीकोडी पमोत्तूणं ॥ १ ॥
तीए विय थेवमेत्तं, खवियं एत्थंतरंमि जीवस्स ।
हवति हु अभिन्नपुव्वो, गंठी एवं जिणा बेंति ॥२॥
गंठित्ति सुदुब्भेओ, कक्खडघणरूढगूढगंठिव्व ।
जीवस्स कम्मजणिओ, घणरागद्दोसपरिणामो ॥ ३ ॥
चि. ११९५

જીવ *ઘર્ષણ-ઘોલન ન્યાયથી જ્યારે એક કોડાકોડિ

* જેમ નદીમાં કે માર્ગમાં પડેલા પથ્થરો અમે આવા આકારવાળા બનીએ એવા આશય વિના પણ પરસ્પર કે લોકોના પગ આદિથી ઘસડાઈને અથડાઈને ગોળ વગેરે આકારવાળા બની જાય છે. તેમ અનાભોગથી (=કર્મસ્થિતિ ઘટાડવાના આશય વિના) યથાપ્રવૃત્તિકરણ દ્વારા કર્મસ્થિતિ ઘટાડી ગ્રંથિદેશે આવે તેમાં ઘર્ષણઘોલણ ન્યાય લાગુ પડે.

અપૂર્વકરણ એટલે અપૂર્વ વીર્યોલ્લાસ. તેનું અપૂર્વ એવું નામ સાર્થક છે. અપૂર્વ=પૂર્વે કદી ન થયું હોય તેવું. જ્યારે રાગ-દ્વેષની ગાંઠને ભેદવાનો ઉલ્લાસ જાગે છે, ત્યારે જ અપૂર્વકરણ આવે છે. સંસારી જીવો પૂર્વે કહ્યું તેમ યથાપ્રવૃત્તિકરણથી અનેકવાર ગ્રંથિદેશ સુધી આવી જાય છે. પણ પછી રાગ-દ્વેષની ગાંઠને ભેદવાનો પુરુષાર્થ ન કરી શકવાથી ફરી કર્મની સ્થિતિ વધારી દે છે પણ ક્યારેક કોઈક સત્ત્વશાલી આસન્નભવ્ય જીવમાં ગ્રંથિદેશે આવ્યા પછી રાગદ્વેષની ગાંઠને ભેદવાનો તીવ્ર વીર્યોલ્લાસ પ્રગટે છે. રાગ-દ્વેષની ગાંઠને ભેદવાના તીવ્ર વીર્યોલ્લાસને જ અપૂર્વકરણ કહેવામાં આવે છે. કારણ કે પૂર્વે અનેકવાર ગ્રંથિદેશે આવવા છતાં ક્યારેય તેવો વીર્યોલ્લાસ જાગ્યો નથી. આથી તેનું અપૂર્વ નામ સાર્થક છે. રાગ-દ્વેષની ગાંઠને ભેદવાનો તીવ્ર વીર્યોલ્લાસ પ્રગટતાં જીવ તેનાથી એ ગાંઠને ભેદી નાંખે છે. માટે જ અહીં કહ્યું છે. કે "ગ્રંથિને ભેદતાં બીજું અપૂર્વકરણ હોય છે." અપૂર્વકરણમાં પ્રથમ સમયે ગ્રંથિનો ભેદ થાય છે.

અનિવૃત્તિકરણઃ- અનિવૃત્તિકરણ એટલે સમ્યક્ત્વને પમાડનારા વિશુદ્ધ અધ્યવસાયો. આનું 'અનિવૃત્તિ' એવું નામ સાર્થક છે. અનિવૃત્તિ એટલે પાછું ન ફરનાર. જે અધ્યવસાયો સમ્યક્ત્વને પમાડ્યા વિના પાછા ફરે નહિ-જાય નહિ તે અનિવૃત્તિ.× અનિવૃત્તિકરણને પામેલો આત્મા અંતર્મુહૂર્તમાં

× જેમ અનિવૃત્તિકરણમાં આવેલા જીવો પાછા ફરતા નથી તેમ અપૂર્વકરણમાં આવેલા જીવો પણ પાછા ફરતા નથી.

જ અવશ્ય સમ્યક્ત્વ પામે છે. આથી જ અહીં કહ્યું કે–"જીવ સમ્યક્ત્વાભિમુખ થાય ત્યારે અનિવૃત્તિકરણ હોય છે." (૨૦)

શુદ્ધવંદના જ મોક્ષનું કારણ છે તેનું સમર્થન:—

इत्तो उ विभागाओ, अणादिभवदव्वलिंगाओ चेव ।
णिउणं णिरूवियव्वा, एसा जह मोक्खहेउत्ति ॥३१॥

અહીં બતાવેલા યથાપ્રવૃત્તિકરણ વગેરેના વિભાગથી તથા અનાદિ સંસારમાં ભટકતાં જીવે ગ્રહણ કરેલા (સાધુ-શ્રાવકના) દ્રવ્યવેશોથી આ વંદનાનું સમ્યગ્ નિરૂપણ કરવું. જેથી તે મોક્ષનું કારણ બને.

ભાવાર્થ:— ૨૮મી ગાથામાં જણાવ્યું છે કે યથાપ્રવૃત્તિકરણની ઉપર રહેલા અપુનર્બંધક આદિ જીવોને જ શુદ્ધ વંદના હોય છે. એટલે અર્થાપત્તિથી સિદ્ધ થાય છે કે યથાપ્રવૃત્તિકરણની અંદર રહેલા જીવોને અશુદ્ધવંદના હોય છે. યથાપ્રવૃત્તિકરણમાં રહેલા જીવો ચૈત્યવંદન નથી પામતા એવું નથી. પ્રાયઃ દરેક જીવને યથાપ્રવૃત્તિકરણમાં અનંતીવાર ચૈત્યવંદનની પ્રાપ્તિ થઈ છે. કારણ કે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે સંસારમાં ચારે ગતિમાં પરિભ્રમણ કરતાં પ્રાયઃ દરેક જીવે અનંતીવાર દ્રવ્યસાધુનો અને દ્રવ્યશ્રાવકનો વેશ ધારણ કર્યો છે. દ્રવ્યસાધુના અને દ્રવ્યશ્રાવકના વેશમાં રહીને અનંતીવાર ધર્મક્રિયાઓ પણ કરી છે. એટલે ચૈત્યવંદન પણ અનંતીવાર કર્યું છે. યથાપ્રવૃત્તિકરણથી ગ્રંથિદેશે આવ્યા વિના ચૈત્યવંદન આદિ ધર્મક્રિયાઓની પ્રાપ્તિ ન થાય એ નિયમ છે. યથાપ્રવૃત્તિકરણથી ગ્રંથીદેશે આવીને દ્રવ્યવેશ ધારણ કરીને અનંતીવાર

ચૈત્યવંદન કર્યું છતાં મોક્ષ ન થયો. કારણ કે એ ચૈત્ય-
અશુદ્ધ હતું. ઉપદેશકે આ વિષયને લક્ષ્યમાં રાખી
ચૈત્યવંદન મોક્ષનું કારણ બને તે રીતે ઉપદેશ આપ
જોઇએ. અર્થાત્ ઉપદેશકે આ જીવે આટલી બધી (દે
એક કો૦ સા૦) કર્મલઘુતા પામીને અનંતીવાર ચૈત્યવ૦
કરવા છતાં મોક્ષ કેમ ન થયો એ વાત શ્રોતાઓને બરો
બર સમજાવવા પૂર્વક શુદ્ધ ચૈત્યવંદન અને અશુદ્ધ ચૈત્યવંદનનો
ભેદ સમજાવીને શુદ્ધ ચૈત્યવંદન કરવાનો ઉપદેશ આપવ
જોઇએ કારણ કે શુદ્ધ ચૈત્યવંદન જ મોક્ષનું કારણ છે. (૩

જીવને અનંતીવાર ચૈત્યવંદન પ્રાપ્ત થયું છે, અ
યથાપ્રવૃત્તિકરણમાં જ પ્રાપ્ત થયું છે એ વાત બરોબર
પણ યથાપ્રવૃત્તિકરણમાં અનંતીવાર પ્રાપ્ત થયેલું ચૈત્યવ
અશુદ્ધ જ હતું એમાં શું પ્રમાણ? એવા પ્રશ્નનું સમાધાન

णो भावओ इमीए, परो वि हु अवड्ढपोग्गला अहिगो ।
संसारो जीवाणं, हंदि पसिद्धं जिणमयम्मि ॥ ३२ ॥

ભાવથી ચૈત્યવંદનની પ્રાપ્તિ થતાં જીવોનો સંસાર
વધારેમાં વધારે દેશોન અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત જેટલો રહે છે.
તેનાથી અધિક રહેતો નથી. આ હકીકત જિનોક્ત આગમમાં
પ્રસિદ્ધ છે. કહ્યું છે કે—

कालमणंतं च सुए, अद्धापरियट्टओ उ देसूणो ।
आसायणबहुलाणं, उक्कोसं अंतरं होइ ॥
(આ૦ નિ૦ ૮૫૩×

× વિ૦ આ૦ ૨૭૭૫.

"શ્રુતમાં ઉત્કૃષ્ટ અંતરકાળ અનંત [અસંખ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત પ્રમાણ] છે. સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ એ ત્રણમાં ઉત્કૃષ્ટ અંતરકાળ દેશોન અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત પ્રમાણ છે. તીર્થંકર આદિની બહુ આશાતના કરનારને ઉત્કૃષ્ટ અંતર હોય છે."

ભાવાર્થ:— શુદ્ધ ચૈત્યવંદનની પ્રાપ્તિ થયા પછી સંસાર દેશોન અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તથી અધિક રહેતો નથી. તેટલા કાળમાં અનંતીવાર ચૈત્યવંદનની પ્રાપ્તિ થાય નહિ. એનો અર્થ એ થયો કે શુદ્ધ ચૈત્યવંદનની અનંતીવાર પ્રાપ્તિ થાય નહિ. અનંતીવાર ચૈત્યવંદનની પ્રાપ્તિ થઈ છે એ વાત પણ નિશ્ચિત છે. એટલે માનવું પડે કે અનંતીવાર પ્રાપ્ત થયેલું ચૈત્યવંદન અશુદ્ધ હતું. (૩૨)

પ્રસ્તુત વિષયને વિચારવા વિદ્વાનોને ભલામણ—

इय तंतजुत्तिओ खलु, णिरूवियव्वा बुहेहि एयत्ति ।
ण हु सत्तामेत्तेणं, इमीइ इह होइ णेव्वाणं ॥३३॥

આ પ્રમાણે આગમ અને યુક્તિથી મોક્ષાર્થી વિદ્વાનોએ ચૈત્યવંદનનો વિચાર કરવો જોઇએ. કારણ કે ચૈત્યવંદનની સત્તા માત્રથી, અર્થાત્ ગમે તેવું પણ ચૈત્યવંદન છે ને? એમ માનીને ગમે તેમ ચૈત્યવંદન કરવાથી, મોક્ષ ન જ થાય. અર્થાત્ અશુદ્ધ ચૈત્યવંદનથી મોક્ષ ન થાય, કિંતુ શુદ્ધ ચૈત્યવંદનથી મોક્ષ થાય. માટે શુદ્ધ ચૈત્યવંદનમાં આદર કરવો જોઇએ. (૩૩)

ફળ મળતું નથી. આથી જે ફળ લૌકિક વંદનાથી મળે છે તે જ ફળ આ વંદનાથી મળે છે. જો આ વંદનાથી મોક્ષાદિ ફળ મળતું હોય તો લૌકિકવંદનાના ફળથી અધિક ફળ મળે છે એમ કહેવાય. પણ તેમ તો છે જ નહિ. માટે લૌકિક વંદનાના ફળથી આ વંદનાનું ફળ જરા પણ અધિક નથી. (૪૨)

ઉક્ત મતાંતરમાં ગ્રંથકારની સંમતિ:—

एयं पि जुज्जइ च्चिय, तद्णारंभाउ तप्फलं व जओ ।
तप्पच्चवायभावो, वि हंदि तत्तो ण जुत्तत्ति ॥ ४३ ॥

કેટલાક આચાર્યોનો "ત્રીજા-ચોથા પ્રકારની વંદના જૈન-વંદના નથી" એવો મત પણ ઘટી શકે છે. કારણ કે તે બે વંદનામાં (અપુનર્બંધક અવસ્થા વગેરે) જે ભાવ જોઇએ તે ભાવ જ ન હોવાથી જૈનવંદનાની શરૂઆત જ થઇ નથી. આથી જ તે બે વંદનાથી જેમ જૈનવંદનાની આરાધનાથી મળતું આ લોકમાં ક્ષુદ્ર ઉપદ્રવોનો નાશ, ધન-ધાન્યાદિની વૃદ્ધિ, પરલોકમાં વિશિષ્ટ દેવલોકની પ્રાપ્તિ, અને પરિણામે મોક્ષરૂપ શુભ ફળ મળતું નથી, તેમ જૈનવંદનાની વિરાધનાથી મળતું ઉન્માદ, રોગ, ધર્મભ્રંશ વગેરે દુષ્ટફળ પણ મળતું નથી.

આ વિષયને જરા +વિસ્તારથી વિચારીએ. ઔષધિ બે જાતની હોય છે. સામાન્ય અને ઉગ્ર. ગળો વગેરે સામાન્ય ઔષધિનું વિધિપૂર્વક સેવન કરવામાં આવે તો સામાન્ય

+ ટીકામાં ન હોવા છતાં વિશેષ સ્પષ્ટતા કરવાના ઈરાદાથી આ વિવેચન લખ્યું છે.

કરતા હોય તો તેના આશ્રિત શિષ્યો શા માટે સીદાય અર્થાત્ ન સીદાય." (૨૪૯) "જે સાધુઓ બહુશ્રુત અને મૂલગુણ-ઉત્તરગુણોથી યુક્ત છે તે સાધુઓ દુઃષમા આદિ કાળમાં અને ભિક્ષા મુશ્કેલીથી મળતી હોય વગેરે અવસ્થામાં જે આચરણ કરે છે તે અતિશય શ્રદ્ધાસંપન્ન શિષ્યો વગેરેને આલંબનભૂત બને છે." (૧૨૦૧)

વિધિપૂર્વક વંદનામાં પ્રવૃત્ત બનેલા મુગ્ધ જીવો વંદનાની આરાધનાથી થતા હિતને પામે છે અને વંદનાની વિરાધનાથી થતા અનર્થોથી બચી જાય છે.

સ્વયં ગમે તેમ ચૈત્યવંદન કરનારા અને અપુનર્બંધક જિજ્ઞાસા આદિ લિંગોથી રહિત હોવાથી અપુનર્બંધક અવસ્થાને નહિ પામેલા લોકોને (પ્રેરણા આદિથી) ચૈત્યવંદન કરાવનારા આચાર્યોને જોઈને શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે આ ઉપદેશ આપ્યો છે. અવિધિથી ગમે તેમ ચૈત્યવંદન કરવાથી તેમનું અને બીજાઓનું અહિત ન થાય તથા ગમે તેમ ક્રિયા કરવાથી શાસનની નિંદા ન થાય એ આશયથી આ ઉપદેશ આપ્યો છે. (૪૯)

ચૈત્યવંદનવિધિ યોગ્યને જ બતાવવાનો ઉપદેશ:—

तिव्वगिलाणादीणं, भेसजदाणाइयाइ णायाइं ।
दट्ठव्वाइं इहं खलु, कुग्गहविरहेण धीरेहिं÷ ॥५०॥

ધીર પુરુષોએ આ વંદનામાં અવિધિથી પણ વંદ...

÷ धीरैः सत्त्वाधिकैरविचेकिलोकापायादयादादभिप्यद्मिर्बुद्धिमद्‌भिर्वा ।

રવું જોઈએ, દુઃષમાકાળમાં વિધિ દુર્લભ છે, અર્થાત્ વિધિનું પાલન દુષ્કર છે, વિધિનો જ આગ્રહ રાખવામાં આવે તો માર્ગનો ઉચ્છેદ થાય વગેરે કદાગ્રહથી મુક્ત બનીને અતિશય જ્ઞાન આદિને ઔષધપ્રદાન આદિનાં દૃષ્ટાંતો જોવાં. જેમ કોઈને ઔષધ આદિ આપવા તેની બાલ, યુવાન, વૃદ્ધ આદિ અવસ્થા જોવી પડે, અવસ્થા પ્રમાણે ઉચિતકાળે, ઉચિત-માત્રામાં, ઉચિત ઔષધ આપવામાં આવે તો લાભ થાય, અન્યથા અધિક નુકશાન થાય. તેમ સર્વ પ્રકારના કલ્યાણને કરવાના સ્વભાવવાળી પણ વંદના જો યોગ્યને જ વિધિથી જ આપવામાં આવે અને લેનાર વિધિથી જ તેનું સેવન-આરાધન કરે તો જ લાભ કરે, અન્યથા નુકશાન કરે.

અહીં કેટલાક માને છે કે— શ્રાવકે (ચૈત્યવંદનમાં) માત્ર 'નમુત્થુણં' સૂત્ર બોલવું યુક્ત છે. કારણ કે જીવાભિગમ વગેરે આગમમાં વિજયદેવ વગેરેએ માત્ર નમુત્થુણંથી ચૈત્યવંદન કર્યું એમ જણાવવામાં આવ્યું છે જીવાભિગમમાં વિજયદેવે રાયપસેણિયમાં સૂર્યાભદેવે, જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિમાં ઇંદ્રે, જ્ઞાતાધર્મ-કથામાં દ્રૌપદીએ એકસો આઠ શ્લોકોની સ્તુતિ કરવા પૂર્વક માત્ર નમુત્થુણં બોલીને ચૈત્યવંદન કર્યું એમ સંભળાય છે. વિજયદેવ વગેરેનું આચરણ પ્રમાણભૂત હોવાથી અને ગણધર ભગવંત આદિના રચેલા સૂત્રોમાં નમુત્થુણંથી અધિક ચૈત્યવંદન કહેલું ન હોવાથી શ્રાવકને નમુત્થુણંથી અધિક ચૈત્યવંદન નથી.

આનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છેઃ— (૧) વિજયદેવાદિનું આચરણ પ્રમાણભૂત છે એમ જે કહ્યું તે અયુક્ત છે. કારણ

કે જીવાભિગમ વગેરેમાં કહ્યું છે તે વિજયદેવ વગેરેના આચરણનો માત્ર અનુવાદ છે, અર્થાત્ એમણે જે કર્યું તે બતાવ્યું છે, પણ ચૈત્યવંદનનો વિધિ બતાવ્યો નથી. તેથી પ્રસ્તુત વંદનવિધિનો નિષેધ કરી શકાય નહિ. વિજયદેવ વગેરે અવિરતિ અને પ્રમાદી હોવાથી માત્ર નમુત્થુણંથી ચૈત્યવંદન કરે તો તે તેમના માટે યુક્ત ગણાય. પણ સ્વભૂમિકાને અનુરૂપ અપ્રમાદવાળા અને વિશેષભક્તિવાળા બીજા જીવો અધિક સૂત્રો બોલીને ચૈત્યવંદન કરે તો તેમાં દોષ નથી.

(૨) જો બીજાઓના આચરણના આધારે પ્રવૃત્તિ કરવાની હોય તો બીજું ઘણું જે કરવામાં આવતું નથી તે કરવું જોઇએ અને જે કરવામાં આવે છે તે નહિ કરવું જોઇએ. જેમ કે વિજયદેવ વગેરેએ બારશાખ, પૂતળી, ઘરનો ઉમરો, સ્તંભ, મંડપના મધ્યભાગમાં રહેલ શસ્ત્ર, વૃક્ષ, પીઠ, સિંહાસન, પુષ્કરિણી વાવડી વગેરેની પૂજા કરી, ભરત મહારાજે પરિવ્રાજકવેષધારી મરીચિને વંદન કર્યું, ભાઇના વધ માટે ચક્ર ફેંક્યું, બહેનને ભોગ માટે દીક્ષા લેતી રોકી, દ્રૌપદીએ પાંચ પતિ કર્યા, પ્રદેશી રાજાએ દાનશાળાઓ કરાવી. એ પ્રમાણે બીજાએ પણ આ બધું કરાવવું જોઇએ.

પ્રશ્ન:- વિજયદેવ આદિએ જે ધાર્મિક કાર્ય કર્યું હોય તેનું આલંબન લેવું જોઇએ, બીજા કાર્યનું નહિ.

ઉત્તર:- તો વિજયદેવ આદિએ પોતાની પુષ્કરિણી વાવડીના જલથી સિદ્ધપ્રતિમાનું પ્રક્ષાલન કર્યું હતું, આથી ઇદ્રોએ જિનેશ્વરોનો જન્માભિષેક પુષ્કરિણી વાવડીના *

પાટીથી પ્રભાત જોઈએ, જુદા જુદા ગ્રંથોની અપેક્ષાએ, માટી વગેરેથી મિશ્રિત જુદા જુદા ગ્રંથોના ભાગથી નહિ. અથવા જિનચૈત્ય આદિનો ઉદ્ધાર વગેરે પ્રભાવના નહિ કરવું જોઈએ. કેમકે દરેક જિનચૈત્યોનો જીર્ણોદ્ધાર તે પાટથી નથી થતો. અથવા દરેક જિનાલય બાંધેલા જિનચૈત્યના સાધુ-ઓ ઉપદેશથી (શ્રાવકોના ખર્ચે) જ સ્નાન નહિ કરાવવું જોઈએ. કારણ કે તેમનું સ્નાન જળથી અને શીતળ જળથી જુદા જુદા ગ્રંથોના પાઠ આદિથી જિનેન્દ્રોને સ્નાન કરાવવું છે. નમુત્થુણંનો પાઠ ડાબા ઢીંચણને ઊંચો રાખીને અને જમણા પગને ભૂમિ ઉપર સ્થાપીને જ કરવો જોઈએ. કારણ કે દરેકે નમુત્થુણંનો પાઠ તે રીતે કર્યો છે. આથી વિપ્રકારે અનભ્યસ્તો ઇરિયાવહી કરીને જે રીતે પર્યંકાસને બેસીને નમુત્થુણંનો પાઠ કર્યો હતો તે રીતે નહિ થઈ શકે. તથા દેવોએ સાધ્વી આઠ મંગળ આલેખ્યા હતાં અને સાથિયો પણ કર્યો હતો, માટે બીજાઓએ પણ સાધ્વીએ જ આઠ મંગળ આલેખવાં જોઈએ અને સાથિયો જ પાડ કરવો જોઈએ, જુદા જુદા ચોખાનો નહિ. એ પ્રમાણે આરતિ, લુણ ઉતારવું, જળ ઉતારવું વગેરે પણ નહિ કરી શકાય. કારણ કે એ કાંઈ દેવ વગેરેએ કર્યું છે એવું જીવાભિગમ વગેરેમાં કહ્યું નથી.

(૨) તથા જિનવંદનમાં નમુત્થુણંથી અધિક સૂત્ર બોલવાનું આગમમાં કહ્યું નથી એમ જે કહ્યું તે પણ બરોબર નથી. કારણ કે

तिन्नि वा कड्ढइ जाव थुईओ तिसिलोइया× = "ત્રણ શ્લોક ત્રણ સ્તુતિઓ કહે ત્યાં સુધી (મંદિરમાં રહે.)" વગેરે વ્ય હાર ભાષ્યનાં વચનો છે. આ વચનો સાધુને ઉદ્દેશીને છે એમ કહે વ્યાજબી નથી. કારણ કે સાધુ અને શ્રાવક એ બંનેને દર્શ શુદ્ધિ કરવાની હોય છે. ચૈત્યવંદન દર્શનશુદ્ધિનું કારણ છે

ચૈત્યવંદનમાં નમુત્થુણંથી અધિક બોલવું એ સંવે વગેરેનું કારણ છે, અશઠ ગીતાર્થ પુરુષોએ આચરેલું છે એમાં જિતવ્યવહારનાં લક્ષણો ઘટે છે, ચૈત્યવંદનભાષ્ય કર્તા આદિએ એનું સમર્થન કર્યું છે, આથી એ અયુ નથી. ચૈત્યવંદન ભાષ્યકાર આદિનાં વચનો અપ્રમાણિક ન માની શકાય. કારણ કે તેમ કરવાથી સર્વથા આગમનો બો ન થઈ શકે. આવશ્યકસૂત્રને પ્રામાણિક માનવાથી ચૈત્યવં પણ પ્રમાણભૂત બની જાય છે. કારણ કે ચૈત્યવંદનસૂત્ર આવ શ્યકમાં છે. (૫૦)

× વ્યવહાર ભાષ્યના આ પાઠનો ભાવ સમજવા ત્રીજા પંચાશ બીજી ગાથામાં વ્યવહાર ભાષ્યની ૭૩મી ગાથાનો અનુવાદ જુઓ.

૪ પૂજાવિધિ પંચાશક

અરિહંતના ચૈત્યવંદનનો વિધિ કહ્યો. વંદન પૂજાપૂર્વક હું જોઈએ. આથી હવે પૂજાવિધિ કહેવાની ઈચ્છાવાળા ગ્રંથકાર મંગલ વગેરેનો નિર્દેશ કરે છેઃ—

नमिऊण महावीरं, जिणपूजाए विहिं पवक्खामि ।
संखेवओ महत्थं, गुरूवएसाणुसारेण ॥ १ ॥

શ્રી મહાવીર ભગવાનને પ્રણામ કરીને જિનપૂજનની મહાન અર્થવાળી વિધિને સંક્ષેપથી ગુરુના ઉપદેશ પ્રમાણે કહીશ. (૧)

જનમાં વિધિની મહત્તા:—

विहिणा उ कीरमाणा, सव्वा चिय फलवती भवति चेट्ठा ।
इहलोइया वि किं पुण, जिणपूया उभयलोगहिया ॥२॥

માત્ર આલોકમાં જ ફલ આપનારી પણ ખેતી વગેરે બધી જ ક્રિયા જો વિધિપૂર્વક કરવામાં આવે તો સફલ બને છે. તો ઉભયલોકમાં હિતકારી જિનપૂજા તો અવશ્ય વિધિપૂર્વક કરવામાં આવે તો જ સફલ બને. (૨)

જનમાં સામાન્યથી વિધિનિર્દેશઃ—

काले सुइभूएणं, विसिट्ठपुप्फाइएहिं विहिणा उ ।
सारथुइथोत्तगरुई, जिणपूआ होइ कायव्वा ॥३ ॥

પવિત્ર બનીને હવે કહેવાશે તે સમયે વિશિષ્ટ પુષ્પ આદિથી હવે કહેવાશે તે વિધિપૂર્વક ઉત્તમસ્તુતિ અને

અનુકૂળ હોય ત્યારે તેટલો બે ઘડી વગેરે સમય પૂજા કરવી જોઇએ. (૫)

આજીવિકાના ઉપાયને ધક્કો ન પહોંચે તે રીતે પૂજા શા માટે?—

पुरिसेणं बुद्धिमया, सुहवुड्ढिं भावओ गणंतेणं ।
जत्तेणं होयव्वं, सुहाणुबंधप्पहाणेण ॥ ६ ॥

वित्तीवोच्छेयम्मि य, गिहिणो सीयंति सव्वकिरियाओ ।
णिरवेक्खस्स उ जुत्तो, संपुण्णो संजमो चेव ॥ ७ ॥

પરમાર્થથી સુખવૃદ્ધિની ઈચ્છાવાળા બુદ્ધિમાન+ પુરુષે તેવો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ, કે જેથી કલ્યાણની પરંપરાનો વિચ્છેદ ન થાય, કિંતુ વૃદ્ધિ થાય. આજીવિકાના ઉપાયને ધક્કો લાગે તે કાળે પૂજા કરવામાં આવે તો કલ્યાણની પરંપરાનો વિચ્છેદ થાય. (૬) કારણ કે તેમ કરવાથી આજીવિકાનો વિચ્છેદ થાય. આજીવિકાનો વિચ્છેદ થતાં ગૃહસ્થની ધર્મની અને વ્યવહારની બધી ક્રિયાઓ સીદાય. (=કેટલીક બિલકુલ બંધ થાય, કેટલીક જે રીતે થવી જોઇએ તે રીતે ન થાય.)×

+ बुद्धिमानेव हि औचित्येन वर्तते इति बुद्धिमद्ग्रहणम् ।

× ગરીબ કે મધ્યમવર્ગના આરાધકો માટે આ અપવાદ છે. સ્થિતિસંપન્ન આરાધકોએ તો વેપારમાં થોડો ધક્કો પહોંચે તો પણ ત્રિકાળ જિનપૂજા કરવા પ્રયત્નશીલ બનવું જોઇએ. કારણ કે સ્થિતિસંપન્ન માણસોને કદાચ વેપારમાં થોડો ધક્કો પહોંચે તો પણ જીવનમાં તેની અસર થતી નથી. એથી અહીં આજીવિકાના ઉપાયને ધક્કો પહોંચાડવાથી પરિણામે જે નુકશાનો બતાવ્યા છે તે થતાં નથી.

ા निज्जरा कज्जइ''= "હે ભગવંત ! જેઓએ પાપકાર્યોનો યાગ કર્યો છે અને તેનાં પચ્ચક્ખાણ કર્યાં છે તેવા શ્રવણ ; માહણને સચિત્ત અને દોષિત અશન, પાન, ખાદિમ મને સ્વાદિમ એ ચાર પ્રકારનો આહાર વહોરાવવાથી શું ળ મળે ?" ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપતાં ગવાન કહે છે કે-"હે ગૌતમ ! એને અલ્પ પાપ કર્મ ંધાય અને ઘણી નિર્જરા થાય." તથા ગ્લાનસાધુની દોષિત માહાર આદિથી સેવા કર્યા પછી તે બદલ પંચકલ્યાણક ાાયશ્ચિત્ત પણ કેમ આવે ? જ્યારે આગમમાં તે બદલ ંચકલ્યાણક પ્રાયશ્ચિત્ત સ્વીકારવાનું કહ્યું છે. (૧૦)

સ્નાનાદિમાં યતના:—

भूमीपेहणजलछाणणाइ जयणा उ होइ ण्हाणाओ ।
एत्तो विसुद्धभावो, अणुहवसिद्धो च्चिय बुहाणं ॥११॥

જ્યાં સ્નાન કરવાનું છે ત્યાં જીવરક્ષા માટે ભૂમિનું અવલોકન કરવું, પોરા વગેરેની રક્ષા માટે પાણી ગાળવું, પાણીમાં માખી વગેરે જીવ ન પડી જાય તેની કાળજી રાખવી વગેરે સ્નાન, વિલેપન, જિનપૂજા આદિમાં યતના છે.

પ્રશ્ન:- યતનાથી કરેલ સ્નાનાદિ શુભ ભાવનું કારણ છે એમ ૧૦ મી ગાથામાં કહ્યું છે. પણ એમાં પ્રમાણ શું છે?

ઉત્તર:- આમાં અનુભવ પ્રમાણ છે. યતનાપૂર્વક સ્નાન આદિથી થતો શુભ અધ્યવસાય બુદ્ધિશાળીઓને અનુભવસિદ્ધ છે. (૧૧)

[illegible] ।
[illegible] ॥२२॥

લોકમાં પણ દેખાય છે કે જે સેવકો પોતાના સ્વામી રાજા આદિનું કાર્ય આદરથી કરે છે તે સેવકોને (સ્વામી પ્રસન્ન થવાથી) સેવાનું ફળ મળે છે. જે પોતાના સ્વામીનું કાર્ય અનાદરથી કરે છે તેમને સેવાનું ફળ મળતું નથી, માત્ર શારીરિક-માનસિક કષ્ટનો જ અનુભવ થાય છે. સેવક સ્વામીની સેવા કેવી રીતે કરે છે એ અંગે કહ્યું છે કે—

चंमित्ता कामवओ, वयणं अट्ठगुणाइ पोत्तीए ।
पत्थिवमुवासए खलु, वित्तिनिमित्तं भया चेव ॥

આ૦ નિ૦ ૧૪૭

"હજામ આજીવિકા માટે રાજાના કોપના ભયથી આઠ ગુણા (=આઠ પડવાળા) વસ્ત્રથી મુખ બાંધીને રાજાની હજામત વગેરે સેવા કરે છે."×

જો નાના દેશના માલિક રાજા વગેરેની પણ આ રીતે આદરથી સેવા કરવામાં આવે તો જ ફળ મળે તો ત્રણ ભુવનના નાથ એવા જિનેશ્વર દેવની પૂજા તો સુતરાં આદર-પૂર્વક કરવામાં આવે તો જ ફળ મળે. આથી બુદ્ધિમાન પુરુષોએ જિનેશ્વરોની પૂજા આદરપૂર્વક જ કરવી જોઇએ(૨૧-૨૨)

× વ્ય૦ ઉ૦ ૯ ગા૦ ૭૧

૫ સ્તુતિ-સ્તોત્ર દ્વાર

ન ઉપર બહુમાન થવાનાં કારણો:—

बहुमाणो वि हु एवं, जायइ परमपयसाहगो णियमा।
सारथुइथोत्तसहिया, तह य चितियवंदणाओ य ॥२३॥

(પદં)૧૯-૨૦મી ગાથામાં કહેલી વિધિ પ્રમાણે જિન-જા કરવાથી જિન પ્રત્યે બહુમાન× પણ જાગે છે. જિન ત્યે જાગેલા બહુમાનથી નિયમા મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. ારભૂત સ્તુતિ-સ્તોત્રોથી સહિત ચૈત્યવંદનથી પણ જિન પર બહુમાન જાગે છે. એક શ્લોકને સ્તુતિ અને ઘણાં લોકોને સ્તોત્ર કહેવામાં આવે છે. (૨૩)

ુતિ-સ્તોત્રો કેવાં જોઇએ તેનું પ્રતિપાદન:—

सारा पुण थुइथोत्ता, गंभीरपयत्थविरइया जे उ।
सब्भूयगुणुक्कित्तणरूवा, खलु ते जिणाणं तु ॥२४॥

સારભૂત સ્તુતિ-સ્તોત્રોથી પૂજા કરવી જોઈએ. જેમાં ભીર અર્થો ભરેલા હોય અને સદ્‌ભૂત (-સાચા) ગુણોનું ર્તન હોય તેવાં સ્તુતિ-સ્તોત્રો સારભૂત છે. જેમ કે—

पडिवण्णचरिमतणुणो, अइसयलेसंपि जस्स दट्ठूणं।
भवहुत्तमणा जायंति, जोइणो तं जिणं नमह ॥

"ચરમ શરીરને ધારણ કરનાર અને જેના અલ્પ પણ ાતિશયને જોઈને સંસાર તરફ મુખવાળા પણ જીવો યોગી ની જાય છે તે જિનને નમસ્કાર કરો".

× વિધિપૂર્વક પૂજાથી જેમ પૂજાનું ફળ મળે છે તેમ જિન ઉપર ુમાન પણ થાય છે" એમ પણ શબ્દનો સંબંધ છે.

ચૈત્યવંદનની મહત્તા:-

कम्मविसपरममंतो, एवं एयं ति बेंति सव्वण्णू ।
मुद्दा एत्थुवओगो, अक्खोभो होइ जिणचिण्णो ॥२८॥

પૂજાપૂર્વક કરાતું ચૈત્યવંદન કર્મરૂપ વિષનો નાશ કરવા મંત્ર સમાન છે એમ સર્વજ્ઞો કહે છે. સર્વજ્ઞે કહ્યું હોવાથી ચૈત્યવંદન અવશ્ય કર્મોનો નાશ કરે છે અને એથી જ કરવા લાયક છે.

પ્રશ્ન:- વિષ ઉતારવા મંત્રનો પ્રયોગ કરવામાં વિશિષ્ટ મુદ્રા કરવામાં આવે છે, તો ચૈત્યવંદન રૂપ મંત્રમાં કઈ મુદ્રા છે?

ઉત્તર:- ચૈત્યવંદન રૂપ મંત્રમાં જિનોએ* આચરેલ સ્થિર રહેવા રૂપ કાયોત્સર્ગ મુદ્રા છે. (૨૮)

૬ પ્રણિધાન પ્રકરણ

પ્રણિધાનનું પ્રતિપાદન:—

एयस्स समत्तीए, कुसलं पणिहाणमो उ कायव्वं ।
तत्तो पवित्तिविग्घजयसिद्धि तह य थिरीकरणं ॥ २९ ॥

ચૈત્યવંદન પુરું થયા પછી પ્રણિધાન× (=એકાગ્રતા પૂર્વક જિનેશ્વર સમક્ષ શુભ મનોરથ કે પ્રાર્થના) કરવું જોઈએ. કારણ કે પ્રણિધાનથી (અનુક્રમે) પ્રવૃત્તિ, વિઘ્નજય, સિદ્ધિ

* जिनाः श्रुतावधिमनःपर्यायकेवलज्ञानवन्तो जिनकल्पिकाश्च।
× प्रणिधानं प्रार्थनागर्भमैकाग्र्यम् । અહીં પ્રણિધાનનો "પ્રાર્થના-ગર્ભિત એકાગ્રતા" અર્થ જણાવ્યો છે. પણ આમાં પ્રાર્થનાની પ્રધાનતાની દૃષ્ટિએ પ્રણિધાનનો ફલિતાર્થ એકાગ્રતાપૂર્વક શુભ પ્રાર્થના, શુભ માગણી, શુભ મનોરથ કે શુભ સંકલ્પ છે.

પ્રશ્ન:- નિદાનમાં માગણી કરવામાં આવે છે અને પ્રણિધાનમાં પણ માગણી કરવામાં આવે છે. આથી પ્રણિધાન નિદાન સ્વરૂપ છે. આથી જેમ નિદાન (-નિયાણું) નહિ કરવું જોઈએ તેમ પ્રણિધાન પણ નહિ કરવું જોઈએ.

ઉત્તર:— નિદાનમાં અશુભની (-સંસારસુખની) માગણી કરવામાં આવે છે. જ્યારે પ્રણિધાનમાં શુભની માગણી કરવામાં આવે છે. અશુભની માગણી નિદાન છે, નહિ કે શુભની માગણી. પ્રણિધાન શુભ મનોરથરૂપ હોવાથી નિદાનરૂપ નથી. પ્રણિધાન બોધિની પ્રાર્થના તુલ્ય છે. લોગસ્સ વગેરે સૂત્રમાં आरुग्गबोहिलाभं વગેરેથી પ્રભુ પાસે બોધિની÷ (સમ્યગ્દર્શન વગેરેની) માગણી કરવામાં આવે છે. જેમ તે બોધિની માગણી શુભ ભાવનું કારણ હોવાથી નિદાનરૂપ નથી, તેમ પ્રસ્તુત પ્રણિધાન (=શુભ માગણી) પણ શુભભાવનું કારણ હોવાથી નિદાનરૂપ નથી. જો પ્રણિધાન નિદાનરૂપ હોય તો ચૈત્યવંદનના અંતે પ્રણિધાન ન થઈ શકે, કારણ કે શાસ્ત્રમાં નિદાનનો નિષેધ છે. (૩૦)

પ્રણિધાનની અનિવાર્યતા:—

एवं तु इट्ठसिद्धी ?, दव्वपवित्तीउ अण्णहा णियमा ।
तम्हा अविरुद्धमिणं, णेयमवत्थंतरे उचिए ॥ ३१ ॥

પ્રશ્ન:- પ્રણિધાન ન કરે તો શું વાંધો છે?

÷ जिनधर्मप्राप्तिर्बोधिलाभोऽभिधीयते । (લોગસ્સ ઉપર લલિત વિસ્તરા ટીકા.)

ઉત્તરઃ—પ્રણિધાન ન કરવામાં આવે તો શું ઇષ્ટની સિદ્ધિ થાય ? અર્થાત્ ન થાય. જો ધર્મક્રિયામાં પ્રણિધાન (=નિશ્ચિત શુભ ધ્યેય) ન કરવામાં આવે તો ધર્મનાં અનુષ્ઠાનો દ્રવ્યરૂપ જ બને, ભાવરૂપ ન બને. પ્રણિધાનથી ધર્મનાં અનુષ્ઠાનો ભાવરૂપ બને છે. પ્રણિધાન ઈષ્ટસિદ્ધિનું (=ભાવધર્મનું) કારણ હોવાથી ઉચિત અવસ્થામાં (=વૈરાગ્ય આદિ જે ગુણોની માગણી કરવાની છે તે ગુણો પ્રાપ્ત ન થયા હોય કે પ્રાપ્ત થયા હોય પણ પૂર્ણપણે પ્રાપ્ત ન થયા હોય તે અવસ્થામાં) જરૂરી છે. (૩૧)

પ્રણિધાન કરવાની વિધિઃ—

तं पुण संविग्गेणं, उवओगजुएण तिव्वसद्धाए ।
सिरणमियकरयलंजलि, इय कायव्वं पयत्तेणं ॥ ३२ ॥

મોક્ષાર્થી÷ જીવે ઉપયોગપૂર્વક તીવ્રશ્રદ્ધાથી* (=સદનુષ્ઠાન કરવાની પ્રબળ રુચિથી) મસ્તકે અંજલિ જોડીને આદરપૂર્વક નીચે પ્રમાણે (૩૩-૩૪ ગાથામાં કહેવાશે તે પ્રમાણે) પ્રણિધાન કરવું × (૩૨)

÷ संविग्नेन-मोक्षार्थिना भवभीतेन वा ।

* तीव्रश्रद्धया-आत्यन्तिक्या सदनुष्ठानकरणरुच्या ।

× અહીં શ્લોકના પૂર્વાર્ધમાં 'संविग्गेणं' વગેરે વિશેષણોથી પ્રણિધાનમાં માનસિક સ્થિતિ કેવી જોઈએ તે જણાવ્યું છે, અને ઉત્તરાર્ધમાં "सिरणमिय ....." એ પદથી શારીરિક સ્થિતિ કેવી જોઈએ તે જણાવ્યું છે.

જિનેશ્વર સમક્ષ પ્રણિધાનઃ—

जय वीयराय! जगगुरु!, होउ ममं तुह पभावओ भयवं!
भवणिव्वेओ मग्गाणुसारिया इट्ठफलसिद्धी ॥ ३३ ॥
लोगविरुद्धच्चाओ, गुरुजणपूआ परत्थकरणं च ।
सुहगुरुजोगो तव्वयणसेवणा आभवमखंडा ॥ ३४ ॥

હે વીતરાગ! હે+ જગદ્ગુરુ! આપ જય પામો. હે ભગવંત! આપના પ્રભાવથી મને [૧] ભવનિર્વેદ, [૨] માર્ગાનુસારિતા, [૩] ઈષ્ટફલસિદ્ધિ, [૪] લોકવિરુદ્ધત્યાગ, [૫] ગુરુજનપૂજા, [૬] પરાર્થકરણ, [૭] શુભગુરુયોગ, [૮] મોક્ષ ન મળે ત્યાં સુધી અખંડ શુભ ગુરુવચનસેવા— આ આઠ ભાવ પ્રાપ્ત થાઓ.

(૧)÷ ભવનિર્વેદઃ— સંસાર ઉપર કંટાળો— અણગમો. ધર્મસાધનામાં આ ગુણ પાયાનો છે. ભવનિર્વેદ વિનાનો ધર્મ એટલે પાયા વિનાનું મકાન. ધર્મ મોક્ષ માટે છે. જેને સંસાર ઉપર કંટાળો નથી— રાગ છે તે મોક્ષ માટે પ્રયત્ન કેવી રીતે કરે? કારણ કે સંસાર અને મોક્ષ બંને વિરુદ્ધ છે. જેને સંસાર ઉપર રાગ છે તેને મોક્ષ ઉપર

+ जगतः- सचराचरभुवनस्य गुणैर्गुरुत्वाद्, जगतां वा जङ्गमानां यथावद् वस्तुतत्त्वोपदेशनात्, तेषामेव वा गौरवार्हत्वाद् गुरुः ।

÷ ભવનિર્વેદ વગેરે ગુણો અતિ મહત્ત્વના હોવાથી અહીં વિશેષ સ્પષ્ટતા થાય એ માટે તેમનું કંઈક વિવેચન કર્યું છે.

[illegible] વિરોધી ન ગણાય, [illegible] વિરોધી ગણાય. [illegible] વિના [illegible] હોય ન હોય તો પત્ની અનુકૂળ સ્વભાવવાળી [illegible] બુદ્ધિવાળી મળે તો સારું આવી ઇચ્છા વિરોધી ન ગણાય, પણ રૂપાળી મળે તો સારું આવી ઈચ્છા વિરોધી ગણાય. આનો સીધો અર્થ એ થાય છે કે ભગવાન પાસે સીધી રીતે કે પરંપરાએ ધર્મમાં સહાયક બનનારી વસ્તુ મંગાય પણ રાગાદિ દોષો વધે તેવી એક પણ વસ્તુ ન મંગાય.

(૪) લોકવિરુદ્ધત્યાગઃ– લોકવિરુદ્ધ કાર્યોનો ત્યાગ લોકવિરુદ્ધ કાર્યોનું વર્ણન બીજા પંચાશકમાં ૮-૯-૧૦ એ ત્રણ ગાથાઓમાં આવી ગયું છે. જિજ્ઞાસુએ ત્યાંથી જોઈ લેવું.

(૫) ગુરુજનપૂજાઃ– ગુરુજનોની ઉચિત સેવા-ભક્તિ કરવી. અહીં ગુરુ શબ્દનો "જે ગૌરવને–બહુમાનને યોગ્ય હોય તે ગુરુ" એવો અર્થ હોવાથી ગુરુજન શબ્દથી ત્યાગી સાધુ જ નહિ, કિંતુ માતા વગેરે પણ સમજવાં. યોગબિંદુ ગ્રંથ (ગા૦ ૧૧૦) માં કહ્યું છે કે– માતા, પિતા, વિદ્યાગુરુ, માતાદિ ત્રણના ભાઈ–બહેન વગેરે સંબંધીઓ, જ્ઞાનવૃદ્ધ, વયોવૃદ્ધ અને ધર્મોપદેશક એ બધા શિષ્ટ પુરુષોને ગુરુ તરીકે માન્ય છે. ધર્મ પામવા માટે આ ગુણ અનિવાર્ય

છે. જ્યાં સુધી અહંકાર તીવ્ર હોય ત્યાં સુધી વાસ્તવિક કોટિનો ધર્મ આવતો નથી. તીવ્ર અહંકારી જીવમાં વાસ્તવિક ધર્મ ન હોય એટલું જ નહિ પણ ધર્મ પામવાની લાયકાત પણ ન હોય, ધર્મનું મૂળ વિનય છે. અહંકાર ઘટ્યા વિના વિનય આવે નહિ. વિનય વિના ગુરુજનપૂજા પણ ન થઈ શકે. આથી હિતથી ગુરુજનની પૂજા કરનાર જીવમાં અહંકાર ઘટ્યો હોવાથી ધર્મ પામવાની લાયકાત આવી છે એ સૂચિત થાય છે. ધર્મ પામવાની લાયકાત માટે કૃતજ્ઞતા ગુણ પણ જરૂરી છે. ગુરુજન પૂજાથી કૃતજ્ઞતા ગુણ પણ સૂચિત થાય છે. ગુરુજનની પૂજા કેવી રીતે કરવી તે અંગે યોગબિંદુ ગ્રંથ (ગા૦ ૧૧૧ વગેરે)માં નીચે પ્રમાણે જણાવ્યું છે—

(૧) માતા, પિતા આદિને સવાર, બપોર અને સાંજ એમ ત્રણ વખત નમસ્કાર કરવો. કારણવશ સાક્ષાત્ નમસ્કાર ન થઈ શકે તો મનમાં માતા આદિની સ્પષ્ટ ધારણા કરીને મનથી નમસ્કાર કરવો. (૨) ગુરુજન બહારથી આવે ત્યારે ઊભા થવું, બેસવા આસન આપવું, વગેરે વિનય કરવો. (૩) ગુરુજન પાસે ઉદ્ધતાઈનો ત્યાગ કરી એમનાથી નીચા આસને બેસવું-બેઠક નીચી રાખવી. પગ ઉપર પગ ન ચઢાવવા વગેરે રીતે વિવેકથી બેસવું. (૪) ઝાડા-પેશાબ વગેરે કરતાં કે કે ઝાડા-પેશાબ વગેરેથી અપવિત્ર જગ્યામાં ગુરુજનના નામનો ઉચ્ચાર ન કરવો. (૫) ક્યારે પણ એમનો અવર્ણવાદ (-નિંદા; પરાભવ વગેરે) ન સાંભળવો. (૬) સ્વશક્તિ પ્રમાણે વસ્ત્ર, ભોજન, અલંકાર વગેરે સારાં આપવાં. (૭)

કારણોની પ્રાર્થના આગમસંમત ન હોય તો બોધિલાભની માગણી કરે નહિ. આથી સિદ્ધ થાય છે કે આ પ્રાર્થના આગમસંમત છે. (૩૬)

ઋદ્ધિની ઈચ્છાથી તીર્થંકરપણાની આશંસા પણ નિદાન છે'—

एवं च दसाईसुं, तित्थयरंमि वि णियाणपडिसेहो।
जुत्ता भवपडिबद्धं, सामिस्संगं तयं जेण ॥३७॥

પ્રશ્ન:- મોક્ષનાં કારણોની પ્રાર્થના નિદાન નથી એ વાત સિદ્ધ થઈ ગઈ તીર્થંકરપણું મોક્ષનું કારણ છે. તીર્થંકર બનનાર જીવ અનેક જીવો ઉપર ઉપકાર કરવા સાથે સ્વકલ્યાણ કરે છે. આથી હું તીર્થંકર બનું એવી આશંસા નિદાન ન ગણાય. તો પછી દશાશ્રુતસ્કંધ વગેરેમાં તેનો નિષેધ કેમ કર્યો છે?

ઉત્તર:- દશાશ્રુતસ્કંધ, ધ્યાનશતક વગેરે ગ્રંથોમાં તીર્થંકર બનવાની આશંસાનો નિષેધ કર્યો છે તે યોગ્ય છે. કારણ કે તેવી આશંસા અપ્રશસ્ત રાગયુક્ત હોવાથી સંસારનું કારણ છે.

ભાવાર્થ:- તીર્થંકરની દેવોએ કરેલી સમવસરણ વગેરે ઋદ્ધિ જોઈને કે સાંભળીને હું તીર્થંકર બનું, જેથી મને પણ આવી ઋદ્ધિ મળે. આ પ્રમાણે તીર્થંકરની ઋદ્ધિની ઈચ્છાથી તીર્થંકર બનવાની આશંસામાં અપ્રશસ્ત રાગ કારણ છે. આમાં ઉપકારની ભાવના નથી, પણ ઋદ્ધિની પ્રાપ્તિરૂપ સ્વાર્થની ભાવના છે. આવી આશંસાથી તીર્થંકરપણું મળે જ નહિ, અને પાપકર્મનો બંધ થાય તે નફામાં.

કારણોની પ્રાર્થના આગમસંમત ન હોય તો બોધિલાભની માગણી કરે નહિ. આથી સિદ્ધ થાય છે કે આ પ્રાર્થના આગમસંમત છે. (૩૬)

ઋદ્ધિની ઈચ્છાથી તીર્થંકરપણાની આશંસા પણ નિદાન છે'—

एवं च दसाईसुं, तित्थयरंमि वि णियाणपडिसेहो ।
जुत्ता भवपडिबद्धं, सामिस्संगं तयं जेण ॥३७॥

પ્રશ્નઃ- મોક્ષનાં કારણોની પ્રાર્થના નિદાન નથી એ વાત સિદ્ધ થઈ ગઈ તીર્થંકરપણું મોક્ષનું કારણ છે. તીર્થંકર બનનાર જીવ અનેક જીવો ઉપર ઉપકાર કરવા સાથે સ્વકલ્યાણ કરે છે. આથી હું તીર્થંકર બનું એવી આશંસા નિદાન ન ગણાય. તો પછી દશાશ્રુતસ્કંધ વગેરેમાં તેનો નિષેધ કેમ કર્યો છે ?

ઉત્તરઃ- દશાશ્રુતસ્કંધ, ધ્યાનશતક વગેરે ગ્રંથોમાં તીર્થંકર બનવાની આશંસાનો નિષેધ કર્યો છે તે યોગ્ય છે. કારણ કે તેવી આશંસા અપ્રશસ્ત રાગયુક્ત હોવાથી સંસારનું કારણ છે.

ભાવાર્થઃ- તીર્થંકરની દેવોએ કરેલી સમવસરણ વગેરે ઋદ્ધિ જોઈને કે સાંભળીને હું તીર્થંકર બનું, જેથી મને પણ આવી ઋદ્ધિ મળે. આ પ્રમાણે તીર્થંકરની ઋદ્ધિની ઈચ્છાથી તીર્થંકર બનવાની આશંસામાં અપ્રશસ્ત રાગ કારણ છે. આમાં ઉપકારની ભાવના નથી, પણ ઋદ્ધિની પ્રાપ્તિરૂપ સ્વાર્થની ભાવના છે. આવી આશંસાથી તીર્થંકરપણું મળે જ નહિ, અને પાપકર્મનો બંધ થાય તે નફામાં.

આથી તીર્થંકરની ઋદ્ધિની ઇચ્છાથી તીર્થંકરપણાની આશંસા નિદાનરૂપ છે. આથી દશાશ્રુતસ્કંધ વગેરેમાં તેનો જે નિષેધ કર્યો છે તે યોગ્ય જ છે. (૩૭)

પરોપકારની ભાવનાથી તીર્થંકરપણાની આશંસા નિદાન નથી—

जं पुण णिरभिस्संगं, धम्मा एसो अणेगसत्तहिओ ।
णिरुवमसुहसंजणओ, अपुव्वचिंतामणीकप्पो ॥३८॥

ता एयाणुट्ठाणं, हियमणुवद्दयं पहाणभावस्स ।
तम्मि पवित्तिसरूवं, अत्थापत्तीइ तमदुट्ठं ॥३९॥

પ્રશ્ન:- તો પછી કેવળ પરોપકારની ભાવનાથી તીર્થંકર બનવાની આશંસા નિદાન ન ગણાય ને ?

ઉત્તર:- ના. ભૌતિક ઋદ્ધિની લેશ પણ ઇચ્છા વિના (-કેવળ પરોપકારબુદ્ધિથી) તીર્થંકર બનવાની આશંસા ×દુષ્ટ (-નિદાન) નથી. કારણ કે કેવળ પરોપકારની ભાવનાથી તીર્થંકરપણાની આશા રાખનાર જીવ જેનાથી તીર્થંકર નામકર્મ બંધાય તેવા પ્રવચનવાત્સલ્ય વગેરે શુભઅનુષ્ઠાનો સેવીને અનેક જીવોનું હિત કરનાર, નિરુપમ સુખજનક, +અપૂર્વ ચિંતામણિ સમાન તીર્થંકર બને છે. (૩૮)

(ता=) તીર્થંકર ઉપર્યુક્ત "અનેક જીવોનું હિત કરવું" વગેરે ગુણોથી યુક્ત હોવાથી (एयाणुट्ठाणं=) તીર્થંકરનાં ધર્મ-

× ગાથામાં અદુષ્ટ શબ્દ નથી, અધ્યાહારથી સમજવું એવા ભાવનું ટીકામાં જણાવ્યું છે.

+ चिन्तातिक्रान्तसुखविधायित्वाद् ।

તે વિચારવા લાગી કે- હું પણ ભગવાનની પૂજા કરું, પણ હું ગરીબ હોવાથી પૂજાના સાધનોથી રહિત છું. આ લોકો ભગવાનની પૂજા માટે ધૂપ વગેરે ઉત્તમ સામગ્રી લઈને જાય છે. હું તેના વિના શી રીતે પૂજા કરું ? કંઇ નહિ, મને જંગલમાં ગમે ત્યાંથી પુષ્પો મળી જશે. એ પુષ્પોથી હું ભગવાનની પૂજા કરું. આમ વિચારી વૃદ્ધા જંગલમાંથી સિંદુવારનાં પુષ્પો લઇ આવી. પુષ્પો લઇને હર્ષથી સમવસરણ તરફ જઈ રહી હતી. પણ વૃદ્ધાવસ્થાના કારણે રસ્તામાં જ આયુષ્યનો ક્ષય થતાં મૃત્યુ પામી. રસ્તા ઉપર તેનું મડદું જોઇને દયાળુ માણસોએ આ વૃદ્ધા મૂર્છા પામી છે એમ સમજીને તેના ઉપર પાણી છાંટયું. થોડો વખત મૂર્છાના ઉપચાર કરવા છતાં જરાપણ ચેતના આવી નહિ. એટલે લોકોએ ભગવાનને પુછયું કે— આ વૃદ્ધા મરી ગઈ છે કે જીવતી છે ? ભગવાને કહ્યું : તે મૃત્યુ પામી છે. તેનો જીવ દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયો છે. દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયેલો વૃદ્ધાનો જીવ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયા પછી તુરત અવધિજ્ઞાનથી પૂર્વભવ જાણીને મને વંદન કરવા આવ્યો છે. તે આ રહ્યો, એમ કહીને ભગવાને પોતાની પાસે ઊભેલા દેવને બતાવ્યો. ભગવાન પાસે આ વૃત્તાંત સાંભળીને સમવસરણમાં રહેલા બધા લોકો વિસ્મય પામીને વિચારવા લાગ્યા કે અહો ! ! પૂજાની ભાવનાથી પણ કેટલો બધો લાભ થાય છે. પછી ભગવાને થોડાપણ શુભ અધ્યવસાયથી બહુ લાભ થાય છે એમ કહીને જિનપૂજાનું મહત્ત્વ સમજાવ્યું. ત્યારબાદ ભગવાને વૃદ્ધાના જીવનો વૃત્તાંત જણાવતાં કહ્યું કે વૃદ્ધાનો જીવ દેવલોકમાંથી ચ્યવી વિશાળરાજ્યનો માલિક કનકધ્વજ નામનો રાજા થશે. એક વખત દેડકાને સર્પ, એ

સર્પને કુરર, એ કુરરને અજગર, એ અજગરને મોટો સર્પ ખાઈ જવા મથે છે. એ બનાવ જોઈને તે વિચારશે કે- જેમ અહીં એક-બીજાને ખાવાને મથતા દેડકો વગેરે પ્રાણીઓ આખરે મહાસર્પના મુખમાં જ જવાના છે, તેમ સંસારમાં જીવો "મત્સ્યગલાગલ" ન્યાયથી પોતપોતાના બળ પ્રમાણે પોતાનાથી ઓછા બળવાળાને દુઃખી કરે છે-દબાવે છે, પણ આખરે બધા યમરાજના મુખમાં પ્રવેશ કરે છે. આથી આ સંસાર અસાર છે. એમ વિચારીને *પ્રત્યેકબુદ્ધ બનશે. દીક્ષાનું સુંદર પાલન કરીને દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થશે. પછી ક્રમે કરીને અયોધ્યા નગરીના શક્રાવતાર નામના મંદિરમાં કેવલજ્ઞાન પામી મોક્ષે જશે. (૪૯)

પ્રસ્તુત પ્રકરણનો ઉપસંહારઃ—

सम्मं णाऊण इमं, सुयाणुसारेण धीरपुरिसेहिं ।
एवं चिय कायव्वं, अविरहियं सिद्धिकामेहिं ।।५०।।

મુક્તિકામી ધીર પુરુષોએ આ પૂજાવિધિને આગમ પ્રમાણે બરોબર જાણીને તે જ પ્રમાણે સતત-સદા કરવું જોઈએ. વિધિપૂર્વક પૂજા સદા કરવાથી શુભ અધ્યવસાયની વૃદ્ધિ થાય છે અને એનાથી ઇષ્ટકાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. અહીં ધીરપુરુષ શબ્દનો અર્થ બુદ્ધિમાન પુરુષ છે. બુદ્ધિ રહિત પુરુષ બરોબર સમજી શકે નહિ એથી બરોબર કરી શકે પણ નહિ. અથવા ધીર પુરુષ એટલે ક્ષોભ ન પામનાર પુરુષ. કુનયોથી જેનું મન ક્ષોભ પામી જાય-ડગમગી જાય તે બરોબર સમજવામાં અને બરોબર કરવામાં અસમર્થ છે. (૫૦)

---

* બીજાના ઉપદેશ વિના કોઈ તેવા નિમિત્તથી વૈરાગ્ય પામી સ્વયં ચારિત્ર લે તે પ્રત્યેકબુદ્ધ કહેવાય.

૫ પ્રત્યાખ્યાન પંચાશક

શ્રાવકે જિનપૂજા કર્યા પછી પ્રત્યાખ્યાન કરવું જોઈએ. આથી જિનપૂજા પંચાશક પછી પ્રત્યાખ્યાન વિધિ કહેવાની ઈચ્છાવાળા ગ્રંથકાર મંગલ વગેરે જણાવે છે:—

नमिऊण वद्धमाणं, समासओ सुत्तजुत्तिओ वोच्छं ।
पच्चक्खाणस्स विहिं, मंदमइविबोहणट्ठाए ॥ १ ॥

ભગવાન શ્રી વર્ધમાન સ્વામીને નમસ્કાર કરીને મંદમતિ જીવોના બોધ માટે પ્રત્યાખ્યાનની વિધિને આગમ અને યુક્તિના આધારે સંક્ષેપથી કહીશ. (૧)

પ્રત્યાખ્યાનના અર્થો અને ભેદો:—

पच्चक्खाणं नियमो, चरित्तधम्मो य होंति एगट्ठा ।
मूलुत्तरगुणविसयं चित्तमिणं वण्णियं समए ॥२॥

પ્રત્યાખ્યાન, નિયમ અને ચારિત્રધર્મ એ ત્રણે એકાર્થક છે. આત્મહિતની દૃષ્ટિએ પ્રતિકૂળ પ્રવૃત્તિના ત્યાગની મર્યાદાથી પ્રતિજ્ઞા તે પ્રત્યાખ્યાન.*

ભાવાર્થ:-પ્રવૃત્તિથી પ્રતિકૂળપણે મર્યાદાથી કહેવું તે પ્રત્યાખ્યાન. પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ=નિવૃત્તિ એ પ્રવૃત્તિથી પ્રતિકૂળ છે-પ્રવૃત્તિથી વિરુદ્ધ છે. કોઈ અમુક પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરવો, અમુક શરતે ત્યાગ કરવો, અમુક રીતે ત્યાગ કરવો વગેરે મર્યાદા છે. કહેવું એટલે પ્રતિજ્ઞા કરવી. આનું તાત્પર્ય એ આવ્યું કે-

---

* प्रति-प्रवृत्तिप्रतिकूलतया आ=मर्यादया ख्यानं-प्रकथनं ख्यानम् ।

આત્મહિતની દૃષ્ટિએ પ્રતિકૂળ પ્રવૃત્તિના ત્યાગની મર્યાદાથી પ્રતિજ્ઞા તે પ્રત્યાખ્યાન. હેયવસ્તુથી વિરામ પામવો=અટકવું તે નિયમ. જેનાથી જીવ મોક્ષ તરફ જાય તે ચારિત્ર.

પ્રત્યાખ્યાનના મૂલગુણ અને ઉત્તરગુણ એમ બે ભેદ છે. સાધુના પાંચ મહાવ્રત અને શ્રાવકના પાંચ અણુવ્રત મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાન છે. સાધુના પિંડવિશુદ્ધિ આદિ ગુણો તથા શ્રાવકનાં દિગ્વિરતિ વગેરે વ્રતો ઉત્તરગુણ છે. અથવા સાધુ-શ્રાવક બંને માટે નવકારશી આદિ દશ પ્રત્યાખ્યાનો ઉત્તરગુણ છે. મૂલગુણ અને ઉત્તરગુણના આ સિવાય બીજા પણ અનેક ભેદો છે. આથી મૂલગુણ અને ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાન શાસ્ત્રમાં (चित्र) અનેક પ્રકારે વર્ણવવામાં આવ્યું છે. જેમ વૃક્ષનું મૂળ શાખા-પ્રશાખા વગેરેના આધારરૂપ છે, તેમ બીજાગુણોનો આધાર તે મૂલગુણ. મૂલગુણોનું રક્ષણ-પાલન કરવામાં સહાયભૂત થાય તે ઉત્તરગુણ × (૨)

અહીં કયા પ્રત્યાખ્યાનનું વર્ણન થશે તેનો નિર્દેશઃ—

इह पुण अद्धारूवं, णवकारादि पतिदिणोवओगित्ति ।
आहारगोयरं जइगिहीण भणिमो इमं चेव ॥३॥

નવકારશી આદિ દશ પ્રકારનું કાલ પ્રત્યાખ્યાન આહાર સંબંધી હોવાથી સાધુ-શ્રાવકને પ્રાયઃ દરરોજ ઉપયોગમાં

× અથવા નિત્ય કરવામાં આવે તે મૂલગુણ. કારણ ઉપસ્થિત થતાં કરવામાં આવે તે ઉત્તરગુણ. જેમકે, સાધુઓને મહાવ્રતોનું પાલન સદા જ કરવાનું હોય છે, વ્રતોનું પાલન ન હોય એવો કોઇ કાળ જ નથી. આથી તે મૂલગુણ છે. પિંડવિશુદ્ધિ વગેરે ગુણો ક્ષુધાદિ કારણો ઉપસ્થિત થતાં સેવવામાં આવે છે માટે ઉત્તરગુણ છે.

૧ ગ્રહણદ્વાર

ગુ કોની પાસે કેવી રીતે પ્રત્યાખ્યાન લે તેનો નિર્દેશઃ—

गिण्हति सयंगहीयं, काले विणएण सम्ममुवउत्तो ।
अणुभासंतो पइवत्थु जाणगो जाणगसगासे ॥५॥

[1]પ્રત્યાખ્યાનના સ્વરૂપનો જાણકાર જીવ, [2]જાતે લીધેલું ત્યાખ્યાન, [3]પ્રત્યાખ્યાનના સ્વરૂપના જાણકાર ગુરુ પાસે, ઉચિતકાળે, [5]વિનયથી, [6]ઉપયોગપૂર્વક, [7]ગુરુ પ્રત્યાખ્યાનનો પાઠ બોલે તેને પોતે [મનમાં] બોલતાં બોલતાં, [8]સમ્યક્ હણ કરે.

પ્રત્યાખ્યાન દર્શન, જ્ઞાન, વિનય, અનુભાષણ, પાલના ને ભાવ- એ છ શુદ્ધિથી શુદ્ધ હોય તો શુદ્ધ કહેવાય.

છ શુદ્ધિઓનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—

पच्चक्खाणं सव्वण्णु—देसिअं जं जहिं जहा काले ।
तं जो सद्दहइ नरो, तं जाणसु सद्दहणसुद्धं ॥२४६॥
पच्चक्खाणं जाणइ, कप्पे जं जंमि होइ कायव्वं ।
मूलगुण उत्तरगुणे, तं जाणसु जाणणासुद्धं ॥२४७॥
किइकम्मस्स विसुद्धिं, पउंजई जो अहीणमइरित्तं ।
मणवयणकायगुत्तो, तं जाणसु विणयओ सुद्धं ॥२४८॥
अणुभासइ गुरुवयणं, अक्खरपयवंजणेहि परिसुद्धं ।
पंजलिउडो अभिमुहो, तं जाणऽणुभासणासुद्धं ॥२४९॥
कंतारे दुब्भिक्खे, आयंके वा महइ समुप्पन्ने ।
जं पालिअं न भग्गं, तं जाणसु पालणासुद्धं ॥२५०॥

रागेण व दोसेण व, परिणामेण व न दूसिअं जं तु ।
तं खलु पच्चक्खाणं, भावविसुद्धं मुणेयव्वं ॥२५१॥
(આવશ્યકભાષ્ય)

"સર્વજ્ઞોએ જે પચ્ચક્ખાણ જ્યાં [=જિનકલ્પઆદિમાં] અને જે કાળે કરવાનું કહ્યું છે તે પચ્ચક્ખાણની તે રીતે જે શ્રદ્ધા કરે—માને તેનું પચ્ચક્ખાણ દર્શનશુદ્ધ છે." [૨૪૬] "જિનકલ્પ આદિ જે કલ્પમાં મૂલગુણ અને ઉત્તરગુણ સંબંધી જે પચ્ચક્ખાણ કરવા જેવું હોય તેનું જેને જ્ઞાન હોય તેનું પચ્ચક્ખાણ જ્ઞાનશુદ્ધ છે." [૨૪૭] "જે આત્મા પચ્ચ-ખાણ કરતી વખતે મન-વચન-કાયાથી ગુપ્ત બનીને ગુરુ-વંદનની વિધિમાં ન્યૂનાધિકતા કર્યા વિના વિશુદ્ધ રીતે ગુરુ-વંદન કરે છે તેનું પચ્ચક્ખાણ વિનયશુદ્ધ છે." [૨૪૮] "ગુરુ પચ્ચક્ખાણનું સૂત્ર બોલે ત્યારે જે આત્મા બે હાથ જોડી ગુરું સન્મુખ ઊભા રહીને ગુરુ પાઠ બોલે તેની સાથે પોતે પણ અક્ષરો, પદો અને વ્યંજનો ધીમે ધીમે બોલે તેનું પચ્ચક્ખાણ અનુભાષણ શુદ્ધ છે. [૨૪૯ "અટવીમાં, દુષ્કાળમાં કે મહારોગ ઉત્પન્ન થવા છતાં જે પચ્ચક્ખાણ ભાંગ્યા વિના બરોબર પાળ્યું હોય તે પચ્ચક્ખાણ પાલનાશુદ્ધ છે." [૨૫૦] "રાગથી, દ્વેષથી કે ભૌતિકસુખની આશંસા આદિ રૂપ પરિણામથી જે પચ્ચક્ખાણ દૂષિત ન કર્યું હોય તે પચ્ચક્ખાણ ભાવશુદ્ધ છે." [૨૫૧]

પ્રસ્તુત ગાથામાં દર્શન આદિ છ શુદ્ધિનું સૂચન કર્યું છે. કયા પદથી કઇ શુદ્ધિનું સૂચન કર્યું છે તેને તથા

ગુરુ પાસે લેવું જોઇએ. આનાથી પ્રત્યાખ્યાન આપનારમાં કેવી યોગ્યતા હોવી જોઇએ તેનું સૂચન કર્યું છે. આવશ્યક નિર્યુક્તિ (ગા. ૧૬૦૮) માં કહ્યું છે કે મૂલગુણ-ઉત્તરગુણાદિમાં પ્રત્યાખ્યાનની વિધિ જાણનાર પ્રત્યાખ્યાન આપવાને યોગ્ય છે.

(૪) काले=ઉચિતકાળે. નવકારશી આદિ પ્રત્યાખ્યાન સૂર્યોદય પહેલાં લઈ લેવું જોઇએ. સૂર્યોદય પહેલાં ન લેવાય તો તેનો સમય થયા પહેલાં તો લઇ જ લેવું જોઇએ. [દા. ત. પોરિસીનું પ્રત્યાખ્યાન દશ વાગે થતું હોય તો દશ વાગ્યા પહેલાં લઇ લેવું જોઇએ.]

(૫) विणएण=વિનયથી. ગુરુ પાસે વિનયપૂર્વક પ્રત્યાખ્યાન લેવું જોઇએ. આનાથી વિનયશુદ્ધિનું સૂચન કર્યું છે. ગુરુને વિધિથી વંદન કરીને પ્રત્યાખ્યાન લેવું તે વિનયશુદ્ધિ છે.

(૬) उवउत्तो=પ્રત્યાખ્યાનમાં ઉપયોગવાળો. સ્વયં કે ગુરુ પાસે પ્રત્યાખ્યાન કરતી વખતે પ્રત્યાખ્યાનમાં ઉપયોગ હોવો જોઇએ ઉપયોગ વિના કરેલું પ્રત્યાખ્યાન દ્રવ્ય પ્રત્યાખ્યાન બને.

(૭) अणुभासंतो= સાથે બોલતો. આનાથી અનુભાષણ શુદ્ધિનું સૂચન કર્યું છે. ગુરુ પ્રત્યાખ્યાનનો પાઠ બોલે તેની સાથે પોતે પણ તે પ્રમાણે (મનમાં કે મંદસ્વરે) બોલે તે અનુભાષણ શુદ્ધિ છે. ગુરુ પ્રત્યાખ્યાનનો જે પાઠ બોલે તેને લેનારે પણ તેની સાથે (મનમાં કે મંદસ્વરે)

છાંટો પેશી જાય તો તે સહસા બન્યું કહેવાય. આનાથી પ્રત્યાખ્યાનનો ભંગ ન થાય.]

પ્રશ્ન:- નવકારશીમાં બે આગારો છે, વર્તમાનમાં ચાર આગારો બોલાય છે. તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર:- નવકારશી વગેરે પ્રત્યાખ્યાન સાથે मुट्ठिसहियंનું પણ પ્રત્યાખ્યાન કરવામાં આવે છે. દશપ્રકારના પ્રત્યાખ્યાનમાં મુટ્ઠિસહિઅંનો અભિગ્રહ પ્રત્યાખ્યાનમાં સમાવેશ થાય છે. અભિગ્રહના પ્રત્યાખ્યાનમાં ચાર આગાર છે. આથી વર્તમાનમાં નવકારશીના પ્રત્યાખ્યાનમાં ચાર આગારો બોલાય છે. એ પ્રમાણે પોરિસિ વગેરે પ્રત્યાખ્યાનમાં પણ અધિક આગારો માટે સમજી લેવું.

(૨) પોરિસી-સાર્ઢપોરિસી:- પોરિસી શબ્દમાં મૂળ-શબ્દ પૌરુષી છે. પુરુષ પ્રમાણ છાયા (અર્થાત્ કાયાપ્રમાણ છાયા) જે કાળમાં થાય તે કાળ પૌરુષી કહેવાય. સૂર્યોદયથી દિવસનો ચોથો ભાગ પસાર થાય ત્યારે છાયા પુરુષ (-સ્વકાયા) પ્રમાણ થાય છે માટે દિવસનો ચોથો ભાગ પૌરુષી કહેવાય. દિવસના ચોથા ભાગને જેમ પૌરુષી કહેવામાં આવે છે તેમ પ્રહર પણ કહેવામાં આવે છે. એટલે સૂર્યોદયથી એક પ્રહર (દિવસના ચોથા ભાગ) સુધી આહારનો ત્યાગ તે પોરિસી, તથા દોઢ પ્રહર સુધી આહારનો ત્યાગ તે સાર્ઢપોરિસી.

પોરિસી અને સાર્ઢપોરિસીના પ્રત્યાખ્યાનમાં નવકારશીના બે તથા पच्छन्नकालेणं, दिसामोहेणं, साहुवयणेणं, सव्वसमाहिवत्तियागारेणं એ ચાર એમ છ આગારો છે.

(૩) उक्खित्तविवेगेण:— આમાં ઉત્ક્ષિપ્ત અને વિવેક એ બે શબ્દો છે. ઉત્ક્ષિપ્ત એટલે મૂકેલું વિવેક એટલે જુદું કરવું. સુકા રોટલા, ભાત વગેરે કોરી વસ્તુ ઉપર સંપૂર્ણ લઈ શકાય તેવી આયંબિલમાં અકલ્પ્ય પિંડવિગઈ (ઘટ્ટગોળ સુખડી) વગેરે વસ્તુ પડી હોય તો એને જુદી કર્યા પછી—ઉપાડી લીધા પછી તે સુકા રોટલા, ભાત વગેરે વાપરવામાં વાંધો નહિ. અર્થાત્ તેમ કરવાથી કદાચ અકલ્પ્ય વસ્તુનો અંશ વાપરવામાં આવી જાય તો નિયમભંગ ન થાય. પણ જો નરમ ગોળ વગેરે દ્રવ (=ઢીલી) વસ્તુ પડી હોય તો ન કલ્પે. કારણ કે દ્રવ હોવાથી જેના ઉપર મૂકેલી છે તેમાં ચોંટી જાય. આથી ઉપાડી લેવા છતાં અધિક રહી જાય.

(૭) અભક્તાર્થ:— આમાં અ, ભક્ત અને અર્થ એ ત્રણ શબ્દો છે. અ નો નિષેધ અર્થ છે. ભક્ત એટલે ભોજન, અર્થ એટલે પ્રયોજન, જેમાં ભોજનનું પ્રયોજન નથી (=ખાવાનું જ નથી) તે પ્રત્યાખ્યાન અભક્તાર્થ, અર્થાત્ ઉપવાસ.

ઉપવાસના પાઠમાં સૂર્યોદયથી પ્રત્યાખ્યાન કરું છું એવો નિયમ હોવાથી એકવાર થોડું પણ ભોજન કર્યા પછી "હવેથી બાકીના દિવસનો ઉપવાસ" એમ ઉપવાસ ન થાય.

[પ્રશ્ન:— સૂર્યોદયથી ઉપવાસ શરૂ થાય છે. એટલે સૂર્યોદય પછી એકવાર થોડું પણ ખાધા પછી ઉપવાસ ન થાય એ બરોબર છે. પણ સૂર્યોદય પહેલાં ભોજન કરીને સૂર્યોદયથી ઉપવાસ કરવામાં શો વાંધો ?

છે તેમ સ્મૃતિ થાય છે. નિયમના પાલન માટે નિયમની સ્મૃતિ આવશ્યક છે × રાત્રિભોજનના ત્યાગનું સ્મરણ થવું હોવાથી સાધુઓને અને ગૃહસ્થોને સાંજનું દિવસચરિમ પ્રત્યાખ્યાન લેવાથી લાભ જ છે (જેમને રાત્રિભોજનનો નિયમ નથી, કે ઘણા આગાર સહિત નિયમ છે તેમને તો આનાથી લાભ છે જ એટલે તેમના માટે કોઈ પ્રશ્ન જ ઊભો થતો નથી)

પ્રશ્નઃ- તિવિહાર એકાસણાનું પ્રત્યાખ્યાન કર્યું હોય તેને એકાસણું કર્યા પછી આખો દિવસ બિલકુલ પાણી વાપરવું નથી એવી ભાવના થાય તો તે ઊઠતી વખતે દિવસ-ચરિમ ચોવિહારનું પ્રત્યાખ્યાન લે કે પાણહારનું ?

ઉત્તરઃ-દિવસ ચરિમ ચોવિહારનું પ્રત્યાખ્યાન લેવું ઠીક લાગે છે. જો કે પાણહારનું પ્રત્યાખ્યાન લે તો પણ ચારે આહારનો ત્યાગ થઈ જાય છે. પણ પાણહારનું પ્રત્યાખ્યાન લેવાથી પાણીમાં ચાર આગારો સિવાય કોઈ આગારો ન રહ્યા, પણ બાકી ત્રણ આહારમાં એકાસણામાં આવતા બધા આગારો રહે છે. જ્યારે ચોવિહાર લે તો ચારે આહારમાં ચાર આગારો રહે છે. એટલે આગાર ઓછા રહે એ દૃષ્ટિએ ચોવિહારનું પ્રત્યાખ્યાન લેવું ઠીક છે. એજ રીતે બિયાસણના પ્રત્યાખ્યાન વાળાઓને બીજું બિયાસણું કર્યા પછી પાણી બિલકુલ ન પીવું હોય તો ઊઠતાં ચોવિહારનું પ્રત્યાખ્યાન લેવું ઠીક છે. અર્થાત્ એકા-

×આથી જ સાધુઓને દીક્ષા લેતી વખતે અને ગૃહસ્થોને સામાયિક લેતી વખતે "કરેમિભંતે" સૂત્રથી સાવદ્ય યોગોનો ત્યાગ થઈ જવા છતાં ...ઓ અને ગૃહસ્થો પ્રતિક્રમણમાં અનેકવાર 'કરેમિભંતે' સૂત્ર બોલે છે.

સણું વગેરે કર્યા પછી જો પહેલાં તિવિહારનું પ્રત્યાખ્યાન લીધું હોય તો જ્યારથી પાણી ન વાપરવું હોય ત્યારથી પાણુહારનું પ્રત્યાખ્યાન કરવું, અને જો પહેલા તિવિહાર ન કર્યો હોય તો જ્યારથી પાણી ન વાપરવું હોય ત્યારથી ચોવિહારનું પ્રત્યાખ્યાન લેવું ઠીક છે. છતાં આ વિશે ગીતાર્થો કહે તેમ કરવું.]

દિવસચરિમ અને ભવચરિમમાં अन्नत्थणाभोगेणं, सहसागारेणं, महत्तरागारेणं અને सव्वसमाहिवत्तियागारेणं એ ચાર આગારો છે આ આગારોનું વર્ણન થઇ ગયું છે. [ભવચરિમમાં એટલું વિશેષ છે કે– પ્રત્યાખ્યાન કરનારને મને સમાધિમાં જરાય વાંધો નહિ આવે એમ દૃઢ વિશ્વાસ હોય વગેરે કારણોથી મહત્તરાગારેણું અને સવ્વસમાહિવત્તિયાગારેણું એ બે આગારોની જરૂર ન હોય તો અન્નત્થણાભોગેણું અને સહસાગારેણું એ બે આગારો હોય છે. આ બે આગારો તો જરૂરી છે. કારણ કે અનુપયોગથી કે સહસા આંગળી વગેરે મુખમાં નખાઈ જવાનો સંભવ છે.]

(૧૦) અભિગ્રહઃ–અમુક વસ્તુનો ત્યાગ વગેરે અભિગ્રહમાં ચરિમમાં કહેલા ચાર આગાર છે. આમાં આટલું વિશેષ છે કે સાધુને વસ્ત્રના (વસ્ત્રના ત્યાગરૂપ) અભિગ્રહમાં चोलपट्टागारेणं સહિત પાંચ આગારો હોય છે. આમાં ચોલપટ્ટ અને આગાર એ બે શબ્દો છે. ચોલપટ્ટો પહેરવાની છૂટ તે ચોલપટ્ટાગાર. જે સાધુને તદ્દન વસ્ત્રરહિત

રહેવાનો જ નિયમ છે તો આપણે અત્યારે કોઈ ગૃહસ્થનું આગ-મન થાય ત્યારે અપેક્ષા માટે ચોલપટ્ટો પહેરવાની છૂટ હોય છે.]

(૧૧) વિગઈ: ઘી આદિ વિગઈનો ત્યાગ તે વિગઈ પ્રત્યાખ્યાન. વિકાર કરનાર ઘી આદિ સ્નિગ્ધ પદાર્થો વિગઈ કહેવાય છે. વિગઈના દશ ભેદ છે. તે આ પ્રમાણે-(૧) દૂધ, (૨) દહીં, (૩) ઘી, (૪) તેલ, (૫) ગોળ, (૬) પક્વાન્ન -કડાહ (તળેલું), (૭) માખણ, (૮) મધ, (૯) માંસ, (૧૦) મદિરા. આમાં છેલ્લી ચાર વિગઈને મહાવિગઈ કહેવામાં આવે છે અને તે અભક્ષ્ય છે.

વિગઈના દ્રવ (ઢીલી) અને પિંડ (=ઘટ્ટ) એમ બે ભેદ છે. તેમાં માખણ, પક્વાન્ન, માંસ, ઘટ્ટદહીં, ઘી, ગોળ એ છ પિંડ વિગઈના ત્યાગમાં આયંબિલના આઠ અને पडुच्चमक्खिपणं એ નવ આગારો છે. દૂધ વગેરે ચાર દ્રવ વિગઈના ત્યાગમાં उक्खित्तविवेगेणं વિના પિંડ વિગઈમાં આવતા આઠ આગારો છે.

પ્રશ્ન:— દ્રવવિગઈના ત્યાગમાં ઉક્ખિત્તવિવેગેણં આગાર કેમ નથી ?

ઉત્તર:-દ્રવવિગઈ ઉપાડી લેવા છતાં જેના ઉપર પડી હોય તેની સાથે ઘણી મિશ્ર થઈ જવાથી તે વસ્તુ ખાતા તેનો સ્વાદ આવે છે. જ્યારે પિંડવિગઈ સંપૂર્ણ ઉપાડી

*પૂર્વે મુનિઓ **हेमंतेसु अवाउडा** એ (દશવૈકાલિકના) વચનાનુસાર ઠંડીમાં શીતપરિષહ સહન કરવા વગેરેના ઉદ્દેશથી સર્વ વસ્ત્રના ત્યાગનો અભિગ્રહ કરતા હતા.

શકાય છે. કદાચ રહી જાય તે પણ અંશમાત્ર જ રહે. તેથી તેનો સ્વાદ ન આવે. આથી ઉક્ખિત્તવિવેગેણું આગાર પિંડવિગઇમાં છે અને દ્રવવિગઈમાં નથી.

પ્રશ્નઃ-જેને બધી વિગઇઓનો ત્યાગ છે તેને નીવીનું પ્રત્યાખ્યાન હોય છે. પણ જેને અમુક વિગઇની છૂટ રાખી બાકીની વિગઈઓનો ત્યાગ કર્યો હોય તેને કયું પ્રત્યાખ્યાન હોય ?

ઉત્તર-તેને પણ નિવિનું પ્રત્યાખ્યાન હોય. જે સાધુ કે શ્રાવક દારુ, દૂધ, તેલ વગેરે દ્રવ વિગઇનો ત્યાગ કરે તેને 'ઉક્ખિત્તવિવેગેણું' આગાર બિનજરૂરી છે. ઘટ્ટ દહીં આદિ પિંડ વિગઈનો ત્યાગ કરનારને જરૂરી છે. કારણ કે તે જેના ઉપર લાગી હોય તેના ઉપરથી જુદી કરી શકાય છે. જરૂરી બિનજરૂરીની દૃષ્ટિએ આ વિચારણા છે. બાકી દૂધ આદિનો ત્યાગ કરનારે પણ પચ્ચક્ખાણના સૂત્રમાં 'ઉક્ખિત્ત વિવેગેણું' એ પાઠ બોલવો જોઇએ, ભગવતી સૂત્રના જોગ કરનારને ગિહત્થસંસટ્ઠેણું વગેરે આગારોની જરૂર ન હોવા છતાં તેનો પાઠ બોલવામાં આવે છે તેમ. કેટલાક કહે છે દ્રવવિગઇમાં આઠ આગારો હોય છે એ શાસ્ત્ર વચનના આધારે દ્રવવિગઇના ત્યાગમાં ઉક્ખિત્તવિવેગેણું પાઠ ન બોલવો જોઇએ. | અહીં પ્રસ્તુત ગ્રંથની ટીકામાં બધી વિગઇઓનો અને અમુક વિગઇઓનો ત્યાગ એ બંને નિવિ કહેવાય છે એમ કહ્યું છે. અને નિવિના પ્રત્યાખ્યાનના સૂત્રમાં निव्विगइयं पच्चक्खाइ એવો પાઠ છે. જ્યારે યોગશાસ્ત્રમાં બંને

પ્રકારના ત્યાગને નિવિ કહેલ છે, પણ પ્રત્યાખ્યાનના સૂત્રમાં विगइओ पच्चक्खाइ... એવો પાઠ છે. શ્રી માણેકશેખરસૂરિકૃત આવશ્યક દીપિકામાં સર્વ વિગઈના ત્યાગના પ્રત્યાખ્યાન માટે निव्विगइयं पच्चक्खाइ એવો પાઠ છે અને અમુક વિગઈના ત્યાગમાં विगइओ पच्चक्खाइ એવો પાઠ છે.]

વિગઇ પચ્ચક્ખાણના નવ આગારોમાંથી पडुच्चमक्खिएणं વિના આઠ આગારોનું વર્ણન થઇ ગયું છે.

पडुच्चमक्खिएणं આગારનો અર્થ આ પ્રમાણે છે :- पडुच्चमक्खिएणं શબ્દમાં પ્રતીત્ય અને મ્રક્ષિત એમ બે શબ્દો છે. પ્રતીત્ય એટલે અપેક્ષાએ. મ્રક્ષિત એટલે ચોપડેલું. તદ્દન રૂક્ષની (=લૂખાની) અપેક્ષાએ જે નહિવત્ ચોપડેલું હોય તે પ્રતીત્યમ્રક્ષિત. [અર્થાત્ તેલ આદિ વિગઈનું નહિવત્ (તેનો સ્વાદ ન આવે એ રીતે) મોણ નાખીને બનાવેલી રોટલી આદિ વિગઈના નિયમવાળાના ખાવામાં આવે તો પણ નિયમ ભંગ ન થાય.] આંગળીથી તેલ આદિ લઈને ખાખરો વગેરે (નહિવત્) ચોપડવામાં આવે તો તે વિગઇના ત્યાગવાળાને (નીવીમાં×) ખપે. પણ ધારથી ચોપડવામાં આવે તો ન ખપે.

જેમ પચ્ચક્ખાણના સૂત્રોમાં વિગઈપરિમાણનું (=અમુક વિગઈના ત્યાગનું) પ્રત્યાખ્યાન ન હોવા છતાં તેનું પ્રત્યાખ્યાન કરવામાં દોષ નથી, તેમ સાર્ઢપોરિસી, અવર્ઢ, બિયાસણું, તિવિહાર અને દુવિહારના પચ્ચક્ખાણનો પચ્ચક્-

×વર્તમાનમાં આવી વસ્તુ વિગઈના ત્યાગમાં વાપરવાની પ્રથા ન ' ન ખપે.

આગમના સૂત્રોમાં પાઠ ન હોવા છતાં કરવામાં દોષ નથી, બલ્કે લાભ છે. કારણ કે તેનાથી અપ્રમાદની વૃદ્ધિ થાય છે.

गिहत्थसंसट्ठेणं આગારમાં નિવિના પચ્ચક્ખાણ માટે વિશેષતા આ પ્રમાણે છે- ગૃહસ્થે પોતાના માટે દૂધ સાથે ભાત ભેળવ્યો હોય, તે દૂધ ભાતની ઉપર ચાર આંગળ જેટલું તરતું હોય તો દૂધ વિગઈ ન ગણાય. (અર્થાત્ નિવિયાતું ગણાય.) પણ તેનાથી વધારે તરતું હોય તો દૂધ વિગઈ ગણાય. આ રીતે બીજી વિગઈઓ માટે પણ સમજવું. આ વિશે કહ્યું છે કે—

खीरदहीवियडाणं, चत्तारि उ अंगुलाइं संसट्ठं ।
फाणियतेल्लघयाणं, अंगुलमेगं तु संसट्ठं ॥ २२२ ॥
महुपोग्गलरसयाणं, अद्धंगुलयं तु होइ संसट्ठं ।
गुलपोग्गलनवणीए, अद्दामलयं तु संसट्ठं ॥ २२३ ॥
(પ્ર. સા.)

"ભાત આદિ વસ્તુ સાથે ભેળવેલ દૂધ, દહીં, કે મધ તે વસ્તુ ઉપર ચાર આંગળ સુધી તરે તો તે વિગઈ ન કહેવાય. ચાર આંગળથી વધારે તરે તો તે વિગઈ કહેવાય. (ફાણિત એટલે પ્રવાહી ગોળ.) ભાત આદિ વસ્તુ સાથે ભેળવેલ પ્રવાહી ગોળ, તેલ કે ઘી તેના ઉપર એક આંગળ સુધી તરે તો વિગઈ ન કહેવાય, પણ તેનાથી વધારે તરે તો વિગઈ કહેવાય (૨૨૨)." "ભાત આદિ વસ્તુ સાથે ભેળવેલ મધ કે માંસરસ તેના ઉપર અડધી આંગળી સુધી ત[illegible] વિગઈ ન કહેવાય અને તેનાથી વધારે ત[illegible] વગઈ

પ્રશ્નઃ-પ્રત્યાખ્યાનથી થતા અપ્રમાદથી શો · થાય છે ?

ઉત્તરઃ-એનાથી બે લાભ થાય છે. એક આંતર લ અને બીજો બાહ્ય લાભ. (૧) અપ્રમાદ વિરતિનું સ્મ કરાવે છે. આ આંતર લાભ છે. [કોઈપણ નિયમના શુ પાલન માટે તેનું સ્મરણ આવશ્યક છે.× આથી શ્રાવકના સામાયિક-પૌષધ વ્રતમાં વિસ્મૃતિ (=સામાયિક પૌષધનું વિસ્મરણ થવું એ.) અતિચાર છે.] (૨ અપ્રમાદથી સંપૂર્ણપણે શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ (નિષ્પાપ પ્રવૃત્તિ) થાય છે. આ બાહ્યફળ છે. [યદ્યપિ સામાયિકમાં રહેલા સાધુએ અશુદ્ધ પ્રવૃત્તિનો (પાપ વ્યાપારોનો) ત્યાગ કરી દીધો છે. છતાં પ્રમાદ, રોગ, સત્ત્વની ખામી આદિ કારણોથી દોષિત આહારનું સેવન આદિ અશુદ્ધ પ્રવૃત્તિ (પાપવ્યાપાર) થઈ જવાનો સંભવ છે. પ્રત્યાખ્યાનથી પ્રમાદ ભાગી જાય છે. પ્રત્યાખ્યાનના પ્રભાવથી રોગો નાશ પામે છે. પ્રત્યાખ્યાનનું સેવન કરતાં કરતાં સત્ત્વ વધે છે. પ્રમાદ આદિ કારણો ન રહે એટલે અશુદ્ધ પ્રવૃત્તિ પણ ન [illegible] જેમ જેમ પ્રત્યાખ્યાન વધે તેમ તેમ શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ [illegible] પરિણામે સાધુ સંપૂર્ણ શુદ્ધ પ્રવૃત્તિવાળો બની [illegible]

તિવિહાર આદિ પ્રત્યાખ્યાનથી સમભાવનો ભંગ થતો નથી:-

ण य सामाइयमेयं, बाहइ भेयगहणे वि सव्वत्थ ।
समभावपवित्तिणिवित्तिभावओ ठाणगमणं व ॥ १५ ॥

પ્રશ્ન:-પ્રત્યાખ્યાન કરનાર ચારે આહારનો ત્યાગ કરી દે તો તો બરાબર છે. પણ તિવિહાર આદિથી અમુક જ પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરે તો તેમાં સામાયિકનો ભંગ થાય છે. કારણ કે જેનો ત્યાગ નથી કર્યો તેમાં રાગ છે, અને જેનો ત્યાગ કર્યો છે તેમાં દ્વેષ છે. નહીં તો અમુકનો જ ત્યાગ અને અમુકનો ત્યાગ નહિ એમ ભેદ શા માટે ? જેના ઉપર રાગ છે તેનો રાગના કારણે ત્યાગ નથી કર્યો, અને જેના ઉપર દ્વેષ છે તેનો દ્વેષના કારણે ત્યાગ કર્યો છે. રાગદ્વેષથી સામાયિકનો ભંગ થાય છે.

ઉત્તર:-પ્રત્યાખ્યાન તિવિહાર આદિ ભેદથી લેવામાં આવે તો પણ સામાયિકને બાધા પહોંચાડતું નથી જ, અર્થાત્ તેવા પ્રત્યાખ્યાનથી સામાયિકનો=સમભાવનો ભંગ થતો નથી. કારણ કે તિવિહાર આદિ પ્રત્યાખ્યાન કરનાર ત્યાગ નહિ કરેલા આહારમાં પ્રવૃત્તિ અને ત્યાગ કરેલા આહારથી નિવૃત્તિ સમભાવ પૂર્વક કરે છે. અર્થાત્ જેનો ત્યાગ નથી કર્યો તેમાં રાગ છે માટે ત્યાગ નથી કર્યો એવું નથી, કિંતુ શાસ્ત્રમાં કહેલા આહાર લેવાના ક્ષુધાદિ કારણોથી ત્યાગ નથી કર્યો. તથા જેનો ત્યાગ કર્યો છે તેના ઉપર દ્વેષ છે, માટે ત્યાગ કર્યો છે એવું નથી, પણ શાસ્ત્રમાં જે (રોગ વગેરે) કારણોથી આહાર લેવાનો નિષેધ કર્યો છે

પ્રશ્નઃ-પ્રત્યાખ્યાનથી થતા અપ્રમાદથી શો થાય છે ?

ઉત્તરઃ-એનાથી બે લાભ થાય છે. એક આંતર અને બીજો બાહ્ય લાભ. (૧) અપ્રમાદ વિરતિનું સ્ કરાવે છે. આ આંતર લાભ છે. [કોઈપણ નિયમના પાલન માટે તેનું સ્મરણ આવશ્યક છે.× આથી શ્રાવકના સામાયિક-પૌષધ વ્રતમાં વિસ્મૃતિ (=સામાયિ પૌષધનું વિસ્મરણ થવું એ.) અતિચાર છે.] (૨ અપ્રમાદથી સંપૂર્ણપણે શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ (નિષ્પાપ પ્રવૃત્તિ થાય છે. આ બાહ્યફળ છે. [યદ્યપિ સામાયિકમાં રહે સાધુએ અશુદ્ધ પ્રવૃત્તિનો (પાપ વ્યાપારોનો) ત્યા કરી દીધો છે. છતાં પ્રમાદ, રોગ, સત્ત્વની ખામી આ કારણોથી દોષિત આહારનું સેવન આદિ અશુદ્ધ પ્રવૃ (પાપવ્યાપાર) થઇ જવાનો સંભવ છે. પ્રત્યાખ્યાન પ્રમાદ ભાગી જાય છે. પ્રત્યાખ્યાનના પ્રભાવથી રોગો નાશ પામે છે. પ્રત્યાખ્યાનનું સેવન કરતાં કરતાં સત્ત્વ વધે છે પ્રમાદ આદિ કારણો ન રહે એટલે અશુદ્ધ પ્રવૃત્તિ પણ ન થાય. જેમ જેમ પ્રત્યાખ્યાન વધે તેમ તેમ શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ વધે છે. પરિણામે સાધુ સંપૂર્ણ શુદ્ધ પ્રવૃત્તિવાળો બની જાય છે.] ૧૪

× ના. સા. અ. ૯ ગા. ૫, શ્રા. ધ. વિં. ગા. ૮, પંચા. ૧ ગા. ૩૬,
... વિ. અ૦ ૩. સૂ. ૨૮

ગુરુ કરવાની ઇચ્છા હોય તે સાધુને તે (-સારૂપી) સોંપે અને જેને સોંપે તેના તે (સારૂપીએ દીક્ષા માટે સોંપેલા મુમુક્ષુઓ) શિષ્ય ગણાય. ગૃહસ્થ મુંડિત અને સશિખ એમ બે પ્રકારના છે. સંપૂર્ણ મુંડન કરાવે તે મુંડિત, અને ચોટલી રાખે તે સશિખ. બંને પ્રકારના (ઉત્પ્રવ્રજિત) ગૃહસ્થ પૂર્વાચાર્યના જ શિષ્ય ગણાય. તથા દીક્ષા છોડયા પછી ત્રણ વર્ષ સુધી જેમને પ્રતિબોધ પમાડીને દીક્ષા આપી હોય તે પણ પૂર્વાચાર્યના ગણાય." ÷ (૪૨)

ગરીબ શ્રાવક સંબંધી દાનનો વિધિઃ-

संतेअरलद्धिजुएअराइभावेसु होइ तुल्लेसु ।
दाणं दिसाइमेए, तीएऽदिंतस्स आणादी ॥ ४३ ॥

શ્રાવકે ભેદભાવ વિના બધા સાધુઓને દાન કરવું જોઇએ. પણ જે શ્રાવક બધા સાધુઓને આપવા અસમર્થ હોય, તેણે જે સાધુની પાસે વસ્ત્રાદિ ન હોય તેને આપવું જોઇએ. જો બધા સાધુઓ પાસે વસ્ત્રાદિ ન હોય તો જે લબ્ધિહીન (વસ્ત્રાદિ મેળવવાની શક્તિ વિનાના હોય) તેમને આપવું જોઈએ.

હવે જો બધા પાસે વસ્ત્રાદિ હોય અને તે બધા જ લબ્ધિવાળા હોય કે બધા જ લબ્ધિ વિનાના હોય, અથવા બધા સાધુ પાસે વસ્ત્રાદિ ન હોય અને તે બધા જ લબ્ધિવાળા હોય કે લબ્ધિ વિનાના હોય-આ રીતે બધા સાધુ

÷ વ્યવહાર સૂત્ર ઉ૦ ૪ ગા. ૧૩૪ થી ૧૪૨.

પ્રશ્ન:- ગુરુની આજ્ઞા ન માનવાથી અનંત સંસારી શી રીતે થાય?

ઉત્તર:- ગુરુ સંવિગ્ન અને ગીતાર્થ હોય છે. તે જિને-શ્વરની આજ્ઞા મુજબ જ આજ્ઞા કરે. આથી ગુરુની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન એટલે જિનેશ્વરની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન. જિનેશ્વરની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન મિથ્યાત્વના ઉદયથી થનાર કદાગ્રહ રૂપ છે. મિથ્યાત્વના ઉદયથી થતો કદાગ્રહ અનંત સંસારનું કારણ છે. ઉત્કૃષ્ટતપ અને ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રનું પાલન કરનાર પણ મિથ્યાત્વના ઉદયથી થતા કદાગ્રહના કારણે અનંતસંસારી થાય છે. (૪૬)

અવિદ્યમાન વસ્તુના પણ પ્રત્યાખ્યાનથી લાભ :-

वज्झाभावे वि इमं, पच्चक्खंतस्स गुणकरं चेव ।
आसवनिरोहभावा, आणाआराहणाओ य ॥ ४७ ॥

જે વસ્તુ પોતાની પાસે ન હોય (અને ભવિષ્યમાં મળવાની સંભાવના પણ ન હોય) તે વસ્તુનું પણ પ્રત્યાખ્યાન લાભ જ કરે છે. કારણ કે તેનાથી આસ્રવનો નિરોધ થાય છે= વિરતિ થાય છે, અને સર્વજ્ઞની આજ્ઞાનું પાલન થાય છે.

ભાવાર્થ:- વસ્તુ ન હોય-વસ્તુનો ઉપયોગ ન થતો હોય તો પણ તેનો નિયમ ન કર્યો હોય તો ત્યાગનો લાભ મળતો નથી. કારણ કે અંતરમાં તેની અપેક્ષા રહેલી છે. તેવી રીતે અમુક પાપ ન કરવા છતાં નિયમ ન કર્યો હોય પાપ લાગે છે. કારણ કે પાપની અપેક્ષા રહેલી છે. નિયમ ન કરનારને બાહ્યથી પાપ ન કરવા છતાં અપેક્ષા

હોવાથી પાપ લાગે છે. તેવી રીતે વસ્તુ ન હોય-તેનો ઉપયોગ ન કરે અને ભવિષ્યમાં તે વસ્તુ મળવાની સંભાવના ન હોય તો પણ જો ત્યાગનો નિયમ ન લેવામાં આવે તો ત્યાગનો લાભ મળતો નથી. આથી અવિદ્યમાન વસ્તુનું પણ પ્રત્યાખ્યાન સફલ છે એમ જ્ઞાનથી જોનારા સર્વજ્ઞ ભગવંતોએ તેનું પ્રત્યાખ્યાન કરવાનું કહ્યું છે. શ્રી આર્ય સુહસ્તિ મહારાજે રંકને આપેલી દીક્ષા આ વિષયનું સમર્થન કરે છે. (૪૭)

અવિદ્યમાન વસ્તુના નિયમથી લાભનું દૃષ્ટાંતથી સમર્થન :-

न य एत्थं एगंतो, सगडाहरणादि एत्थ दिट्ठंतो ।
संतं पि णासइ लहुं, होइ असंतं पि एमेव ॥ ४८ ॥

અવિદ્યમાન વસ્તુ ભવિષ્યમાં ન જ મળે એવો એકાંત નથી. કારણકે (તેવા કર્મોદય આદિથી) વિદ્યમાન પણ વસ્તુ અચાનક નાશ પામી જાય, અને અવિદ્યમાન પણ વસ્તુ તુરત અચાનક મળી જાય એવું બને છે. ક્યારેક જેની સંભાવના પણ ન હોય તેવી વસ્તુની પ્રાપ્તિ થઈ જાય. આ વિષે ગાડાનું દ્રષ્ટાંત છે. એક મુનિ મહાત્મા પાસે અનેક ભવ્ય જીવોએ વિવિધ પ્રકારના નિયમો લીધા. તેમાં કેટલાકે જે વસ્તુ વર્તમાનમાં પોતાની પાસે નથી અને ભવિષ્યમાં મળવાની પણ સંભાવના નથી તેવી વસ્તુના ત્યાગનો પણ નિયમ કર્યો હતો. એક બ્રાહ્મણે આ જાણ્યું. તેણે વિચાર્યું કે- આવા (જે વસ્તુ ન હોય અને ભવિષ્યમાં મળવાની સંભાવના પણ ન હોય તેવી વસ્તુના ત્યાગના) નિયમો

પણ આપ્તકથિત હોવાના કારણે વિહિત ક્રિયારૂપ હોવાથી સાધુના યોગોની જેમ શુભ જ છે. અર્થાત્ જેમ સાધુના યોગો આપ્તકથિત હોવાના કારણે વિહિત ક્રિયારૂપ હોવાથી શુભ છે, તેમ જિનભવનાદિ અનુષ્ઠાનો પણ આપ્તકથિત હોવાના કારણે વિહિતક્રિયારૂપ હોવાથી શુભ છે. સાધુના યોગોની જેમ જિનભવનાદિ અનુષ્ઠાનો શુભ હોવાથી દ્રવ્યસ્તવ કેવી રીતે? અર્થાત્ ભાવસ્તવ જ છે.

ઉત્તર :— સાધુના યોગોથી થતા શુભાધ્યવસાયની અપેક્ષાએ જિનભવનાદિ અનુષ્ઠાનોથી શુભાધ્યવસાય અલ્પ થતો હોવાથી તે+ દ્રવ્યસ્તવ છે. (૧૧)

ભાવસ્તવની અપેક્ષાએ દ્રવ્યસ્તવની અસારતા :-

जिणभवणादिविहाणद्दारेणं एस होंति सुहजोगो ।
उचियाणुट्ठाणंपि य, तुच्छो जइजोगतो णवरं ॥ १७ ॥

યદ્યપિ દ્રવ્યસ્તવ જિનભવનનિર્માણ આદિ દ્વારા સાધુના યોગોની જેમ શુભ વ્યાપાર છે, અને આપ્ત કથિત હોવાના કારણે વિહિત ક્રિયારૂપ પણ છે, તો પણ સાધુના યોગોની અપેક્ષાએ તુચ્છ-અસાર છે.

પ્રશ્ન :— સાધુના યોગોની અપેક્ષાએ દ્રવ્યસ્તવ તુચ્છ છે એનું શું કારણ?

+ औचित्यप्रवृत्तिरूपत्वेऽप्यल्पभावत्वाद् द्रव्यस्तवः
(લલિતવિસ્તરા અરિહંત ચેઇયાણં સૂત્રની વૃત્તિ.)

ઉત્તર :- સાધુના યોગોથી થતા શુભાધ્યવસાયની અપેક્ષાએ દ્રવ્યસ્તવથી શુભાધ્યવસાય અલ્પ થતો હોવાથી દ્રવ્યસ્તવ અસાર છે.

પ્રશ્ન :- સાધુના યોગોની અપેક્ષાએ દ્રવ્યસ્તવમાં શુભાધ્યવસાય અલ્પ થવાનું શું કારણ ?

ઉત્તર :- સાધુના યોગો સ્વરૂપથી જ શુભ છે, જ્યારે દ્રવ્યસ્તવ જિનભવન નિર્માણાદિ દ્વારા જ શુભ છે, સ્વરૂપથી નહિ. કારણ કે તેમાં કિંચિત્ પાપ થાય છે. (૧૭)

ભાવસ્તવની અપેક્ષાએ દ્રવ્યસ્તવની અસારતાનું કારણ:-

सव्वत्थ निरभिसंगत्तणेण जइजोगमो महं होइ ।
एसो उ अभिस्संगा, कत्थइ तुच्छेवि तुच्छो उ ॥ १८ ॥

સાધુ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર આદિ બધામાં સંગરહિત હોવાથી તેના યોગો દ્રવ્યસ્તવની અપેક્ષાએ મહાન-ઉત્તમ છે. દ્રવ્યસ્તવ કરનારાઓ અસાર પણ શરીર, સ્ત્રી, સંતાન, ઘર, મિત્ર આદિ ઉપર આસક્તિવાળા હોવાથી દ્રવ્યસ્તવ સાધુના યોગોની અપેક્ષાએ અસાર છે.

પણ આપ્તકથિત હોવાના કારણે વિહિત ક્રિયારૂપ હોવાથી સાધુના યોગો જેવા જ છે. અર્થાત્ જેમ સાધુના યોગો આપ્ત કથિત હોવાના કારણે વિહિત ક્રિયારૂપ હોવાથી શુભ છે, તેમ જિનભવનાદિ અનુષ્ઠાનો પણ આપ્ત કથિત હોવાના કારણે વિહિતક્રિયારૂપ હોવાથી શુભ છે. સાધુના યોગોની જેમ જિનભવનાદિ અનુષ્ઠાનો શુભ હોવાથી દ્રવ્ય-સ્તવ કેવી રીતે? અર્થાત્ ભાવસ્તવ જ છે.

ઉત્તર :– સાધુના યોગોથી થતા શુભાધ્યવસાયની અપેક્ષાએ જિનભવનાદિ અનુષ્ઠાનોથી શુભાધ્યવસાય અલ્પ થતો હોવાથી તે+ દ્રવ્યસ્તવ છે. (૧૬)

ભાવસ્તવની અપેક્ષાએ દ્રવ્યસ્તવની અસારતા :–

जिणभवणादिविहाणद्दारेणं एस होंति सुहजोगो ।
उच्चियाणुट्ठाणंपि य, तुच्छो जइजोगतो णवरं ॥ १७ ॥

યદ્યપિ દ્રવ્યસ્તવ જિનભવનનિર્માણ આદિ દ્વારા સાધુના યોગોની જેમ શુભ વ્યાપાર છે, અને આપ્ત કથિત હોવાના કારણે વિહિત ક્રિયારૂપ પણ છે, તો પણ સાધુના યોગોની અપેક્ષાએ તુચ્છ-અસાર છે.

પ્રશ્ન :– સાધુના યોગોની અપેક્ષાએ દ્રવ્યસ્તવ તુચ્છ છે એનું શું કારણ?

+ औचित्यप्रवृत्तिरूपत्वेऽप्यल्पभावत्वाद् द्रव्यस्तवः
(લલિતવિસ્તરા અરિહંત ચેઇયાણં સૂત્રની વૃત્તિ.)

ઉત્તર:- સાધુના યોગોથી થતા શુભાધ્યવસાયની અપેક્ષાએ દ્રવ્યસ્તવથી શુભાધ્યવસાય અલ્પ થતો હોવાથી દ્રવ્યસ્તવ અસાર છે.

પ્રશ્ન:- સાધુના યોગોની અપેક્ષાએ દ્રવ્યસ્તવમાં શુભાધ્યવસાય અલ્પ થવાનું શું કારણ?

ઉત્તર:- સાધુના યોગો સ્વરૂપથી જ શુભ છે, જ્યારે દ્રવ્યસ્તવ જિનભવન નિર્માણાદિ દ્વારા જ શુભ છે, સ્વરૂપથી નહિ. કારણ કે તેમાં કિંચિત્ પાપ થાય છે. (૧૭)

ભાવસ્તવની અપેક્ષાએ દ્રવ્યસ્તવની અસારતાનું કારણ:-

सव्वत्थ निरभिसंगत्तणेण जइजोगमो महं होइ ।
एसो उ अभिस्संगा, कत्थइ तुच्छेवि तुच्छो उ ॥ १८ ॥

સાધુ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર આદિ બધામાં સંગરહિત હોવાથી તેના યોગો દ્રવ્યસ્તવની અપેક્ષાએ મહાન-ઉત્તમ છે. દ્રવ્યસ્તવ કરનારાઓ અસાર પણ શરીર, સ્ત્રી, સંતાન, ઘર, મિત્ર આદિ ઉપર આસક્તિવાળા હોવાથી દ્રવ્યસ્તવ સાધુનાં યોગોની અપેક્ષાએ અસાર છે.

પ્રશ્ન:- શરીર, સ્ત્રી, સંતાન, ઘર, મિત્ર વગેરે અસાર કેમ છે?

ઉત્તર:- શરીર વગેરેથી પરલોકનો કોઈ લાભ થતો નથી. [બલ્કે તેની ખાતર પાપ કરવાથી પરલોકનું નુકશાન થાય છે.] માટે તે અસાર છે. તુચ્છ વસ્તુનો સંગ કરવો એ ઉચિત નથી. (૧૮)

આસક્તિના કારણે દ્રવ્યસ્તવ અસાર કેમ છે તેનું સ્પષ્ટીકરણઃ-

जम्हा उ अभिस्संगो, जीवं दूसेइ णियमतो चेव ।
तद्दूसियस्स जोगो, विसघारियजोगतुल्लोत्ति ॥ १९ ॥

કારણ કે આસક્તિ સ્ફટિક જેવા નિર્મલ પણ જીવને અવશ્ય મલિન બનાવે છે. સંગરૂપ મલથી મલિન બનેલા જીવનો વ્યાપાર ઝેરથી વ્યાપ્ત પુરુષના વ્યાપાર સમાન હોય છે. અર્થાત્ જેમ ઝેરથી વ્યાપ્ત પુરુષમાં ચેતના (-શુદ્ધિ) અસ્પષ્ટ હોવાથી વ્યાપાર અલ્પ હોય છે, તેમ આસક્તિવાળા જીવનો શુભ વ્યાપાર અલ્પ શુભ હોય છે. (૧૯)

સર્વથા શુદ્ધ વ્યાપાર સાધુનો જ હોય :-

जइणो अदूसियस्सा, हेयाओ सव्वहा णियत्तस्स ।
सुद्धो उ उवादेए, अकलंको सव्वहा सो उ ॥ २० ॥

આસક્તિથી અકલુષિત અને હિંસાદિ પાપોથી સર્વથા (=જાવજ્જીવ ત્રિવિધ ત્રિવિધે) નિવૃત્ત સાધુનો મહાવ્રતાદિમાં જિનાજ્ઞાપૂર્વક થતો વ્યાપાર શુદ્ધ જ છે. આથી સાધુનો વ્યાપાર જ સર્વથા નિર્દોષ છે.* (૨૦)

ભાવસ્તવ અને દ્રવ્યસ્તવમાં તફાવત :-

असुहतरंडुत्तरणप्पाओ दव्वत्थओ समत्तो य ।
णदिमादिसु इयरो पुण, समत्तबाहुत्तरणकप्पो ॥ २१ ॥

*આનાથી આસક્તિ અને હિંસાદિ પાપ એ બે અશુદ્ધિનાં કારણો છે એમ ગર્ભિત રીતે સૂચન કર્યું છે. દ્રવ્યસ્તવમાં આસક્તિ અને કિંચિત્ હિંસા હોય છે. માટે તે સર્વથા શુદ્ધ નથી.

कडुगोसहादिजोगा, मंथररोगसमसण्णिहो वावि ।
पढमो विणोसहेणं, तक्खयतुल्लो य चितिओ उ ॥ २२ ॥

पढमाउ कुसलबंधो, तस्स विवागेण सुगइमादीया ।
तत्तो परंपराए, चितिओवि हु होइ कालेणं ॥ २३ ॥

દ્રવ્યસ્તવ કિંચિત્ સાવદ્ય હોવાથી નદી આદિમાં કાંટા-વાળા ખરાબ કાષ્ઠ વગેરેથી તરવા સમાન છે, અને ભાવસ્તવ દ્વારા ×મોક્ષનું કારણ હોવાથી અપૂર્ણ છે. જ્યારે ભાવસ્તવ આત્મ પરિણામ રૂપ હોવાના કારણે બાહ્યદ્રવ્યની અપેક્ષા-રહિત હોવાથી નદી આદિમાં બાહુથી તરવા સમાન છે, અને દ્રવ્યસ્તવ વિના મોક્ષનું કારણ હોવાથી પૂર્ણ છે. (૨૧) તથા દ્રવ્યસ્તવ બાહ્યદ્રવ્યોની અપેક્ષાવાળું હોવાથી શુંઠ આદિ ઔષધના યોગથી લાંબા કાળે થનાર રોગના ઉપશમ (દબાઇ જવા) સમાન છે. જ્યારે ભાવસ્તવ બાહ્યદ્રવ્યોની અપેક્ષા વિના આત્મપરિણામ રૂપ હોવાથી ઔષધ વિના નિર્મૂલ રોગક્ષય સમાન છે. અહીં દ્રવ્યસ્તવ ઔષધ તુલ્ય છે. કર્મશમ રોગશમ તુલ્ય છે. છતાં દ્રવ્યસ્તવને રોગશમ તુલ્ય કહ્યો તે કાર્યમાં કારણના ઉપચારથી સમજવું. એ પ્રમાણે ભાવસ્તવ ઔષધાભાવ તુલ્ય છે, કર્મક્ષય રોગ-ક્ષય તુલ્ય છે. છતાં અહીં ભાવસ્તવને કર્મક્ષયતુલ્ય કહ્યો તે કાર્યમાં કારણના ઉપચારથી સમજવું. (૨૨) દ્રવ્યસ્તવથી

× એકલા દ્રવ્યસ્તવથી જ મોક્ષ થતો નથી. અર્થાત્ દ્રવ્યસ્તવથી સીધો મોક્ષ થતો નથી, કિંતુ ભાવસ્તવ દ્વારા પરંપરાએ થાય છે,

પણ સમજી લેવી. સ્તુતિ એટલે ગુણોત્કીર્તન. પ્રતિપત્તિ એટલે ચારિત્રનો સ્વીકાર. (૨૬)

બંને સ્તવ પરસ્પર સંકળાયેલા છે.-

दव्वत्थयभावत्थयरूवं एयमिय होति दट्ठव्वं ।
अण्णोण्णसमणुविद्धं, णिच्छयतो भणियविसयं तु ॥ २७ ॥

જિનભવનનિર્માણાદિ દ્રવ્યસ્તવ અને ચારિત્રસ્વીકારરૂપ ભાવસ્તવ ભિન્ન હોવા છતાં પરમાર્થથી પરસ્પર સંકળાયેલા (=સાપેક્ષ) છે. દ્રવ્યસ્તવ અને ભાવસ્તવનો વિષય પહેલાં કહેવાઇ ગયો છે. તે આ પ્રમાણે :- દ્રવ્યસ્તવનો વિષય (= અધિકારી) ગૃહસ્થ છે અને ભાવસ્તવનો વિષય (= અધિકારી) સાધુ છે.

[ગૃહસ્થને મુખ્યરૂપે દ્રવ્યસ્તવ અને સાધુને મુખ્યરૂપે ભાવસ્તવ છે. ગૌણ રૂપે તો ગૃહસ્થને પણ ભાવસ્તવ છે અને સાધુને પણ દ્રવ્યસ્તવ છે. ગૃહસ્થને પણ ચારિત્રની ભાવના અનુમોદના આદિથી અને સામાયિક આદિથી ગૌણ રૂપે ભાવસ્તવ છે. સાધુને પણ દ્રવ્યસ્તવની અનુમોદના-પ્રશંસાદિથી દ્રવ્યસ્તવ છે. આથી જ અહીં બંને સ્તવ પરસ્પર સંકળાયેલા (=સાપેક્ષ) છે એમ કહ્યું છે.](૨૭)

સાધુને દ્રવ્યસ્તવ હોય છે તેમાં પ્રમાણ :-

जइणोवि हु दव्वत्थयभेदो अणुमोयणेण अत्थित्ति ।
एयं च एत्थ णेयं, इय सुद्धं तंतजुत्तीए ॥ २८ ॥
तंतम्मि वंदणाए,पूयणसक्कारहेउ उस्सग्गो ।
[illegible] हु णिद्दिट्ठो, ते पुण दव्वत्थयसरूवे ॥ २९ ॥

સાધુને પણ જિનપૂજનાદિના દર્શનથી થયેલ હર્ષ-પ્રશંસા આદિ રૂપ અનુમોદનથી ×દ્રવ્યસ્તવ છે.

પ્રશ્ન :- સર્વ સાવદ્યનો ત્યાગ કરનાર સાધુની કંઈક સાવદ્ય દ્રવ્યસ્તવની અનુમોદના પ્રમાણ રહિત હોવાથી દોષિત છે.

ઉત્તર :- સાધુની દ્રવ્યસ્તવની અનુમોદના નીચે કહેવાશે તે શાસ્ત્રયુક્તિથી શુદ્ધ છે. (૨૮) ચૈત્યવંદન* નામના શાસ્ત્રમાં 'અરિહંત ચેઈઆણં' સૂત્રમાં સાધુને પણ પૂજન-સત્કાર નિમિત્તે કાઉસ્સગ્ગ કહ્યો છે. પૂજન અને સત્કાર દ્રવ્યસ્તવ છે. અર્થાત્ શાસ્ત્રમાં સાધુને દ્રવ્યસ્તવ રૂપ પૂજન-સત્કાર નિમિત્તે કાઉસ્સગ્ગ કરવાનું કહ્યું હોવાથી સાધુની દ્રવ્યસ્તવની અનુમોદના શાસ્ત્રસંમત છે. (૨૯)

-પૂજન-સત્કારનું સ્વરૂપ:-

मल्लाइएहिं पूजा, सक्कारो पवरवत्थमादीहिं ।
अण्णे विवज्जओ इह, दुहावि दव्वत्थओ एत्थ ॥ ३० ॥

પુષ્પમાલા આદિથી થતી પૂજા પૂજન છે અને શ્રેષ્ઠ વસ્ત્ર આદિથી થતી પૂજા સત્કાર છે. કેટલાક આચાર્યો

× લલિતવિસ્તરા વગેરેમાં ઉપદેશ દ્વારા કરાવવાથી પણ સાધુને દ્રવ્યસ્તવ છે એમ કહ્યું છે.

* જેના ઉપર આચાર્ય શ્રીહરિભદ્રસૂરિની લલિતવિસ્તરા નામની ટીકા છે, તે ચૈત્યવંદન શાસ્ત્ર છે.

कज्जं इच्छंतेणं, अणंतरं कारणंपि इट्ठं तु ।
जह आहारजतित्तिं, इच्छंतेणेह आहारो ॥ ३४ ॥

દ્રવ્યસ્તવથી ભગવદ્બહુમાનરૂપ જે થોડો ભાવ થાય તે જ શુભભાવ ભગવાનને અનુમત-સંમત છે, અને તે ભાવલેશ દ્રવ્યસ્તવ વિના બીજા યોગથી થતો ન હોવાથી અર્થાપત્તિથી ગૌણ રૂપે દ્રવ્યસ્તવ પણ ભાવલેશની જેમ અનુમત છે. (૩૩) કાર્યની ઈચ્છાવાળાને અનંતર (જેનાથી બીજું કાર્ય થાય) કારણની ઈચ્છા થાય જ છે. જેમ કે, ભૂખ શમાવવાની ઈચ્છાવાળાને આહારની ઈચ્છા થાય જ છે. અર્થાત્ કાર્યની ઇચ્છામાં–અનુમતિમાં તેના અનંતર કારણની ઇચ્છા–અનુમતિ રહેલી જ હોય છે. આથી દ્રવ્યસ્તવ ભાવલેશનું અનંતર કારણ હોવાથી ભાવલેશની અનુમતિમાં દ્રવ્યસ્તવની અનુમતિ રહેલી જ છે, એટલે ભગવાનને ભાવલેશ અનુમત હોવાથી દ્રવ્યસ્તવ પણ અનુમત જ છે એ સિદ્ધ થાય છે. (૩૪)

ભગવાનને દ્રવ્યસ્તવ અનુમત છે એ વિષે ૩૧મી ગાથામાં કહેલી યુક્તિનું વિશેષ સમર્થન :-

जिणभवणकारणाइवि, भरहादीणं ण वारितं तेण ।
जह तेसिं चिय कामा, सल्लविसादीहि णाएहिं ॥ ३५ ॥
ता तंपि अणुमयं चिय, अप्पडिसेहाउ तंतजुत्तीए ।
इय सेसाणवि एत्थं, अणुमोयणमादि अविरुद्धं ॥ ३६ ॥

શ્રી આદિનાથ ભગવાને ભરત આદિને જેમ શલ્ય, વિષ ઈત્યાદિ દૃષ્ટાંતોથી વિષયભોગનો નિષેધ કર્યો, તેમ

જિનભવનનિર્માણ આદિનો અને સમવસરણમાં બલિ વગેરેનો નિષેધ કર્યો નથી, જો આદિનાથ ભગવાનને જિન-ભવનનિર્માણ આદિ અનુમત ન હોત તો તેનો વિષયભોગની જેમ નિષેધ કર્યો હોત. (૩૫)

શલ્ય વગેરે દૃષ્ટાંતો આ પ્રમાણે છે:-

सल्लं कामा विसं कामा, कामा आसीविसोवमा ।
कामे पत्थेमाणा, अकामा जंति दुग्गइं ॥
(ઉત્તરા૦ ૯-૫૩)

"વિષયો શલ્ય સમાન છે, વિષયો ઝેર સમાન છે, વિષયો આશીવિષ સર્પ સમાન છે, વિષયોની ઈચ્છા પૂરી ન થવાથી વિષયો ભોગવ્યા વિના પણ વિષયોની ઈચ્છા માત્રથી જીવો દુર્ગતિમાં જાય છે." (૩૫)

ભગવાને જિનભવન નિર્માણ આદિનો અને સમવસરણમાં બલિ વગેરેનો નિષેધ ન કર્યો હોવાથી ભગવાનને તે અનુમત જ છે એમ (જો અનુમત ન હોત તો વિષયભોગની જેમ તેનો નિષેધ કરત એવી) શાસ્ત્રયુક્તિથી સિદ્ધ થાય છે. એ પ્રમાણે સાધુઓને પણ જિનબિંબનાં દર્શનથી થતા પ્રમોદથી અને જિનબિંબાદિ કરાવનારની પ્રશંસાથી દ્રવ્યસ્તવ સંબંધી અનુમોદના સંગત છે. તથા જિનબિંબાદિ કરાવનારની પ્રશંસા દ્વારા અને જિનબિંબાદિ કરાવવાથી થતા લાભનું વર્ણન કરીને બિંબાદિ કરાવવાનો ઉત્સાહ કરાવવા દ્વારા સાધુઓને દ્રવ્યસ્તવનું કરાવવું પણ સંગત છે. કારણ કે દ્રવ્યસ્તવમાં મુખ્યપણે મોક્ષનું સાધન બને તેવો જ ભાવલેશ(=થોડો

"તીર્થંકર, સિદ્ધ, કુલ, ગણ, સંઘ, ક્રિયા, ધર્મ, જ્ઞાન, જ્ઞાની, આચાર્ય, સ્થવિર, ઉપાધ્યાય, ગણી એ ૧૩ પદોની આશાતના ત્યાગ, ભક્તિ (બાહ્ય ભક્તિ), બહુમાન (આંતરિક માન) અને પ્રશંસા એ ચાર પ્રકારે વિનય× કરવો એ વિનયના ૧૩×૪=૫૨ ભેદ છે. કુલ એટલે અનેક ગણોનો (ગચ્છોનો) સમુદાય. ગણ એટલે એક આચાર્યનો ગચ્છ (સમુદાય). સ્થવિર એટલે સીદાતા સાધુઓને સ્થિર કરનાર. ગણી એટલે સાધુસમુદાયનો અધિપતિ=આગેવાન. બાકીના પદોનો અર્થ સુગમ છે." (૩૭)

કાયોત્સર્ગથી દ્રવ્યસ્તવ રૂપ ઔપચારિક વિનય કરવા માટે જ "અરિહંત ચેઇઆણં" એ વંદનાસૂત્રમાં 'पूअणवत्तियाए' ઇત્યાદિ પદોથી પૂજા આદિનો ઉલ્લેખ છે. આથી સાધુને પણ (અનુમોદના આદિથી) દ્રવ્યસ્તવ સંગત છે. (૩૮) "पूअणवत्तियाए" વગેરે પદોથી પૂજન આદિનું ઉચ્ચારણ જો દ્રવ્યસ્તવ માટે ન હોય તો તે ઉચ્ચારણ નિરર્થક બને.

× સમકિતના સડસઠ બોલમાં વિનયનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે:— અરિહંત, સિદ્ધ, ચૈત્ય (મંદિર-મૂર્તિ), શ્રુત, ધર્મ (યતિ ધર્મ), સાધુ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, પ્રવચન (= સંઘ) અને દર્શન (સમ્યક્ત્વ) એ દશનો ભક્તિ, પૂજા, પ્રશંસા, નિંદાત્યાગ આશાતનાત્યાગ. એમ પાંચ પ્રકારનો વિનય કરવો તે દર્શન વિનય છે. (પ્ર૦ સા૦ ૯૩૦-૩૧) સમકિતના સડસઠ બોલની સજ્ઝાયમાં પૂજાનો ભક્તિમાં સમાવેશ કરી ચાર પ્રકારે અરિહંતાદિ દશનો વિનય જણાવ્યો છે.

મુનિઓથી બીજા છીએ, કે જે ધાર્મિક-ધર્મવૃત્તિવાળા છે, તેમને જ શુભભાવનું (કે ભાવપૂજાનું) કારણ હોવાથી સાક્ષાત્ પણ દ્રવ્યસ્તવ કરવાનું વિધાન છે કારણ કે આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં* કહ્યું છે કે- (૪૧) અપૂર્ણસંયમવાળા દેશવિરતિ શ્રાવકોને સંસાર ઘટાડનાર દ્રવ્ય પૂજન કરવા યોગ્ય જ છે.

પ્રશ્ન:— દ્રવ્યસ્તવ કંઈક સાવદ્ય હોવાથી શ્રાવકોને પણ કરવા યોગ્ય કેમ ગણાય?

ઉત્તર:— દોષિત પણ પ્રવૃત્તિ જો પરિણામે અધિક લાભનું કારણ બને તો તે કરણીય બને છે. આ વિષયના બોધ માટે દ્રવ્યસ્તવમાં કૂપનું દૃષ્ટાંત છે. ત્રીજા પંચાશકની ૧૦મી ગાથામાં કૂપદૃષ્ટાંતનું વર્ણન થઈ ગયું છે. (૪૨)

આવશ્યકમાં જિનભવનાદિનું પણ વિધાનઃ-

सो खलु पुप्फाईओ, तत्थुत्तो न जिणभवणमाईवि ।
आईसद्दा वुत्तो, तयभावे कस्स पुप्फाई ॥ ४३ ॥

પ્રશ્ન:— +આવશ્યક સૂત્રમાં "दव्वत्थओ पुप्फाई" પુષ્પ, ધૂપ વગેરે દ્રવ્યસ્તવ છે એમ પુષ્પાદિને દ્રવ્યસ્તવ કહેલ છે, જિનભવન વગેરેને નહિ. જ્યારે અહીં તો જિનભવન, જિનમૂર્તિ વગેરેને પણ દ્રવ્યસ્તવ કહેલ છે. આનું શું કારણ?

---

* આ૦ સામાયિક અ૦ ભાષ્યગાથા ૧૯૬

\+ આ૦ સામાયિક અ૦ ભાષ્યગાથા ૧૯૩-૧૯૫.

ઉત્તર :– ત્યાં "पुप्फाई" પદમાં રહેલા આદિ શબ્દથી જિનભવન વગેરેનું પણ સૂચન છે. જો ત્યાં આદિ શબ્દથી જિનભવન વગેરેનું સૂચન ન હોય તો તે દ્રવ્યસ્તવ ન હોવાથી તેના અધિકારીઓ જિનભવનાદિ ન કરે. હવે જો જિનભવન, જિનમૂર્તિ વગેરે ન હોય તો પુષ્પાદિથી પૂજા કોની? અર્થાત્ પુષ્પાદિ પૂજાનું વિધાન નિરર્થક બને. આથી ત્યાં આદિ શબ્દથી જિનભવન વગેરેનું પણ સૂચન કર્યું છે. (૪૩)

આ૦ માં મુનિઓને અનુમોદનાદિથી દ્રવ્ય પૂજાનો નિષેધ નથી :–

णणु तत्थेव य मुणिणो, पुप्फाइनिवारणं फुडं अत्थि ।
अत्थि तयं सयकरणं, पडुच्च नऽणुमोयणाईवि ॥ ४४ ॥

પ્રશ્ન :– આવશ્યકમાં મુનિઓને પુષ્પાદિ પૂજાનો સ્પષ્ટ નિષેધ કર્યો છે. ત્યાં કહ્યું છે કે–

छज्जीवकायसंजमु, दव्वथए सो विरुज्झए कसिणो ।
तो कसिणसंजमविऊ, पुप्फाईयं न इच्छंति ॥ (ભા૦ ૧૯૫)

"છ જીવનિકાયના સંઘટ્ટનાદિના ત્યાગ રૂપ સંયમમાં છ જીવનિકાયના જીવોનું હિત છે. દ્રવ્યસ્તવમાં પુષ્પાદિને ચુંટવા આદિથી સંયમનું પૂર્ણ પાલન થતું નથી. આથી સંપૂર્ણ સંયમને પ્રધાન સમજનારા સાધુઓને પુષ્પાદિક દ્રવ્યસ્તવ ઈષ્ટ નથી." આ પ્રમાણે આવશ્યકમાં સાધુઓને દ્રવ્યસ્તવનો નિષેધ હોવાથી તેમને દ્રવ્યસ્તવ ન હોય.

ઉત્તર:– ત્યાં સ્વયં કરવાનો નિષેધ છે, નહિ કે અનુમોદનાદિનો પણ. જો કે અહીં (પંચાશકના કર્તા) આચાર્ય

તથા શ્રી ઉમાસ્વાતિ મહારાજે દ્રવ્યસ્તવ સંબંધી ફલ વગેરે જણાવવા માટે જ દ્રવ્યસ્તવની દેશના આપી છે, નહિ કે સાક્ષાત્ બીજાને કરાવવા. દ્રવ્યસ્તવના ફલનું વર્ણન કરવાથી ફળની ઈચ્છાવાળા જીવો સ્વયં પૂજામાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. જો તે દેશના સાક્ષાત્ બીજાને પૂજામાં પ્રવૃત્તિ કરાવવા માટે હોય તો સાધુએ પૂજામાં સાક્ષાત્ જાતે પ્રવૃત્તિ કરવી એ પણ વિધેય બની જાય. અને એમ બને તો આર્યવજ્રસ્વામીના આચરણનું આલંબન પુષ્ટ ગણાય. પણ તે આલંબનને શાસ્ત્રમાં પુષ્ટ કહ્યું નથી. જે સાધુધર્મ માટે અસમર્થ છે તેને જ દ્રવ્યસ્તવ આદિ શ્રાવકધર્મનો ઉપદેશ આપવો જોઈએ. જો સાધુધર્મ માટે સમર્થને શ્રાવકધર્મનો ઉપદેશ આપે તો આરંભમાં પ્રવર્તાવવાનો દોષ લાગે છે. કહ્યું છે કે-

जइधम्मम्मिऽसमत्थे, जुज्जइ तद्देसणंपि साहूणं ।
तदहिगदोसनिवित्तीफलं ति कायाणुकंपट्ठा ॥

"સાધુધર્મ માટે અસમર્થ જીવને શ્રાવકધર્મથી અધિક દોષની નિવૃત્તિ થતી હોવાથી છ કાયના જીવોની રક્ષા માટે સાધુ શ્રાવકધર્મનો પણ ઉપદેશ આપે એ યોગ્ય છે."

શ્રી આર્યવજ્રસ્વામીના દ્રવ્યસ્તવનો પ્રસંગ આ પ્રમાણે છે-એક વખત ભગવાન શ્રી વજ્રસ્વામી પુરિકા નામની નગરીમાં વિચરી રહ્યા હતા. તે વખતે ત્યાં શ્રાવકો અને બૌદ્ધધર્મીઓ પરસ્પર સ્પર્ધાથી પોતપોતાના દેવની પુષ્પપૂજા

કરતા હતા. પણ બધા સ્થળે બૌદ્ધ ધર્મીઓ પાછળ પડી જતા હતા. રાજા (બૌદ્ધ સાધુઓનો ભક્ત હોવાથી) તેમને અનુકૂળ હતો. આથી તેમણે રાજાને પ્રાર્થના કરી. રાજાએ શ્રાવકોને મંદિરમાં પુષ્પો ચઢાવવાનો નિષેધ કરી દીધો. પર્યુષણના દિવસે પુષ્પપૂજા ન થવાથી શ્રાવકો દુ:ખી બની ગયા. આથી આબાલવૃદ્ધ બધા શ્રાવકો આર્યવજ્રસ્વામી પાસે આવ્યા અને કહ્યું:—આપના જેવા તીર્થના નાથ વિદ્યમાન હોવા છતાં શાસનની અપભ્રાજના થાય છે. આ અપભ્રાજનાથી શું થાય છે તે આપ જાણો જ છો. આથી આર્યવજ્રસ્વામી આકાશમાં ઉડીને માહેશ્વરીનગરી ગયા. ત્યાં હુતાશન નામનું વ્યંતરમંદિર હતું. એ મંદિરના બગીચામાં દરરોજ એક +કુંભ જેટલાં પુષ્પો ઉત્પન્ન થતાં હતાં. ત્યાં આર્યવજ્રસ્વામી પિતાનો મિત્રદેવ તે બગીચાની સાર-સંભાળ વગેરે વ્યવસ્થા કરતો હતો, અર્થાત્ બગીચાનો માળી હતો. આર્યવજ્રસ્વામીને આવેલા જોઇને તેણે સંભ્રમ સહિત પૂછ્યું-આપને અહીં આવવાનું શું પ્રયોજન છે? આથી આર્યવજ્રસ્વામીએ કહ્યું: મારે પુષ્પોની જરૂર છે. માળીએ કહ્યું: 'આપે મારા ઉપર ઉપકાર કર્યો. આ પુષ્પો સ્વીકારો.' વજ્રસ્વામીએ કહ્યું: 'હું બીજે જઇને આવું છું. ત્યાં સુધીમાં તું આ પુષ્પો એકઠાં કરી રાખ.' પછી આર્ય-વજ્રસ્વામી ત્યાંથી ઉડીને (લઘુ) હિમવાન નામના મોટા

+ ૬૦, ૮૦, ૧૦૦ આઢકનો અનુક્રમે જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ કુંભ થાય છે. (ઉપદેશપદ)

પ્રશ્ન :— કયા કારણથી સંકળાયેલો છે?

ઉત્તર :— આજ્ઞાપારતંત્ર્યયુક્ત દ્રવ્યસ્તવથી થયેલ ભગવદ્‌બહુમાન રૂપ ભાવલેશથી. અર્થાત્ દ્રવ્યસ્તવથી થતો ભાવલેશ (અલ્પ શુભભાવ) ભાવસ્તવલેશ (અલ્પ ભાવસ્તવ) રૂપ છે. આથી દ્રવ્યસ્તવ ભાવલેશ વડે (અલ્પ ભાવ વડે) ભાવસ્તવ સાથે સંકળાયેલો છે. ભાવલેશ (અલ્પ શુભ ભાવ) આજ્ઞાપારતંત્ર્યયુક્ત હોવો જોઈએ. આજ્ઞાપારતંત્ર્ય રહિત ભાવલેશ માત્ર પુણ્યાદિ રૂપ છે, ભાવસ્તવરૂપ નથી. કારણ કે આજ્ઞાપારતંત્ર્યથી રહિત ભાવલેશથી ભગવાનના ચારિત્રાદિ ગુણો ઉપર બહુમાન વગેરે જે ફળ મળવું જોઈએ તે ફળ મળતું નથી.

પ્રશ્ન :— દ્રવ્યસ્તવથી થતો આજ્ઞાપારતંત્ર્ય યુક્ત ભગવદ્‌બહુમાન રૂપ ભાવલેશ ભાવસ્તવલેશ કેમ છે?

ઉત્તર :— જિનેશ્વર ભગવાન ઉપર બહુમાન એટલે તેમનામાં રહેલા ચારિત્ર વગેરે ગુણો ઉપર બહુમાન. ચારિત્ર વગેરે ગુણો ઉપર બહુમાન એ ચારિત્રની અનુમોદનારૂપ છે. ચારિત્ર ભાવસ્તવ છે. આથી આજ્ઞાપારતંત્ર્ય યુક્ત ભગવદ્‌બહુમાન ભાવસ્તવ છે. શ્રાવકોને આ રીતે દ્રવ્યસ્તવથી અનુમોદના આદિ દ્વારા ભાવસ્તવ હોય છે. તે સાધુની અપેક્ષાએ અલ્પ હોવાથી ભાવસ્તવલેશ (= અલ્પ ભાવસ્તવ) છે.

આ રીતે દ્રવ્યસ્તવ ભાવલેશથી ભાવસ્તવ સાથે સંકળાયેલો છે. (૪૬)

[illegible] ગાથામાં સુપરિશુદ્ધ [illegible] તેનું લક્ષણ બતાવે છે :-

लोगे सलाहणिज्जो, विसेसजोगाउ उण्णइणिमित्तं ।
जो सासणस्स जायइ, सो णेओ सुपरिसुद्धोत्ति ॥ ४७ ॥

(ટીકા-) જૈનેતર માર્ગમાં ન હોય તેવી ઉદારતા અને ઔચિત્ય રૂપ વિશેષતાના કારણે [illegible] અને બુદ્ધિશાળી લોકોમાં પ્રશંસનીય બને અને એથી જ જિનશાસનની પ્રભાવનાનું કારણ બને તે દ્રવ્યસ્તવ સુપરિશુદ્ધ જાણવો. (૪૭)

દ્રવ્યસ્તવમાં થતા ભાવલેશમાં પ્રમાણ :-

तत्थ पुण वंदणाइंमि उचियसंवेगजोगओ णियमा ।
अत्थि खलु भावलेसो, अणुहवसिद्धो विहिपराणं ॥ ४८ ॥

દ્રવ્યસ્તવમાં (वन्दनादौ=) ચૈત્યવંદન, સ્તુતિ, પ્રણિધાન, ચંદનાદિથી પૂજા વગેરેમાં સ્વભૂમિકા આદિને અનુરૂપ ઉલ્લાસથી× ભાવલેશ (અલ્પ શુભભાવ) અવશ્ય હોય છે.

×અહીં ટીકામાં उचितसंवेगयोगत :- वन्दनादिजनितशक्य-भावविशेषसंबन्धात् આવો અર્થ કર્યો છે. તેનો ભાવાર્થ " સ્વભૂમિકા આદિને અનુરૂપ ઉલ્લાસ " એવો જણાય છે. કારણ કે દ્રવ્યસ્તવ કરનારા જીવો દેશવિરતિ, સમ્યગ્દષ્ટિ, માર્ગાભિમુખ વગેરે અનેક પ્રકારના હોય છે. તે દરેકને ચૈત્યવંદનાદિમાં સરખો ઉલ્લાસ નથી હોતો. ભૂમિકા, પૂજનની સામગ્રી, સંયોગો વગેરે અનેક કારણોથી ઉલ્લાસમાં તારતમ્ય હોય છે. એટલે જેને જેટલો ઉલ્લાસ આવે તેને તેટલા અંશે ભાવ હોય છે.

પ્રશ્ન :— ચંદનાદિથી પૂજા દ્રવ્યસ્તવ છે, પણ " संतगुणुक्कित्तणा+ भावे " (વિદ્યમાનગુણોનું પરમભક્તિથી કીર્તન કરવું એ ભાવસ્તવ છે.) એ વચનથી ચૈત્યવંદન વગેરે ભાવસ્તવ છે. તો અહીં ચૈત્યવંદનાદિને દ્રવ્યસ્તવ કેમ કહ્યાં ?

ઉત્તર :— ચંદનાદિની પૂજા રૂપ દ્રવ્યસ્તવ પછી કરવાનાં હોવાથી અહીં અપેક્ષાએ ચૈત્યવંદનાદિને દ્રવ્યસ્તવ કહ્યાં છે.

પ્રશ્ન :–અહીં ગાથામાં 'वंदणाइम्मि' એમ ચૈત્યવંદનનો સાક્ષાત્ ઉલ્લેખ કર્યો અને ચંદનાદિપૂજાનો આદિ શબ્દથી નિર્દેશ કર્યો તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર:–ભાવલેશનો (અલ્પ શુભભાવનો) ચૈત્યવંદનાદિમાં બહુ વ્યક્ત અનુભવ થાય છે. જ્યારે ચંદનાદિપૂજામાં શુભભાવલેશ હોવા છતાં તેનો એટલો વ્યક્ત અનુભવ થતો નથી. આ ભેદ દર્શાવવા અહીં ચૈત્યવંદનનો સાક્ષાત્ ઉલ્લેખ કરીને ચંદનાદિપૂજાનો આદિ શબ્દથી નિર્દેશ કર્યો છે.

પ્રશ્ન :– ચૈત્યવંદનમાં તથા ચંદનાદિની પૂજામાં ભાવલેશ (અલ્પ શુભભાવ) થાય છે તેમાં પ્રમાણ શું ?

ઉત્તર :— આગમોક્ત વિધિપૂર્વક ચૈત્યવંદનાદિ કરનારાઓને તેનાથી થતો ભાવલેશ અનુભવસિદ્ધ છે. (૪૮)

દ્રવ્યસ્તવથી ભાવલેશ થવામાં હેતુ :–

दव्वत्थयारिहत्तं, सम्मं णाऊण भयवओ तंमि
तह उ पयट्टंताणं, तब्भावाणुमइओ सो य ॥ ४९ ॥

+ આ૦ સામાયિક અ. ભાષ્યગાથા ૧૯૩.

૭ જિનભવનવિધિ પંચાશક

છઠ્ઠા પંચાશકમાં સ્તવવિધિ કહ્યો. તેમાં દ્રવ્યસ્તવ અને ભાવસ્તવ અંગે વર્ણન કર્યું. દ્રવ્યસ્તવ જિનભવન નિર્માણ આદિ રૂપ છે. આથી સાતમા પંચાશકમાં જિનભવનવિધિ બતાવવાની ઈચ્છાવાળા ગ્રંથકાર મંગલ વગેરે જણાવે છે :-

नमिऊण वद्धमाणं, वोच्छं जिणभवणकारणविहाणं ।
संखेवओ महत्थं, गुरूवएसाणुसारेणं ॥ १ ॥

શ્રીવર્ધમાનસ્વામીને નમસ્કાર કરીને ગુરુના ઉપદેશ અનુસાર જિનભવન કરાવવાનો વિધિ કહીશ.+ આ વિધિ સંક્ષેપથી (= થોડા શબ્દોમાં) કહીશ, પણ તેનો અર્થ વિસ્તૃત થશે. (૧)

અધિકારીએ જ જિનભવન કરાવવું જોઈએ :-

अहिगारिणा इमं खलु, कारेयव्वं विवज्जए दोसो ।
आणाभंगाउ च्चिय, धम्मो आणाइ पडिबद्धो ॥ २ ॥

જિનમંદિર કરાવવાની યોગ્યતાવાળા જીવે જ જિનભવન કરાવવું જોઈએ. જો જિનભવન કરાવવાની યોગ્યતા રહિત જીવ જિનભવન કરાવે તો અશુભ કર્મબંધરૂપ દોષ લાગે છે.

પ્રશ્ન :- સંસાર રૂપ નદી તરવા માટે નાવસમાન દ્રવ્યસ્તવ કરવામાં પણ દોષ કેમ લાગે?

+ છઠ્ઠા

આથી પરલોક સંબંધી વિધિમાં આપ્તવચનથી જ પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ થાય છે. કહ્યું છે કે:-

यस्मात् प्रवर्तकं भुवि, निवर्तकं चांतरात्मनो वचनम् ।
धर्मश्चैतत्संस्थो, मौनीन्द्रं चैतदिह परमम् ॥ यो० २-१३ ॥

"(આગમની આરાધનાથી જ ધર્મ થાય છે,) કારણ કે લોકોને સ્વાધ્યાય, ધ્યાન આદિ ધર્મકાર્યમાં પ્રવર્તાવનાર અને હિંસાદિ પાપ કાર્યોથી અટકાવનાર આગમ છે. આથી ધર્મ આગમમાં જ છે અને સર્વજ્ઞે કહેલાં આગમો જ મુખ્ય છે." (૩)

જિનભવન કરાવવાને યોગ્ય જીવનું સ્વરૂપ :-

अहिगारी उ गिहत्थो, सुहसयणो वित्तसंजुओ कुलजो ।
अक्खुद्दो धिइबलिओ, मइमं तह धम्मरागी अ ॥ ४ ॥

गुरुपूयाकरणरई, सुस्सूसाइगुणसंगओ चेव ।
णायाहिगयविहाणस्स धणियमाणप्पहाणो य ॥ ५ ॥

શુભસ્વજન, ધનવાન, કુલીન, અક્ષુદ્ર, ધૈર્યબલવાન, બુદ્ધિશાળી, ધર્મરાગી, ગુરુપૂજાકરણરતિ, શુશ્રૂષાદિગુણયુક્ત, વિધિજ્ઞાતા અને અતિજિનાજ્ઞાપ્રધાન ગૃહસ્થ જિનમંદિર બંધાવવાને યોગ્ય છે.

(૧) શુભસ્વજન એટલે સારા સ્વજન-પરિવારવાળો. ખરાબ સ્વજન-પરિવાર લોકવિરુદ્ધ અને ધર્મવિરુદ્ધ કાર્યો કરે. આથી જિનમંદિર બંધાવવામાં શુભ ભાવની વૃદ્ધિ ન થાય અને શાસન પ્રભાવના [illegible] થાય. વિવેકી

જીવ પોતાની શુભ ભાવની વૃદ્ધિ અને શાસનની પ્રભાવના એ બે માટે મંદિર કરાવે છે. સ્વજન—પરિવાર ખરાબ હોય તો જિનમંદિર કરાવવામાં આ બે લાભ ન થાય. માટે સ્વજન-પરિવાર સારો હોવો જોઇએ.

(૨) **ધનવાનઃ**-મંદિર બંધાવનાર ધનવાન ન હોય તો શરૂ કરેલું મંદિર નિર્માણનું કાર્ય પૂરું કરી શકે નહિ. આથી તેને ખેદ થાય. બીજાની પાસેથી ધન માગીને કાર્ય પૂરું કરે તો લોકમાં હાંસીપાત્ર બને, અજ્ઞાન લોક જિન-મંદિર બંધાવવાના બહાને પૈસા લઈને પોતાના કુટુંબનું પોષણ કરે છે એવી અનેક કુશંકાઓ કરે.

(૩) **કુલીનઃ**—મંદિર બંધાવનાર ઉત્તમ કુળમાં જન્મેલો હોવો જોઇએ. તેવા વિશિષ્ટ ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન ન થયો હોય તો પણ નિંદ્યકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો ન હોવો જોઇએ. કારણ કે નિંદ્યકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ જીવે બંધાવેલું મંદિર લોકમાં આદેય બનતું નથી.

(૪) **અક્ષુદ્ર**:-અક્ષુદ્ર એટલે કૃપણતારહિત. કૃપણ જીવ ઉચિત દ્રવ્યવ્યય ન કરી શકવાથી મંદિર બંધાવે નહિ, અને બંધાવે તો પણ શાસનપ્રભાવના ન કરી શકે. અથવા અક્ષુદ્ર એટલે ક્રૂરતા રહિત. ક્રૂર જીવ બીજાને સંતાપ પેદા કરનારો હોવાથી લોકો તેના પ્રત્યે દ્વેષવાળા બની જાય. આથી તેના બંધાવેલા મંદિર ઉપર પણ દ્વેષ કરે.

(૫) **ધૈર્યબળવાન** એટલે ધીરજ રૂપ બળથી યુક્ત, અર્થાત્ ચિત્તની સમાધિ રૂપ બળથી યુક્ત. આવો જીવ

ધાર્યા કરતાં અધિક ધનવ્યય થઈ જાય તો પણ પશ્ચાત્તાપ ન કરે. આનાથી વિપરીત જીવ ધાર્યા કરતાં અધિક ધનવ્યય થઈ જાય તો પશ્ચાત્તાપ કરે. પરિણામે જે લાભ મળવો જોઈએ તે લાભ ન મળે.

(૬) **બુદ્ધિશાળી**:-બુદ્ધિ રહિત જીવ અયોગ્ય પ્રવૃત્તિ કરનારો હોવાથી આલોક અને પરલોકનું ફળ મેળવી શકતો નથી. આથી અહીં "બુદ્ધિશાળી" એમ કહ્યું છે.

(૭) **ધર્મરાગી** એટલે શ્રુત અને ચારિત્રરૂપ ધર્મમાં અનુરાગવાળો. ધર્મરાગ રહિત જીવ મંદિર બંધાવવાની યોગ્યતાના સૂચક બીજા અનેક ગુણોથી યુક્ત હોય તો પણ જિનમંદિર બંધાવે નહિ, કદાચ બંધાવે તો પણ ઈષ્ટ (શુભભાવ વૃદ્ધિ, શાસન પ્રભાવનાદિ) ફળ મેળવી શકે નહિ.

(૮) **ગુરુજનપૂજાકરણરતિ** એટલે માતા-પિતા વગેરે લૌકિક ગુરુ અને ધર્માચાર્ય વગેરે લોકોત્તર ગુરુની ઉચિત વિનયાદિ રૂપ પૂજા કરવાના દિલવાળો. આવો જીવ લોકોના પ્રેમનું સંપાદન કરી શકે છે. આથી આરંભેલું કાર્ય લોકોના સહકારથી પૂરું કરી શકે છે. લોકોની સહાયથી રહિતનું કાર્ય અધૂરું રહે એ સુસંભવિત છે.

(૯) **શુશ્રૂષાદિગુણયુક્ત**:-બુદ્ધિના શુશ્રૂષા વગેરે આઠ ગુણો છે. તે આ પ્રમાણે-

शुश्रूषा श्रवणं चैव, ग्रहणं धारणं तथा ।
ऊहोऽपोहोऽर्थविज्ञानं, तत्त्वज्ञानं च धीगुणाः ॥ १ ॥

કરે છે. આથી સ્વ-પરના હિત માટે જિનમંદિર બંધાવનારમાં ઉક્ત ગુણો હોવા જરૂરી છે. (૬)

યોગ્ય આત્મા જિનમંદિર નિર્માણ દ્વારા બીજા જીવોને લાભ:-

तं तह पवत्तमाणं, दट्ठूं केइ गुणरागिणो मग्गं ।
अण्णे उ तस्स बीयं, सुहभावाओ पवज्जंति ॥ ७ ॥

જિનભવન કરાવવાની યોગ્યતાવાળા જીવને જિનમંદિર નિર્માણમાં ઉક્તગુણોને અનુરૂપ પ્રવૃત્તિ કરતો જોઈને કોઈ ગુણરાગી જીવો સમ્યગ્દર્શનાદિ મોક્ષમાર્ગને પામે છે. બીજા કેટલાક ગુણાનુરાગરૂપ શુભ પરિણામથી સમ્યગ્દર્શનાદિ માર્ગના બીજને (પ્રવચન પ્રશંસા વગેરેને) પામે છે. ગુણરાગ વિનાના જીવો સમ્યગ્દર્શનાદિ મોક્ષમાર્ગને ન પામી શકે. માટે અહીં 'ગુણરાગી' એમ કહ્યું છે. (૭)

જિનશાસન સંબંધી શુભભાવ સમ્યગ્દર્શનનું બીજ છે:-

जो च्चिय सुहभावो खलु, सव्वन्नुमयम्मि होइ परिसुद्धो ॥
सो च्चिय जायइ बीयं, बोहीए तेणणाएण ॥ ८ ॥

જિનશાસન સંબંધી પ્રશંસાદિરૂપ જે જઘન્ય, મધ્યમ કે ઉત્કૃષ્ટ પરિશુદ્ધ* (=ગતાનુગતિકપણે પ્રશંસાદિ કરવું વગેરે દૂષણોથી રહિત) શુભભાવ થાય છે તે પરિશુદ્ધ શુભભાવ જ સમ્યગ્દર્શનનું બીજ-કારણ બને છે. આ વિષયમાં ચોરનું દૃષ્ટાંત છે.

---

* परिशुद्धः-शुद्धो, न पुनः परानुवृत्त्यादिदूषणोपेतत्वेनापरिशुद्धः ।

"રસ્તા વગેરેમાં પાણી અને લીલું ઘાસ ઘણું હોવાથી આત્મવિરાધના થતી હોવાથી સાધુઓ ચોમાસામાં વિહાર કરતા નથી."

અહીં મૂળગાથામાં अपि શબ્દ સાધુઓ ચોમાસા સિવાય શેષ કાળમાં જ વિહાર કરે છે એ અર્થનો સૂચક છે.

શ્રી મહાવીર ભગવાનનો આ વૃત્તાંત આ પ્રમાણે છે:- શ્રી મહાવીર ભગવાને આંતરશત્રુઓને દૂર કરીને અને વિશાળ રાજ્યનો ત્યાગ કરીને પ્રવ્રજ્યાનો સ્વીકાર કર્યો. પછી સંગરહિત અતિશયપ્રબલસત્ત્વવંત અને જીવોનું રક્ષણ કરવામાં તત્પર શ્રી મહાવીર ભગવાન ગામ-નગર આદિથી ભરેલી પૃથ્વી ઉપર વિહાર કરતા કરતા 'મથૂરાક' નામના ગામમાં પધાર્યા. ત્યાં 'દૂયમાન' સંજ્ઞાથી ઓળખાતા તાપસ ગૃહસ્થોનો× આશ્રમ હતો. તાપસોનો કુલપતિ ભગવાનના પિતાનો મિત્ર હતો. તે શ્રી મહાવીર ભગવાનને જોઈને સંભ્રમપૂર્વક ઉઠ્યો અને સ્નેહથી ભેટી પડ્યો. તેથી શ્રી મહાવીર ભગવાને પણ પૂર્વના અભ્યાસના કારણે કુલપતિને ભેંટવા સહસા હાથ લાંબા કર્યા. પછી કુલપતિએ ભગવાનને કહ્યું : કુમાર ! આ આશ્રમમાં તમારે રહેવા લાયક ઘરો છે, માટે તમે અહીં રહો. ભગવાન ત્યાં એક રાત રહીને બીજા સ્થળે ચાલ્યા ગયા. બીજા સ્થળે જતા ભગવાનને કુલપતિએ પ્રેમથી કહ્યું : હે મુનિ ! તમને ઠીક લાગે તો તાપ-

× અમુક પ્રકારના તાપસો પત્ની, પુત્ર વગેરે પરિવારવાળા ગૃહસ્થ પણ હોય છે. આથી અહીં ટીકામાં 'પાખંડીગૃહીણાં' એવો પ્રયોગ છે

તેના ઉપર ઉપકાર કરવા માટે તમે પાછા આવીને ચોમાસું અહીં કરજો. ભગવાન આઠ મહિના જુદા જુદા સ્થળે વિચરીને ચોમાસું આવતાં તે ગામમાં પધાર્યા.

આશ્રમના એક મઠમાં ચોમાસું રહ્યા. ચોમાસાના પ્રારંભમાં નવું ઘાસ નહિ મળવાના કારણે ગાયો મઠોનું ઘાસ ખાઈ જતી હતી. તાપસો હાથમાં લાકડી લઈને ગાયોને હાંકી કાઢતા હતા. પણ ભગવાન નિઃસંગ હોવાથી ગાયોની ઉપેક્ષા કરતા હતા આથી તે તાપસોએ કુલપતિને ફરિયાદ કરી કે, આપને પ્રિય આ મુનિ ગાયોથી આપણા મઠનું રક્ષણ કરતા નથી. તેથી કુલપતિએ ભગવાન પાસે જઈને કહ્યું: કુમાર! આ રીતે મઠની ઉપેક્ષા કરવી તમારા માટે યોગ્ય નથી. કારણ કે પક્ષી પણ શક્તિ મુજબ પોતાના માળાનું રક્ષણ કરે છે આથી મઠનો વિનાશ કરતી ગાયોને તમારે હાંકી કાઢવી જોઈએ. આ પ્રમાણે કુલપતિએ *ભગવાનને શિખામણ આપી. તેથી મારા નિમિત્તે તેમને અપ્રીતિ થાય છે, એમ જાણીને ભગવાન ત્યાંથી નીકળી ગયા અને અસ્થિક ગામમાં પધાર્યા. આ વખતે ચોમાસાના (અષાઢ સુદ ૧૫ થી) ૧૫ દિવસ પસાર થયા હતા. જેમ

*અહીં इत्येवं शिक्षयामास, सपिपासमसौ जिनम् ।
ततः स्वामी तदप्रीतिं ज्ञात्वा निर्गतवांस्ततः ॥ १ ॥
આ પ્રમાણે પાઠ છે આમાં 'सपिपासम्' એ પાઠ અશુદ્ધ હોય તેમ જણાય છે. આના સ્થાને 'सोपयासम्' એ પાઠ કે તેવો બીજો કોઈ પાઠ હોવો જોઈએ એમ મને લાગે છે.

लोगे य साहुवाओ, अतुच्छभावेण सोहणो धम्मो ।
पुरिसुत्तमप्पणीओ, पभावणा चेव तित्थस्स ॥ २४ ॥

અધિક ધન આપવાથી થયેલા સંતોષથી જિનશાસનની પ્રશંસા થાય છે. જૈનશાસનની પ્રશંસા કરીને કેટલાક નોકરો, અથવા નોકરોને અધિક દાન આપ્યું છે એ જોઈને કે સાંભળીને જિનશાસન પ્રત્યે આકર્ષાયેલા જીવો, બોધિબીજને (સમ્યગ્દર્શનનાં કારણોને) પામે છે, બીજા કેટલાક લઘુકર્મી નોકરો કે અધિકદાન જોવા આદિથી જિનશાસન પ્રત્યે આકર્ષાયેલા જીવો પ્રતિબોધ (=સમ્યગ્દર્શન) પામે છે. તથા જિનભવન કરાવનારની ઉદારતાથી શિષ્ટલોકમાં જૈનો ઉદાર હોવાથી જૈનધર્મ શ્રેષ્ઠ છે, ઉત્તમ પુરુષે કહેલો છે ઇત્યાદિ પ્રશંસા થાય છે, અને એ રીતે જૈનશાસનની પ્રભાવના થાય છે. (૨૩-૨૪)

(૪) સ્વાશયવૃદ્ધિ દ્વાર

સ્વાશયવૃદ્ધિનું નિમિત્ત :-

सासयवुड्ढीवि इहं, भुवणगुरुजिणिंदगुणपरिण्णाए ।
तब्बिंबठावणत्थं, सुद्धपवित्तीइ णियमेण ॥ २५ ॥

સ્વાશયવૃદ્ધિ એટલે શુભપરિણામની વૃદ્ધિ. જિનભવનનિર્માણમાં ત્રણે લોકમાં બહુ માનનીય શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનના સર્વજ્ઞતા, સંસાર રૂપ જંગલમાંથી જીવોનો ઉદ્ધાર કરવાનું સામર્થ્ય વગેરે ગુણોના યથાર્થજ્ઞાનથી જિનબિંબની પ્રતિષ્ઠા નિમિત્તે થતી (જિનભવનનિર્માણ સંબંધી) શુદ્ધ

પ્રવૃત્તિથી=નિરવદ્યક્રિયાથી શુભ પરિણામની વૃદ્ધિ પણ* અવશ્ય થાય છે. અહીં શુભપરિણામની વૃદ્ધિમાં શુદ્ધપ્રવૃત્તિ અને જિનના ગુણોનું યથાર્થજ્ઞાન એ બે કારણ જણાવ્યા છે. તેમાં જિનના ગુણોનું યથાર્થજ્ઞાન મુખ્ય કારણ છે. (૨૫)

સ્વાશયવૃદ્ધિનું સ્વરૂપ:-

पेच्छिस्सं इत्यमहं, वंदणगणिमित्तमागए साहू ।
कयपुण्णे भगवंते, गुणरयणणिही महासत्ते ॥ २६ ॥

पडिबुज्झिस्संति इहं, दट्ठूण जिणिंदबिंबमकलंकं ।
अण्णेवि भव्वसत्ता, काहिंति ततो परं धम्मं ॥ २७ ॥

ता एयं मे वित्तं, जमेत्थमुवओगमेति अणवरयं ।
इय चिंताऽपरिवडिया, सासयवुड्ढी उ मोक्खफला ॥ २८ ॥

જિનમંદિરમાં ચૈત્યવંદન માટે આવેલા કૃતપુણ્ય, જ્ઞાનાદિ ગુણો રૂપ રત્નોના નિધાન, મહાસત્ત્વવંત સાધુભગવંતોનાં દર્શન હું કરીશ. (૨૬) જિનમંદિરમાં શસ્ત્ર, સ્ત્રી આદિ કલંક-રહિત જિનબિંબનાં દર્શન કરીને બીજા પણ ભવ્ય જીવો પ્રતિબોધ (=સમ્યગ્દર્શન) પામશે અને પછી કુશલ અનુષ્ઠાન રૂપ ધર્મ કરશે. (૨૭) જિનમંદિર તૈયાર થતાં જિનબિંબ-સ્થાપના, સાધુદર્શન અને ભવ્યજીવપ્રતિબોધ થશે. તેથી જે ધન જિનમંદિરમાં વપરાય છે એ જ ધન મારું છે, તે સિવાયનું ધન પારકું છે. આવી (૨૫થી૨૮ એ ચાર ગાથામાં કહેલી) સતત અવિચ્છિન્ન શુભ વિચારણા એ શુભ

*न केवलं भृतकानतिसंधानमित्यपिशब्दार्थः ।

આરંભનો વિચાર કરતાં પરમાર્થથી અકુશલથી (-આરંભથી) નિવૃત્તિ રૂપ છે.

ભાવાર્થ:- જિનભવન સંબંધી યતનમાં કિંચિત્ આરંભ થાય છે, પણ સાથે સાથે ખેતી વગેરે મોટા આરંભો બંધ થાય છે. એટલે આરંભ અલ્પ થાય છે અને આરંભથી નિવૃત્તિ અધિક થાય છે, આરંભ કરતાં આરંભથી નિવૃત્તિ અધિક હોવાથી પ્રસ્તુત યતના પ્રવૃત્તિસ્વરૂપ હોવા છતાં પરમાર્થથી નિવૃત્તિસ્વરૂપ છે. (૩૪)

ઉક્તવિષયનું શ્રી આદિજિનના દૃષ્ટાંતથી સમર્થન-

एत्तो चिय णिद्दोसं, सिप्पादिविहाणमो जिणिंदस्स ।
लेसेण सदोसंपि हु, बहुदोसनिवारणत्तेण ॥ ३५ ॥

આથી જ (=અધિક દોષનું નિવારણ કરનારી થોડા દોષવાળી પ્રવૃત્તિ નિર્દોષ હોવાથી) શ્રી આદિનાથ ભગવાને શિલ્પકલા, રાજનીતિ વગેરેનું જે શિક્ષણ આપ્યું તે કંઈક દોષિત (=સાવદ્ય) હોવા છતાં નિર્દોષ (નિરવદ્ય) છે. કારણ કે તેનાથી ઘણા દોષો દૂર થાય છે.

પ્રશ્ન:- શિલ્પકલા આદિના શિક્ષણથી ઘણા દોષો કેવી રીતે દૂર થાય છે?

ઉત્તર:- જો ભગવાન શિલ્પકલા, રાજનીતિ આદિનું શિક્ષણ ન આપે તો લોકો ધન આદિ માટે એક-બીજાને મારી નાખે, એક-બીજાનું ધન લઈ લે, પરસ્ત્રીગમન આદિ દોષોનું સેવન કરે, આવા અનેક મોટા મોટા ગુનાઓ ..ાય, લોકમાં ભારે અંધાધૂંધી ચાલે. આથી લોક

જ્ઞાનાદિની આરાધનાવાળો જીવ સાત-આઠ ભવોથી અવશ્ય જન્મ-મરણાદિ દોષોનો વિયોગ થવાથી નિત્યસુખવાળા મોક્ષને પામે છે. અહીં સાત આઠ ભવો જઘન્ય આરાધનાની અપેક્ષાએ છે. ઉત્કૃષ્ટ આરાધનાથી કોઈ તે જ ભવમાં મોક્ષમાં જાય છે.

પ્રશ્ન :– સાત આઠ ભવોની ગણતરી કેવી રીતે કરવી ? મનુષ્યભવમાંથી દેવલોકમાં, દેવલોકમાંથી મનુષ્ય ભવમાં એમ મનુષ્ય-દેવલોકના સાત આઠ ભવો ગણવા કે આરાધનાના, એટલે કે જે ભવોમાં (જ્ઞાનાદિની) આરાધના થઇ હોય તે ગણવા ?

ઉત્તર :– જે ભવોમાં (જ્ઞાનાદિની) આરાધના થઇ હોય તેવા ભવો ગણવા. કારણ કે મનુષ્ય-દેવલોકના ભવો ગણવામાં સાત જ ભવ થાય. સાતમો ભવ મનુષ્યનો છે. ચારિત્રનો આરાધક મનુષ્યલોકમાં ઉત્પન્ન ન થાય, વૈમાનિક દેવલોકમાં જ ઉત્પન્ન થાય. એટલે આઠમા ભવમાં મોક્ષમાં ન જઇ શકે. આથી સાત જ ભવ થાય, આઠ ભવ ન થાય. (જો આઠમા ભવે દેવલોકમાં જઇને પછી મનુષ્યભવમાં મોક્ષ પામે તો ૯ ભવ થાય.) આથી આરાધનાના સાત આઠ ભવો ગણવા. કોઈ જીવ સાત ભવોમાં આરાધના કરીને મોક્ષ જાય, તો કોઈ જીવ× આઠ ભવોમાં આરાધના કરીને મોક્ષમાં જાય. (૫૦)

×अट्ठभवा उ चरित्ते= ચારિત્ર સ્વીકારના આઠભવો છે, અર્થાત્ આઠ ભવોમાં ચારિત્રનો સ્વીકાર કર્યા પછી અવશ્ય મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય. નં० ૮૫૬)

૮ જિનબિંબ પ્રતિષ્ઠાવિધિ પંચાશક

સાતમા પંચાશકમાં જિનભવન બંધાવવાનો વિધિ કહ્યો. જિનભવન જિનબિંબથી અધિષ્ઠિત હોય છે. આથી આઠમા પંચાશકમાં જિનબિંબની પ્રતિષ્ઠાનો વિધિ કહેવાની ઈચ્છાવાળા ગ્રંથકાર મંગલ વગેરે જણાવે છે:-

नमिऊण देवदेवं, वीरं सम्मं समासओ वोच्छं।
जिणबिंबपइट्ठाए, विहिमागमलोयणीतीए ॥ १ ॥

દેવોના પણ દેવ શ્રી મહાવીર ભગવાનને ભાવશુદ્ધિ પૂર્વક પ્રણામ કરીને આગમ અને લોક એ બંનેની નીતિ અનુસાર (=આગમ અને લોકશાસ્ત્રમાં બતાવ્યા પ્રમાણે) જિનબિંબની પ્રતિષ્ઠાની વિધિ સંક્ષેપથી કહીશ.

અહીં લોક શબ્દનો ઉલ્લેખ કરીને એ જણાવ્યું છે કે કોઈ વખત જિનમતથી અવિરુદ્ધ લોકનીતિનું પણ અનુસરણ કરવું જોઈએ. (૧)

જિનબિંબ કરાવવા સંબંધી વિધિના વર્ણનની પ્રતિજ્ઞા:-

जिणबिंबस्स पइट्ठा, पायं कारावियस्स जं तेण।
तक्कारवणंमि विहिं, पढमं चिय वण्णिमो ताव ॥ २ ॥

પ્રાયઃ બીજા પાસે કરાવેલા જિનબિંબની પ્રતિષ્ઠા થાય છે. આથી પ્રતિષ્ઠાવિધિની પહેલાં જિનબિંબ કરાવવાની વિધિ કહીએ છીએ. (૨)

ટુકડે આપવામાં તેટલા પૈસા પોતાની જીવનજરૂરિયાતમાં વપરાઈ જવાથી વ્યસનમાં ઉપયોગ ન કરી શકે. તથા વ્યસનવાળા કારીગરોને પહેલેથી પૈસા આપી દેવાથી પછી કામ ન કરે અથવા અમુક સમયમાં જેટલું થવું જોઈએ તેટલું કામ ન કરે એટલે કામ કર્યા વિના પૈસા લેવાથી દેવદ્રવ્યના ભક્ષણનો દોષ લાગે.] (૮)

સદોષ શિલ્પીને નિર્દોષ શિલ્પી પ્રમાણે મૂલ્ય આપવામાં થતો દોષઃ-

देवस्सपरीभोगो, अणेगजम्मेसु दारुणविवागो ।
तंमि स होइ णिउत्तो, पावो जो कारओ इहरा ॥ ९ ॥

દોષિત શિલ્પી સાથે બિંબ ઘડવાનું મૂલ્ય નક્કી કરવામાં ન આવે તો તે શિલ્પીને દેવદ્રવ્યનું ભક્ષણ કરાવવાનું થાય છે. દેવદ્રવ્યનું ભક્ષણ અશુભ કર્મ બંધ દ્વારા અનંત ભવોમાં નરકાદિના દુઃખરૂપ ભયાનક ફળ આપે છે. બીજાને ભયંકર અશુભ ફળવાળા કાર્યમાં જોડવો એ પરોપકાર કરવાના સ્વભાવવાળા સજ્જન પુરુષોને ઉચિત નથી. (૯)

દેવદ્રવ્યના ભક્ષણથી શિલ્પીને ભયંકર ફળ આવશે, એમાં અમારે શું ? એવો વિચાર કરનારને ઉપદેશ:-

जं जायइ परिणामे, असुहं सव्वस्स तं न कायव्वं ।
सम्मं णिरूविऊणं, गाढगिलाणस्स वाऽपत्थं ॥ १० ॥

આ કાર્યથી ભવિષ્યમાં લાભ થશે કે નુકશાન એમ બરોબર વિચાર કરીને જે કાર્ય અતિશય ગ્લાનને અપથ્ય આપવાની જેમ પરિણામે પોતાને કે પરને અશુભ ફળ

[illegible] દેવોની પૂજા શા માટે? એનું સમાધાન:

जमहिगयबिंबसामी, सव्वेसिं चेव अब्भुदयहेऊ ।
ता तस्स पइट्ठाए, तेसिं पूयादि अविरुद्धं ॥ १९ ॥
साहम्मिया य एए, महिड्डिया सम्मदिट्ठिणो जेण ।
एत्तो च्चिय उचियं खलु, एतेसिं एत्थ पूजादी ॥ २० ॥

પ્રસ્તુત બિંબના સ્વામી તીર્થંકર પરમાત્મા ઇંદ્ર વગેરે બધા જ દેવોના અભ્યુદયનું કારણ છે. આથી તીર્થંકરની પ્રતિષ્ઠામાં દેવોનું પૂજન, સત્કાર વગેરે વિરુદ્ધ નથી-યોગ્ય છે. (૧૯) દિક્પાલ વગેરે દેવો જિનના ભક્ત હોવાથી સાધર્મિક છે, મહાન ઋદ્ધિસંપન્ન છે, સમ્યગ્દર્શનને ધારણ કરનાર છે, આ ત્રણ કારણોથી જ પ્રતિષ્ઠામાં તેમનું પૂજન, સત્કાર વગેરે યોગ્ય જ છે. (૨૦)

અધિવાસનનું પ્રતિપાદન:-

तत्तो सुहजोएणं, सत्थाणे मंगलेहि ठवणा उ ।
अहिवासणमुचिएणं, गंधोदगमादिणा एत्थ ॥ २१ ॥

પછી સારા મુહૂર્તે અધિવાસન કરવાના સ્થાને ચંદનાદિ (આઠ) વસ્તુઓનું વિલેપન કરીને તે સ્થાન ઉપર જિનબિંબની સ્થાપના મંગલ ગીતો ગાવા પૂર્વક કરવી. પછી સુગંધી દ્રવ્યોના મિશ્રણવાળું સુંદર જલ, કષાયચૂર્ણ, (આઠ જાતની) માટી વગેરેથી અધિવાસન કરવું. અધિવાસન એટલે તેવા પ્રકારની શુદ્ધિ કરવા વડે બિંબપ્રતિષ્ઠાની યોગ્યતા કરવી, અર્થાત્ બિંબને પ્રતિષ્ઠાને યોગ્ય બનાવવું. અધિવાસનની [illegible] પ્રતિષ્ઠાકલ્પમાં કહી છે. (૨૧)

બિંબ પાસે કળશોની સ્થાપના'-

वत्तारि पुण्णकलसा, पहाणमुद्दाविचित्तकुसुमजुया ।
सुहपुण्णचत्तचउतंतुगोच्छया होंति पासेसु ॥ २२ ॥

જે બિંબની પ્રતિષ્ઠા કરવાની છે તે બિંબની પાસે ચારે દિશામાં અખંડ, પાણીથી પૂર્ણ ભરેલા, અંદર સોનામહોર, રૂપિયા કે રત્ન નાખેલ હોય તેવા, વિવિધ પુષ્પોથી યુક્ત અને ચરખાથી કાંતેલા કાચા સૂતરની કોકડીથી ભરેલી ત્રાકના ચાર તાંતણાથી બાંધેલા કાંઠાવાળા ચાર કળશો મૂકવા. (૨૨)

બિંબ સમક્ષ મંગળદીવા વગેરેની સ્થાપના:-

मंगलदीवा य तहा, घयगुलपुण्णा सुभिक्खुभक्खा य ।
जववारयचण्णयसत्थिगादि सव्वं महारंभं ॥ २३ ॥

બિંબ સમક્ષ ઘી ગોળથી પૂર્ણ મંગળદીવા કરવા, સુંદર શેરડીના સાંઠાના ટુકડા, મીઠાઈ વગેરે ખાવા લાયક વસ્તુ મૂકવી, શરાવમાં રોપેલા જવના અંકુરો-જવારિયા, ચંદનનો સ્વસ્તિક, નંદાવર્ત વગેરે અતિશય સુંદર બધું કરવું. (૨૩)

मंगलपडिसरणाइं, चित्ताइं रिद्धिविद्धिजुत्ताइं ।
पढमदियहंमि चंदणविलेवणं चेव गंधड्ढं ॥ २४ ॥

પહેલા દિવસે=અધિવાસન કરવાના દિવસે ઋદ્ધિ-વૃદ્ધિ (ડાભ-ધરો)એ બે ઔષધિ સહિત વિચિત્ર મંગલ કંકણો (=મંગલ દોરા) પ્રતિમાજીના હાથે બાંધવા તથા પ્રતિમાજીને

લાયક છે એમ ઠસાવવાનો છે. જિનયાત્રા કરવા લાયક છે એમ દિલમાં જચી ગયા પછી જીવહિંસા નિવારવાની વાત જલદી જચી જાય.] (૧૯)

જિનના જન્મ આદિ પ્રસંગે બધા જીવો સુખી જ હતા -આનંદમાં જ હતા. તેથી હે મહારાજા! હમણાં પણ જિનયાત્રામાં અમારીનું પ્રવર્તન કરાવીને બધા જીવોને અભયદાન આપવા દ્વારા સુખી કરો. (૨૦)

આચાર્ય ન હોય તો શું કરવું તે જણાવે છે.:-

तम्मि असंते राया, दट्ठव्वो सावगेहिवि कमेणं ।
कारेयव्वो य तहा, दाणेणवि आमघाउत्ति ॥ २१ ॥

આચાર્ય ન હોય, અથવા આચાર્ય હોય પણ રાજાને મળવા આદિ માટે સમર્થ ન હોય, તો શ્રાવકોએ પણ રાજકુલમાં પ્રસિદ્ધ રીત-રિવાજ મુજબ રાજાને મળવું અને (સમજાવીને) તેની પાસે જીવહિંસા બંધ કરાવવી. જો (સમજાવવાથી) રાજા આ કાર્ય કરવા ન ઇચ્છે તો તેને ધન આપીને પણ આ કાર્ય કરાવવું. (૨૧)

હિંસા બંધ કરનાર હિંસકોને દાન આપવાનો વિધિ:-

तेसिंपि घायगाणं, दायव्वं सामपुव्वगं दाणं ।
तत्तियदिणाण उचियं, कायव्वा देसणा य सुहा ॥२२॥

જીવહિંસાથી જીવનારા માચ્છીમાર આદિને પણ જેટલા દિવસ મહોત્સવ હોય તેટલા દિવસ પ્રેમ ઉત્પન્ન કરે તેવાં (મીઠાં) વચનો કહેવા પૂર્વક ઉચિત અન્નાદિનું દાન આપવું

શ્રાવક પણ રાજાને મળવા સમર્થ ન હોય તો શું કરવું તે જણાવે છે-

इय सामत्थाभावे, दोहिवि वग्गेहि पुव्वपुरिसाणं ।
इयसामत्थजुयाणं, बहुमाणो होति कायव्वो ॥ २५ ॥
ते धण्णा सप्पुरिसा, जे एयं एवमेव णिस्सेसं ।
पुव्विं करिंसु किच्चं, जिणजत्ताए विहाणेणं ॥ २६ ॥
अम्हे उ तह अधण्णा, धण्णा उण एत्तिएण जं तेसिं ।
बहु मण्णामो चरियं, सुहावहं धम्मपुरिसाणं ॥ २७ ॥

આચાર્ય અને શ્રાવક બંને રાજાને મળીને હિંસા બંધ કરાવવા સમર્થ ન હોય તો તે બંનેએ રાજાને મળીને હિંસા બંધ કરાવવાના સામર્થ્યવાળા પૂર્વના મહાપુરુષો ઉપર (આંતરિક) બહુમાન કરવું. (૨૫) જેમ કે-પૂર્વના તે મહાપુરુષો ધન્ય છે-પ્રશંસનીય છે, કે જેમણે જિનયાત્રામાં રાજા આદિને ઉપદેશ આપીને હિંસા બંધ કરનારાઓને દાન આપવા પૂર્વક હિંસા બંધ કરાવી હતી. (૨૬) અમે તો જિનયાત્રાદિ કાર્યો શાસ્ત્રોક્ત વિધિ મુજબ કરવા અસમર્થ હોવાથી અધન્ય છીએ-પ્રશંસનીય નથી. હા, હજી અમારા માટે એટલું સારું છે કે, અમે ધર્મપ્રધાન તે મહાપુરુષોના સુખ આપનાર આચરણનું બહુમાન (પક્ષપાત) કરીએ છીએ, અને એથી એટલા પૂરતા ધન્ય છીએ. (૨૭)

પૂર્વમહાપુરુષો ઉપરના બહુમાનનું ફલ:-

इय बहुमाणा तेसिं, गुणाणमणुमोयणा णिओगेणं ।
तत्तो तत्तुल्लं चिय, होइ फलं आसयविसेसा ॥ २८ ॥

કલ્યાણક દિવસોમાં જિનયાત્રા દેવેંદ્ર વગેરેએ કરી છે, અને બહુફલવાળી છે. માટે દુર્લભ મનુષ્યભવ અને જૈન-શાસન પામીને સાત્ત્વિક જીવોનાં દૃષ્ટાંતોમાં પક્ષપાત કરવો જોઈએ, નહિ કે પામર જીવોનાં દૃષ્ટાંતોમાં. અર્થાત્ સાત્ત્વિક જીવોએ જે કર્યું હોય તે કરવા યોગ્ય છે એમ માનવું જોઈએ. જેમ કે- દેવેંદ્ર વગેરેએ કલ્યાણકયાત્રા કરી છે માટે કલ્યાણકયાત્રા કરવી જોઈએ, પણ પામર જીવોએ જે કર્યું હોય તે કરવા યોગ્ય નહિ માનવું જોઈએ. જેમ કે- મારા પિતાએ કે દાદા વગેરેએ અમુક કર્યું હતું માટે તે કરવા યોગ્ય છે એમ નહિ માનવું જોઈએ. (૪૪)

બધા મહોત્સવો સંબંધી સર્વસાધારણ ઉપદેશ:-

एसा उत्तमजत्ता, उत्तमसुयवण्णिया सदि बुहेहिं ।
सेसा य उत्तमा खलु, उत्तमरिद्धीइ कायव्वा ॥ ४५ ॥

इयराऽत्तव्बहुमाणोऽवण्णा य इमीइ णिउणबुद्धीए ।
एयं विचिंतियव्वं, गुणदोसविहावणं परमं ॥ ४६ ॥

અહીં જેનું વર્ણન કર્યું છે તે કલ્યાણકસંબંધી મહોત્સવ ઉત્તમ છે, અને શાસ્ત્રોમાં કહેલા બીજા મહોત્સવો પણ ઉત્તમ છે. (લોકરૂઢિથી કરવામાં આવતા મહોત્સવો ઉત્તમ નથી.) આથી ડાહ્યા માણસોએ મહોત્સવ સદા ઉત્તમ ઋદ્ધિથી કરવો જોઈએ, નહિ કે ગમે તેમ. (૪૫)

સર્વસાધારણ જિનાજ્ઞાનું સ્વરૂપ:-

इय अण्णत्थवि सम्मं, णाउं गुरुलाघवं विसेसेण ।
इट्ठे पयट्टियव्वं, एसा खलु भगवतो आणा ॥ ४९ ॥

મહોત્સવ સિવાય બીજા અનુષ્ઠાનોમાં પણ આ પ્રમાણે સારાસારને બરોબર જાણીને જે અનુષ્ઠાન વધારે ઇષ્ટ-પ્રિય હોય તેમાં પ્રયત્ન કરવો એવી જિનાજ્ઞા છે. (૪૯)

ઉપસંહાર:-

जत्ताविहाणमेयं, णाऊणं गुरुमुहाउ धीरेहिं ।
एवं चिय कायव्वं, अविरहियं भत्तिमंतेहिं ॥ ५० ॥

બહુમાનવાળા બુદ્ધિશાળી મનુષ્યોએ ગુરુમુખે જિનમહોત્સવવિધિ જાણીને તે જ પ્રમાણે સદા કરવું જોઈએ (૫૦)

૧૦ ઉપાસકપ્રતિમાવિધિ પંચાશક

મહોત્સવનો વિધિ કહ્યો. અહીં સુધી દ્રવ્યસ્તવનું વિસ્તૃત વર્ણન કર્યું. હવે ભાવસ્તવનું વર્ણન કરવું જોઈએ. તેમાં પણ અહીં શ્રાવકધર્મનો અધિકાર હોવાથી શ્રાવકને યોગ્ય ભાવસ્તવનું વર્ણન કરવું જોઈએ. શ્રાવકની અગિયાર પ્રતિમા ભાવસ્તવ છે. આથી હવે શ્રાવકની અગિયાર પ્રતિમાનું વર્ણન કરવાની ઇચ્છાવાળા ગ્રંથકાર મંગલ વગેરે જણાવે છેઃ–

नमिऊण महावीरं, भव्वहियट्ठाइ लेसओ किंपि ।
वोच्छं समणोवासगपडिमाणं सुत्तमग्गेणं ॥ १ ॥

શ્રી મહાવીરસ્વામીને નમસ્કાર કરીને ભવ્યજીવોના ઉપકાર* માટે શ્રાવકની અભિગ્રહવિશેષરૂપ પ્રતિમાઓ સંબંધી કંઈક દશાશ્રુતસ્કંધ ÷આગમના અનુસારે સંક્ષેપથી કહીશ. (૧)

શ્રાવકની પ્રતિમાઓની સંખ્યાઃ–

જિનેશ્વરોએ શ્રાવકની દર્શનપ્રતિમા વગેરે અગિયાર પ્રતિમાઓ કહી છે. કારણ કે શ્રુતકેવલી શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીએ (નીચે મુજબ) પ્રતિમાઓ કહી છે.

ભાવાર્થ:- જિનેશ્વરોએ જે કહ્યું હોય તે જ શ્રુતકેવલી કહે. એટલે શ્રુતકેવલીએ જે કહ્યું તે જિનેશ્વરોનું જ કહેલું છે એની ખાતરી માટે આ પ્રતિમાઓ શ્રુતકેવલી શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીએ કહી છે એમ કહ્યું. (૨)

શ્રુતકેવલીએ કહેલી પ્રતિમાઓનાં નામો :-

दंसण–वय–सामाइय–पोसह–पडिमा–अबंभ–सचित्ते ।
आरंभ–पेस–उद्दिट्ठवज्जए समणभूए य ॥ ३ ॥

દર્શન, વ્રત, સામાયિક, પૌષધ, કાયોત્સર્ગ, અબ્રહ્મવર્જન, સચિત્તવર્જન, આરંભવર્જન, પ્રેષ્યવર્જન, ઉદ્દિષ્ટવર્જન, શ્રમણભૂત—એમ શ્રાવકની અગિયાર પ્રતિમાઓ છે *

[× એક મહિના સુધી ભય, લોભ, લજ્જા વગેરેથી અતિચાર લગાડયા વિના સમ્યગ્દર્શનનું પાલન તે પહેલી દર્શનપ્રતિમા. બે મહિના સુધી પહેલી પ્રતિમાના પાલન સાથે નિરતિચાર પણે બાર વ્રતોનું પાલન તે બીજી વ્રતપ્રતિમા. ત્રણ મહિના

* દશાશ્રુ૦ અધ્ય૦ ૬ નિ૦ ગા૦ ૧૧.

× અહીં દરેક પ્રતિમાનું સ્પષ્ટ વર્ણન કરશે. પણ ટુંકમાં જલદી ભાવ ખ્યાલમાં આવી જાય એ માટે પ્ર૦ સા૦ આદિના આધારે અહીં [ ] આવા કૌંસમાં સામાન્ય અર્થ જણાવ્યો છે. આ સામાન્ય અર્થ ખ્યાલમાં આવી ગયા પછી આગળનું વર્ણન જલદી ખ્યાલમાં આવી જશે.

સુધી પહેલી-બીજી પ્રતિમાના પાલન સાથે દરરોજ નિરતિચાર-પણે સામાયિક કરવું તે ત્રીજી સામાયિક પ્રતિમા. ચાર માસ સુધી પૂર્વની ત્રણ પ્રતિમાનાં પાલન સાથે દરેક ચતુષ્પર્વીમાં (=આઠમ, ચૌદશ, પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યા) નિરતિચારપણે આઠ પ્રહરનો પૌષધ કરવો તે ચોથી પૌષધપ્રતિમા. પાંચ મહિના સુધી પૂર્વની ચાર પ્રતિમાના પાલન સાથે ઉપસર્ગો આવે તો પણ ચલાયમાન થયા વિના સંપૂર્ણ રાત્રિ સુધી કાયોત્સર્ગમાં રહેવું તે પાંચમી કાયોત્સર્ગપ્રતિમા. છમાસ સુધી પૂર્વની પાંચ પ્રતિમાના પાલન સાથે નિર્મળ બ્રહ્મચર્યનું પાલન તે છઠ્ઠી અબ્રહ્મવર્જનપ્રતિમા. સાત મહિના સુધી પૂર્વની છ પ્રતિમાના પાલન સાથે સચિત્તઆહારનો ત્યાગ તે સાતમી સચિત્તવર્જનપ્રતિમા. આઠ મહિના સુધી પૂર્વની સાત પ્રતિમાના પાલન સાથે સ્વયં આરંભ ન કરવો તે આઠમી આરંભવર્જનપ્રતિમા. નવ મહિના સુધી પૂર્વની આઠ પ્રતિમાના પાલન સાથે નોકર વગેરે બીજા દ્વારા પણ આરંભ ન કરાવવો તે નવમી પ્રેષ્યવર્જનપ્રતિમા. દશ મહિના સુધી પૂર્વની નવ પ્રતિમાના પાલન સાથે પ્રતિમાધારીને ઉદ્દેશીને બનાવેલા આહાર-પાણીનો ત્યાગ તે દશમી ઉદ્દિષ્ટવર્જન-પ્રતિમા. અગિયાર મહિના સુધી પૂર્વની દશ પ્રતિમાના પાલન સાથે, સ્વજનાદિ સંબંધનો ત્યાગ કરી, રજોહરણ વગેરે લઈને, કેશનો લોચ કરીને ગામ વગેરેમાં વિચરવું અને સાધુના જેવા આચારો પાળવા તે અગિયારમી શ્રમણભૂતપ્રતિમા.

પ્રથમની પાંચ પ્રતિમા સેવનરૂપ છે, પછીની પાંચ ત્યાગ રૂપ છે. [અગિયારમી સાધુપણાના પાલન જેવી છે.] (૩)

ભાવાર્થ :– કાર્ય કારણને અનુરૂપ થાય છે, અર્થાત્ જેવું કારણ હોય તેવું કાર્ય થાય. એટલે કારણ (–સામાયિક) મનોદુષ્પ્રણિધાન આદિથી રહિત હોય તો જ કાર્ય (=સાધુપણું) મનોદુષ્પ્રણિધાન આદિથી રહિત થાય. આથી સામાયિકમાં મનોદુષ્પ્રણિધાન આદિ ન હોય. મનોદુષ્પ્રણિધાન આદિ પાંચનો અર્થ પહેલા પંચાશકની ૨૯મી ગાથામાં કહી દીધો છે.

જો કે આ (પંચાશકના ઉપાસકપ્રતિમા) પ્રકરણના અને દશાશ્રુતસ્કંધના અભિપ્રાયથી સામાયિક પ્રતિમાનો કાળ અનિયત છે. (અને ક્યારે સામાયિક કરવું તે પણ અનિયત છે.) પણ આવશ્યકચૂર્ણિ અને ઉપાસકદશાંગના અભિપ્રાયથી પ્રતિદિન સવાર–સાંજ સામાયિક કરવાનું હોય છે અને પ્રતિમાનો કાળ ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ મહિના છે. જઘન્યથી તો બધી પ્રતિમાઓનો કાળ એક દિવસ વગેરે છે. આ હકીકત અંતે (૩૮મી ગાથામાં) કહેવાશે. (૧૩)

પૌષધ (પ્રતિમા)નું સ્વરૂપ :–

पोसेइ कुसलधम्मे, जं ताऽऽहारादिचागणुट्ठाणं ।
इह पोसहो त्ति भण्णति, विहिणा जिणभासिएणेव ॥ १४ ॥

સર્વજ્ઞોક્ત જ વિધિથી આહાર, દેહસત્કાર, અબ્રહ્મ અને (સાવદ્ય) વ્યાપાર એ ચારનો ત્યાગ કરવો એ પૌષધ છે.

પ્રશ્ન :– આહારાદિના ત્યાગને પૌષધ કેમ કહેવામાં આવે છે?

ઉત્તર :- જે ધર્મનું પોષણ કરે તે પૌષધ એવો પૌષધ શબ્દનો અર્થ છે. આહારાદિ ચારનો ત્યાગ પ્રાણાતિપાત વિરમણ આદિ શુભ આચારરૂપ ધર્મનું પોષણ (=વૃદ્ધિ) કરે છે માટે તેને પૌષધ કહેવામાં આવે છે.

પૌષધવિધિ પ્રથમ પંચાશકની ૨૯ મી ગાથામાં કહ્યો છે, આથી અહીં ફરી કહેતા નથી. (૧૪)

પૌષધના ચાર ભેદ :-

आहारपोसहो खलु, सरीरसक्कारपोसहे चेव ।
बंभव्वावारेसु य, एयगया धम्मवुड्ढित्ति ॥ १५ ॥

આહારાદિ ચારના ત્યાગની અપેક્ષાએ પૌષધના આહાર-પૌષધ, શરીરસત્કારપૌષધ, બ્રહ્મચર્યપૌષધ અને અવ્યાપાર-પૌષધ એમ ચાર પ્રકાર છે. આહારાદિના ત્યાગમાં ધર્મવૃદ્ધિ= ધર્મપુષ્ટિ રહેલી છે. અર્થાત્ આહારાદિના ત્યાગથી ધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે. (૧૫)

પોષધમાં ત્યાજ્ય પાંચ અતિચારો :-

अप्पडिदुप्पडिलेहियसेज्जासंथारयाइ वज्जेति ।
सम्मं च अणणुपालणमाहारादीसु एयम्मि ॥ १६ ॥

પૌષધપ્રતિમાધારી પૌષધમાં અપ્રત્યુપેક્ષિત-દુષ્પ્રત્યુપેક્ષિત શય્યાસંસ્તારક, અપ્રમાર્જિતદુષ્પ્રમાર્જિતશય્યાસંસ્તારક, અપ્રત્યુ-પેક્ષિતદુષ્પ્રત્યુપેક્ષિત ઉચ્ચારપ્રશ્રવણભૂમિ, અપ્રમાર્જિતદુષ્પ્રમા-ર્જિત ઉચ્ચારપ્રશ્રવણભૂમિ અને (ભોજનાદિની ઉતાવળ

ઉપસર્ગો આવવાનો સંભવ છે. ઉપસર્ગમાં અવિચલ સત્ત્વવાળો જ ટકી શકે. ઉપસર્ગોમાં જે ચલાયમાન થઇ જાય તે કાયોત્સર્ગ પ્રતિમાનો વિરાધક બને છે, આથી કાયોત્સર્ગ પ્રતિમા કરનાર સ્થિર હોવો જોઈએ. જ્ઞાની એટલે પ્રતિમાના આચારો વગેરેના જ્ઞાનવાળો. અજ્ઞાનીજીવ બધે જ અયોગ્ય હોવાથી આ પ્રતિમામાં તો સુતરાં અયોગ્ય છે. (૧૭)

શેષ દિવસોમાં કાયોત્સર્ગપ્રતિમાધારીનું જીવન :-

असिणाण वियडभोई, मउलियडो दिवसबंभयारी य ।
रत्तिं परिमाणकडो, पडिमावज्जेसु दियहेसु ॥ १८ ॥

કાયોત્સર્ગપ્રતિમાધારી જે દિવસે કાયોત્સર્ગપ્રતિમા કરે તે સિવાયના દિવસોમાં (૧) સ્નાન ન કરે, (૨) રાત્રે ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરે, (૩) ધોતિયાની કાછડી ન વાળે, (૪) દિવસે સંપૂર્ણ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે, (૫) રાત્રે પણ સ્ત્રીભોગનું પરિમાણ કરે.

આ ગાથાનો અહીં જે અર્થ કર્યો છે તે અર્થને કહેનારી ગાથા આ પ્રમાણે છે :-

असिणाण वियडभोई पगासभोइत्ति जं भणिय होइ ।
दिवसउ न रत्ति भुंजे मउलिकडो कच्छमविरोधे ॥ १ ॥

"સ્નાન ન કરે, વિકટમાં ભોજન કરે એટલે કે પ્રકાશમાં ભોજન કરે, અર્થાત્ દિવસે ભોજન કરે, રાત્રે ભોજન ન કરે, મૌલિકૃત હોય એટલે કે (ધોતિયાની) કાછડી ન વાળે. (૧૮)

કાયોત્સર્ગમાં શું ચિંતવે તેનો નિર્દેશ :-

झायइ पडिमाए ठिओ, तिलोगपुज्जे जिणे जिणकसाए ।
णियदोसपच्चणीयं, अण्णं वा पंच जा मासा ॥ १९ ॥

કાયોત્સર્ગપ્રતિમાધારી કાયોત્સર્ગમાં જેમણે કષાયોને જીતી લીધા છે એવા ત્રિભુવનપૂજ્ય જિનનું ધ્યાન કરે, અથવા પોતાના રાગાદિદોષોથી વિરુદ્ધ કામની (વિષય-રાગની) નિંદા વગેરે બીજું કંઈ પણ ચિંતવે. આ પ્રતિમાનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ પાંચ માસ છે. (૧૯)

છઠ્ઠી અબ્રહ્મવર્જન પ્રતિમાનું સ્વરૂપ :-

पुव्वोदियगुणजुत्तो, विसेसओ विजियमोहणिज्जो य ।
वज्जइ अबंभमेगंतओ उ राइंपि थिरचित्तो ॥ २० ॥

પૂર્વોક્ત પાંચ પ્રતિમાઓના સમ્યગ્દર્શન, વ્રત, સામાયિક, પૌષધ અને કાયોત્સર્ગ એ પાંચ ગુણોથી યુક્ત અને પાંચમી પ્રતિમાની અપેક્ષાએ વિશેષથી કામ ઉપર વિજય મેળવનાર શ્રાવક છઠ્ઠી અબ્રહ્મવર્જન પ્રતિમામાં સ્થિર ચિત્તવાળો બનીને રાત્રે પણ સર્વથા અબ્રહ્મનો ત્યાગ કરે. પાંચમી અને છઠ્ઠી પ્રતિમામાં આ જ ભેદ છે. અર્થાત્ પાંચમીમાં રાત્રે અબ્રહ્મનો સર્વથા ત્યાગ નથી, આ પ્રતિમામાં રાત્રે પણ અબ્રહ્મનો સર્વથા ત્યાગ છે.

જેમ છઠ્ઠી પ્રતિમામાં પૂર્વની પાંચ પ્રતિમાઓના ગુણોથી યુક્ત હોવો જોઈએ, તેમ વ્રત વગેરે બધી પ્રતિમાઓમાં પૂર્વની બધી પ્રતિમાઓના ગુણોથી યુક્ત હોવો જોઈએ

જેમ કે—બીજી વ્રત પ્રતિમામાં સમ્યગ્દર્શનથી યુક્ત હોવો જોઈએ, ત્રીજી પ્રતિમામાં સમ્યગ્દર્શન અને વ્રત એ બન્નેથી યુક્ત હોવો જોઈએ. અર્થાત્ તે તે પ્રતિમાના પાલન વખતે તેનાથી પૂર્વની બધી પ્રતિમાઓનું પણ પાલન કરવું જોઈએ. કારણ કે દશાશ્રુતસ્કંધ સૂત્રમાં તેમ કહ્યું છે. (૨૦)

ચિત્તની સ્થિરતાના ઉપાયો :-

सिंगारकहाविरओ, इत्थीए समं रहम्मि णो ठाइ ।
चयइ य अतिप्पसंगं, तहा विहूसं च उक्कोसं ॥ २१ ॥

છઠ્ઠી પ્રતિમામાં રહેલો શ્રાવક (૧) શૃંગારરસની કથા ન કરે. (૨) સ્ત્રીની સાથે એકાંત સ્થાનમાં ન રહે. કારણ કે એકાંત સ્થાન ચિત્તની અસ્થિરતાનું કારણ છે. આથી જ લૌકિકોએ પણ કહ્યું છે કે-

मात्रा स्वस्रा दुहित्रा वा, नो विविक्तासनो भवेत् ।
बलवानिन्द्रियग्रामः, पण्डितोऽन्यत्र मुह्यति ॥ १ ॥

“ માતા, બહેન કે પુત્રીની સાથે પણ એકાંતમાં ન રહે. કારણ કે ઇંદ્રિયોનો સમૂહ બળવાન છે. સ્ત્રીની સાથે એકાંતવાસ કરવામાં પંડિત પણ મુંઝાઈ જાય છે.”

સ્ત્રીની સાથે એકાંતમાં તો બિલકુલ ન રહે, અને જાહેરમાં પણ સ્ત્રીની સાથે અતિપરિચયનો ત્યાગ કરે. કારણ કે-

वशीकुर्वन्ति ये लोक-मृगान् दर्शनतन्तुना ।
संसर्गवागुराभिस्ते, स्त्रीव्याधाः किं न कुर्वते ॥ १ ॥

“ જે સ્ત્રીરૂપી પારધીઓ દર્શનરૂપ તંતુથી લોકરૂપ ...રે છે તે સંસર્ગરૂપી જાળથી શું નથી કરતા?

દશમી ઉદ્દિષ્ટવર્જન પ્રતિમાનું સ્વરૂપ :-

उद्दिट्ठकडं भत्तंपि वज्जती किमुय सेसमारंभं ।
सो होइ उ खुरमुंडो, सिहलिं वा धारती कोई ॥ ३२ ॥

जं णिहियमत्थजायं, पुट्ठो णियएहिं णवर सो तत्थ ।
जइ जाणइ तो साहे, अह णवि तो बेइ णवि जाणे ॥३३॥

जतिपज्जुवासणपरो, सुहुमपयत्थेसु णिच्चतल्लिच्छो ।
पुव्वोदियगुणजुत्तो, दस मासा कालमाणेणं ॥ ३४ ॥

દશમી પ્રતિમામાં રહેલ શ્રાવક પોતાના માટે બનાવેલ ભોજનનો પણ ત્યાગ કરે. મુશ્કેલીથી તજી શકાય એવા ભોજન સંબંધી આરંભનો ત્યાગ કરનાર બીજા આરંભનો ત્યાગ તો સુતરાં કરે. તે મસ્તકે અસ્રાથી સંપૂર્ણ મુંડન કરાવે, અથવા કોઈક ચોટલી રાખે. (૩૨) પુત્ર વગેરે ભૂમિ વગેરેમાં રાખેલા ધનસંબંધી અમુક ધન ક્યાં મૂકયું છે ? કોને આપ્યું છે ? વગેરે પૂછે તો પોતાને ખ્યાલ હોય તો કહે. કારણ કે જો ન કહે તો આજીવિકાનો અભાવ થાય. જો જાણતો ન હોય તો નથી જાણતો એમ કહે. અર્થાત્ પુત્ર વગેરે પૂર્વે રાખેલા કે કોઈને આપેલા ધન સંબંધી કંઈ પૂછે તો જવાબ આપી શકે, પણ ઘરનું બીજું કોઈ કામ ન કરી શકે. (૩૩) સાધુસેવામાં તત્પર રહે. સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી જાણી શકાય તેવા જીવાદિ પદાર્થોને જાણવામાં સદા ઉત્કંઠિત રહે. પૂર્વની નવ પ્રતિમાના પાલન સાથે દશ મહિના સુધી આ પ્રતિ

અગિયારમી શ્રમણભૂતપ્રતિમાનું સ્વરૂપ :-

खुरमुंडो लोएण व, रयहरणं उग्गहं व घेत्तूण ।
समणब्भूओ विहरइ, धम्मं काएण फासंतो ॥ ३५ ॥

ममकारेऽवोच्छिण्णो, वच्चति सण्णायपल्लि दट्ठुं जे ।
तत्थवि जहेव साहू, गेण्हति फासुं तु आहारं ॥ ३६ ॥

पुव्वाउत्तं कप्पति, पच्छाउत्तं तु ण खलु एयस्स ।
ओदणभिलिंगसूवादि, सव्वमाहारजायं तु ॥ ३७ ॥

અગિયારમી પ્રતિમામાં અસ્ત્રાથી કે લોચથી મસ્તક મુંડાવી, રજોહરણ પાત્ર વગેરે સાધુનાં સઘળાં ઉપકરણો લઇ, ઘરમાંથી નીકળીને, માત્ર મનથી નહિ, કિંતુ કાયાથી પણ સમિતિ-ગુપ્તિ આદિ ચારિત્રધર્મનું પાલન કરતો, એથી જ સાધુ જેવો બનેલો તે સાધુની જેમ ગામાદિમાં વિચરે. (૩૫) મમત્વભાવનો સર્વથા અભાવ ન હોવાથી સ્વજનનાં દર્શન માટે સ્વજનના ગામ વગેરેમાં જાય તો પણ (સ્વજનના ઘરોમાંથી) સાધુની જેમ પ્રાસુક અને એષણીય આહાર લે. પ્રેમનો સર્વથા નાશ ન થયો હોવાથી સ્વજનના ગામ વગેરેમાં જાય તો પણ તેને (જવા બદલ) દોષ લાગતો નથી. સ્વજનો સ્નેહના કારણે અનેષણીય અશનાદિ આહાર કરે, અને લેવાનો અતિ આગ્રહ પણ કરે, પ્રાયઃ સ્વજનોને અનુસરવું પડે, આથી દોષિત આહાર લેવાની સંભાવના છે. પણ શ્રમણભૂત પ્રતિમાધારી દોષિત આહાર ન લે. (૩૬) સ્વજનોના ઘરે ગયા પહેલાં જેને

અત્રે [illegible] દીક્ષાસ્વીકાર [illegible] દેશનાથી
[illegible] પુરુષો આત્માની યોગ્યતાનો નિર્ણય કરીને
દીક્ષાનો સ્વીકાર કરે છે (૪૦) [illegible] યોગ્યતાનો
નિર્ણય પ્રતિમાના આચરણથી જ થાય છે. કારણ કે દેશ-
વિરતિ સ્વીકારના પરિણામ [illegible] પ્રાપ્તિ
વિના, અર્થાત્ આત્માથી દેશવિરતિના સ્વીકાર વિના, દીક્ષા
થતી જ નથી.

[illegible] :-દેશવિરતિના સ્વીકાર વિના દીક્ષા થતી નથી
એ નિયમ પ્રાયિક છે. કારણ કે સિદ્ધિમાં ગયેલા જીવોમાંથી
અસંખ્યાતમા ભાગના જીવો દેશવિરતિના સ્વીકાર વિના જ
સિદ્ધ બન્યા છે. કહ્યું છે કે-
भागेहिं असंखेज्जेहिं फासिया देसविरई उ ॥ (આ૦નિ૦૮૬૦)

"સર્વ સિદ્ધોના અસંખ્યાત ભાગોએ દેશવિરતિની સ્પ-
ર્શના કરી છે, અર્થાત્ અસંખ્યાતમા ભાગના સિદ્ધોએ દેશ-
વિરતિની સ્પર્શના કરી નથી." દીક્ષાની યોગ્યતાનો નિર્ણય
પ્રતિમાના આચરણથી થાય છે એ નિયમ પણ પ્રાયિક છે.
આનો ખુલાસો આગળ ગ્રંથકાર ભગવાન સ્વયં કરશે. (૪૧)

યોગ્યતાના નિર્ણયપૂર્વક થયેલી દીક્ષામાં થતો લાભ :-

तीए य अविगलाए, बज्झा चेट्ठा जहोदिया पायं ।
होति णवरं विसेसा, कत्थति लक्खिज्जए ण तहा ॥४२॥

યોગ્યતાના નિર્ણય પૂર્વક થયેલી દીક્ષા પરિપૂર્ણ દીક્ષા કહે-
વાય. પરિપૂર્ણ દીક્ષામાં પ્રતિલેખના આદિ સાધુ સામાચારીના
પાલનરૂપ બાહ્ય ક્રિયા પ્રાયઃ આગમમાં કહ્યા ર

પ્રશ્ન :-પરિપૂર્ણ દીક્ષામાં પણ માંદગી આદિ પ્રસંગે આગમમાં કહ્યા મુજબ ક્રિયા કેમ દેખાતી નથી ?

ઉત્તર :-પુષ્ટકારણથી અપવાદ સ્વીકારનાર પુરુષમાં આગમમાં કહ્યા મુજબ ક્રિયા સામાન્યથી થાય છે. પણ સ્થૂલદૃષ્ટિવાળા જીવોને અપવાદ અવસ્થામાં સામાન્યથી થતી આગમોક્ત ક્રિયા અપવાદ રહિત અવસ્થામાં જેવી સ્પષ્ટ દેખાય છે તેવી સ્પષ્ટ દેખાતી નથી. પણ ક્રિયા સામાન્યથી થતી તો હોય છે. આ વિષયમાં ગર્દભિલ્લ રાજાએ રાખેલી (પોતાની બહેન) સાધ્વીજીને છોડાવવા માટે ઉજ્જૈની નગરીમાં છન્નું સામંત રાજાઓનું સૈન્ય લાવનાર શ્રી કાલિકાચાર્યનું દૃષ્ટાંત છે. (આ વખતે તેમનામાં પડિલેહણાદિ બાહ્ય ક્રિયા સ્પષ્ટ દેખાતી ન હતી, પણ થતી તો હતી.)

આગમમાં કહ્યા મુજબ બાહ્ય ક્રિયા થાય છે એ નિયમનો ગુરુકર્મીજીવોની ×આગમોક્તથી વિપરીત થતી ક્રિયા સાથે વિરોધ ન આવે એટલા માટે અહીં 'પ્રાયઃ' કહ્યું છે. (૪૨)

× પરમાર્થથી અયોગ્ય હોવા છતાં બાહ્યથી યોગ્ય દેખાવાથી દીક્ષા આપી હોય; અથવા દીક્ષાસ્વીકાર વખતે યોગ્ય હોવા છતાં પાછળથી પરિણામમાં પરિવર્તન થયું હોય એવા જીવોની અપેક્ષાએ આ વાત હોય એમ સંભવે છે.

पव्वाविओ सियत्ति य, मुंडावेउमिय जं भणियं ।
सव्वं च इमं सम्मं, तप्परिणामे हवति पायं ॥ ४८ ॥

આગમમાં ભવનિર્વેદાદિથી નિર્મલ અધ્યવસાયવાળાને દીક્ષા કહી હોવાથી જે જીવ નાની ઉંમર આદિના કારણે પ્રતિમાના સેવન વિના પણ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રવ્રજ્યાને યોગ્ય ગુણવાળો બને છે તેને પણ પ્રતિમાનું સેવન કરનારની જેમ યથોક્ત (=પ્રતિલેખનાદિ બાહ્ય ક્રિયા આગમ મુજબ થાય તેવી) દીક્ષા હોય છે. અર્થાત્ પ્રતિમાના પાલન વિના પણ દીક્ષાને લાયક બને તો દીક્ષા લઈ શકે છે. (૪૫) આથી જ ગીતાર્થે સદા પ્રયત્ન પૂર્વક પૃચ્છાદિમાં જે વિશુદ્ધ જણાય તેને દીક્ષા આપવી એમ કેવલીઓએ કહ્યું છે.

ભાવાર્થ:— ગીતાર્થે (અપરિચિત) દીક્ષા લેવા આવેલાને તું કોણ છે? ક્યાંથી આવ્યો છે? શા માટે દીક્ષા લે છે? ઇત્યાદિ પૃચ્છા કરવી. પૃચ્છામાં શુદ્ધ જણાય તો પ્રવ્રજ્યાનું સ્વરૂપ કહેવું. જેમકે-

जह चेव मोक्खफलया, आणा आराहिया जिणिंदाणं ।
संसारदुक्खफलया, तह चेव विराहिया होइ ॥ ११९ पं. व.

"જેમ જિનેશ્વરોની આજ્ઞાની આરાધના મોક્ષફળને આપનારી છે, તેમ જિનેશ્વરોની આજ્ઞાની વિરાધના સંસારના દુઃખરૂપ ફલને આપનારી છે."

પ્રવ્રજ્યાનું સ્વરૂપ કહ્યા પછી તે યોગ્ય છે કે નહિ તેની વિશેષ ખાતરી કરવા છ મહિના વગેરે પોતાને જરૂરી

જણાય તેટલા સમય સુધી પરીક્ષા કરવી. આ રીતે પૃચ્છા, કથન અને પરીક્ષાથી જે વિશુદ્ધ જણાય તેને દીક્ષા આપવી એમ જિનેશ્વરોની આજ્ઞા છે. [જો પ્રતિમાનું આચરણ કરનાર જ વિશુદ્ધ હોય તો આ રીતે પૃચ્છાદિને અવકાશ જ રહેતો નથી. એથી જિનેશ્વરો પૃચ્છાદિ કરવાનું ન કહે, કિંતુ તેણે પ્રતિમાનું આચરણ કર્યું છે કે નહિ તે જ જોવાનું કહે. જિનેશ્વરોએ પૃચ્છાદિથી વિશુદ્ધ છે કે નહિ તે જોવાનું કહ્યું છે એ જ સૂચવે છે કે પ્રતિમાનું સેવન કર્યા વિના પણ કર્મના ક્ષયોપશમથી વિશુદ્ધ બનેલ જીવ દીક્ષાને યોગ્ય હોઈ શકે છે.] ૪૬

તથા પ્રવ્રજ્યા નામના સૂત્રમાં આગમમાં ઉપયોગવાળા હોવાથી વિશુદ્ધ અધ્યવસાયવાળા ગુરુએ થોડી દીક્ષા આપી દીધી હોય તો પણ, અર્થાત્ દીક્ષા અપાઈ રહી હોય ત્યારે પણ, જો અયોગ્ય છે એમ ખબર પડે તો પ્રવ્રજ્યા આપવાની પ્રવ્રાજન, મુંડન વગેરે (બાકી રહેલ) ક્રિયાનો નિષેધ કર્યો છે. (૪૭)

કલ્પભાષ્યમાં પ્રવ્રજ્યાસૂત્ર આ પ્રમાણે છે:-

पव्वाविओ सियत्ति य, मुंडावेउं अणायरणजोगो ।
ते च्चिय मुंडावेंते, पुरिमपयऽनिवारिया दोसा ॥ १ ॥
मुंडाविओ सियत्ति य, सिक्खावेउं अणायरणजोगो ।
ते च्चिय सिक्खावेंते, पुरिमपयऽनिवारिया दोसा ॥ २ ॥
एवं उट्ठावेउं, (३) एवं भुंजावेउं, (४) एवं संवासेउं (५) ।

"કદાચ અનુપયોગ આદિથી અયોગ્યને દીક્ષા આપી દીધી હોય, (તને દીક્ષા આપીશું એમ તેનો સ્વીકાર કરી

લીધો હોય, અથવા રજોહરણાદિ સાધુવેષ આપી દીધો હોય,) પછી ખબર પડે કે આ અયોગ્ય છે તો તેનું મુંડન (લોચ) ન કરે. છતાં આચાર્ય લોભ આદિથી મુંડન કરે તો પૂર્વ-પદના=પ્રવ્રાજનાપદના※(=તને દીક્ષા આપીશું એમ સ્વીકાર કરવો કે સાધુવેશ આપવો એ પ્રવ્રાજનાપદના) આજ્ઞાભંગ વગેરે જે દોષો છે તે દોષો લાગે છે. (૧) કદાચ અનુપ-યોગ આદિથી અયોગ્યનું મુંડન કરી દીધું હોય, પછી ખબર પડે કે આ અયોગ્ય છે તો, તેને પ્રતિલેખના આદિ સાધુના આચારો શિખવાડવા નહિ. છતાં જો લોભાદિથી આચાર્ય શિખવાડે તો પૂર્વોક્ત આજ્ઞાભંગ વગેરે દોષો લાગે છે. (૨) સાધુના આચારો શિખવાડી દીધા પછી અયોગ્યતાનો ખ્યાલ આવે તો વડી દીક્ષા ન આપે. આપે તો પૂર્વોક્ત દોષો લાગે. (૩)

કલ્પભાષ્યના પ્રવ્રજ્યાસૂત્રના આ પાઠથી અયોગ્ય છે એવી ખબર પડતાં દીક્ષામાં પ્રવ્રાજન, મુંડન આદિ દરેક યોગનો નિષેધ કર્યો છે એમ જાણી શકાય છે.

આનાથી એ સિદ્ધ થયું કે આ બધું (આગમમાં પૃચ્છાદિથી વિશુદ્ધને દીક્ષા આપવી, મુંડન કરવું, આચારો શિખવાડવા વગેરે જે કહ્યું છે તે બધું) પ્રાયઃ ચારિત્રના બરોબર પરિણામ થયા હોય તો થાય છે. અર્થાત્ જેનામાં ચારિત્રના બરોબર પરિણામ થયા હોય તેને દીક્ષાપ્રદાન આદિ થાય છે, જેનામાં ચારિત્રના પરિણામ ન હોય તેને દીક્ષાપ્રદાન આદિ થતું નથી.

પ્રશ્ન :– અંગારમર્દક વગેરેને ચારિત્રના પરિણામ ન હોવા છતાં દીક્ષાપ્રદાન આદિ થયું હોવાથી આ બાબતમાં વિરોધ આવે છે.

ઉત્તર :– માટે જ અહીં 'પ્રાયઃ' કહ્યું છે. અંગારમર્દક વગેરેનાં દૃષ્ટાંતોને છોડીને મોટા ભાગે તો જેને દીક્ષાના પરિણામ બરોબર થયા હોય તેને દીક્ષાપ્રદાન વગેરે થાય છે.

ભાવાર્થ :– શાસ્ત્રમાં આ રીતે અયોગ્યને દીક્ષા આપવાનો નિષેધ કર્યો હોવાથી પ્રાયઃ જેનામાં ચારિત્રના બરોબર પરિણામ થયા હોય તેને દીક્ષા આપવામાં આવે છે. (ચારિત્રના પરિણામ પ્રતિમાનું આચરણ નહિ કરનારમાં પણ કર્મક્ષયોપશમથી થઈ શકે છે.) આથી પ્રતિમા વિના પણ પ્રતિમાપાલન કરનારના જેવી (પ્રતિલેખનાદિ બાહ્ય ક્રિયા આગમમાં કહ્યા મુજબ થાય તેવી) દીક્ષા હોય છે. (૪૮)

[illegible] વર્તમાનકાળમાં તો આ ક્રમ વધારે સંગત છે :—

जुत्तो पुण एस कमो, ओहेणं संपयं विसेसेणं ।
जम्हा असुहो कालो, दुरणुचरो संजमो एत्थ ॥ ४९ ॥

જો કે (પૂર્વે કહ્યું તેમ) પ્રતિમાપાલન વિના પણ દીક્ષા હોય, છતાં સામાન્યથી પ્રથમ પ્રતિમાનો અભ્યાસ થાય, પછી દીક્ષા થાય એ ક્રમ યોગ્ય છે. તેમાં પણ વર્તમાનકાળમાં તો એ ક્રમ વધારે યોગ્ય છે. કારણ કે અત્યારે કાળ (પાંચમો આરો) ખરાબ હોવાથી સંયમપાલન દુષ્કર છે. આથી દીક્ષાની ભાવનાવાળાએ પ્રતિમાનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. (૪૯)

પ્રતિમાપૂર્વક દીક્ષાની યોગ્યતાનું અન્યદર્શનોથી સમર્થન :—

तंतंतरेसुवि इमो, आसमभेओ पसिद्धओ चेव ।
ता इय इह जइयव्वं, भवविरहं इच्छमाणेहिं ॥ ५० ॥

જૈનેતર દર્શનોમાં પણ બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને યતિ ઈત્યાદિ આશ્રમના ભેદો—જુદી જુદી ભૂમિકાઓ પ્રસિદ્ધ જ છે. । અર્થાત્ પ્રથમ બ્રહ્મચર્ય આશ્રમનું પાલન, પછી ગૃહસ્થાશ્રમનું (–ગૃહસ્થધર્મનું) પાલન, પછી વાનપ્રસ્થ આશ્રમનું પાલન, પછી સંન્યાસ આશ્રમનું (સાધુપણાનું) પાલન એ ક્રમ પ્રસિદ્ધ છે. । આથી સંસારનો વિયોગ ઈચ્છનારાઓએ અને સર્વદર્શનોમાં શ્રેષ્ઠ એવા જિનાગમનું આલંબન લેનારાઓએ પૂર્વે કહ્યું તેમ પ્રતિમાપૂર્વક દીક્ષામાં પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. (૫૦)